

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ

ЗА НОВОЮ ПРОГРАМОЮ

- Галина СОРОКА. Музыка у слові. (Урок у 10 класі за новелою Ольги Кобилянської «Impromptu phantasie») 2

КОМПЕТЕНТНІСНЕ НАВЧАННЯ

- Тетяна ЛІНІЙЧУК. Формування читацької компетентності учнів через використання технології вітагенного навчання (На матеріалі повісті Степана Процюка «Варвари») 7

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ

- Руслана УГНІЧ, Ольга АНДРІЄНКО. Створення рекламного буклета молодіжного вбрання (Бінарні уроки в 7 класі) 10

УЧИТЕЛЬ РОКУ – 2018

- Оксана ПРИХОДЬКО. Професіограма вчителя української мови й літератури в контексті Нової української школи 15

- Людмила ПРИСТАЙ. Проблема бездуховності людини у п'єсі Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч» (Конкурсний урок літератури у 8 класі) 22

НАУКОВЕЦЬ – ПРАКТИКОВІ

- Юрій БОНДАРЕНКО. Узагальнення і систематизація на уроках літератури 25

МОВОЗНАВСТВО

До ювілею Любові Мацько

- Любов СТРУГАНЕЦЬ. З любов'ю до рідного слова 32
Олена СЕМЕНОГ. Мовний портрет наукового наставника у вимірах лінгвоперсонології 35

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І КОМПАРАТИВІСТИКА

- Наталя МАФТИН. Ідеал краси у творчості Лесі Українки 39
Михайло ГНАТЮК. Зі славного роду Старицьких... 46
Юлія МИХАЙЛЮК. Специфіка вивчення масової літератури у школі 52
Дмитро ЄСИПЕНКО. Плагіат: толерований і токсичний 55

РОЗДУМИ НАД КНИЖКОЮ

- Володимир МИКИТЮК. Педагогічний роман про Івана Франка 60

ВТРАТА

- Катерина РИБАЛКО. Добро без сліду не минає (Не стало Анатолія Фасолі) 31

Вірш дня

- Євген ПРОВОРНИЙ. Пробіжки 54

УДК 373.5.091.32:821.161.2-320.Кобилянська(092)

МУЗИКА У СЛОВІ

Урок у 10 класі за новелою Ольги Кобилянської «*Impromptu phantasie*»

Галина СОРОКА, учитель Вугледарського НВК «МРІЯ»

(загальноосвітня школа – дошкільний навчальний заклад), Донецька обл.

У методичній розробці запропоновано вивчення новели О. Кобилянської «*Impromptu phantasie*». Образ ліричної героїні розглянуто у зв'язку з біографією письменниці, простежено інтермедіальні зв'язки твору. Для аналізу застосовано метод бесіди, групову роботу, роботу в парах, інтерактивні вправи та ін.

Ключові слова: новела, автобіографізм, музика, лірична героїня, ідеал.

MUSIC IN THE WORD

A 10th form lesson on a short story by Olha Kobylyanska

Halyna SOROKA, teacher, Teaching and Educational Complex MRIYA of Vuhledarsk (Primary and Secondary School – Preschool Educational Establishment), Donetsk Oblast

The guidance paper studies a short story by Olha Kobylyanska «*Impromptu phantasie*». It considers the female narrator in relation to the writer's biography, and traces the intermedia contacts of the piece of writing. The analysis applies the method of discussion, group work, paired work, interactive tasks etc.

Key words: short story, autobiographical nature, music, female narrator, ideal.

Тема. Краса вільної душі, аристократизм духу як провідні мотиви новели «*Impromptu phantasie*» О. Кобилянської. Автобіографізм «*Impromptu phantasie*» («Фантазія-експромт»). Становлення особистості, цілеспрямованої й цілісної натури. Образ ліричної героїні новели-роздуму.

Мета: розглянути зміст новели, з'ясувати автобіографічний характер твору, удосконалити вміння учнів аналізувати текст, характеризувати героїв за їхньою поведінкою, вчинками, настроєм; вчити старшокласників висловлювати власні судження з приводу прочитаного; формувати світоглядні й загальнолюдські ціннісні орієнтири; удосконалити навички роботи у групах; розвивати комунікативні якості, самостійність мислення.

Очікувані результати.

Учні мають знати: зміст та провідні мотиви новели, автобіографізм твору.

Учні мають уміти: пояснювати провідну думку вибраних епізодів твору, характеризувати ліричну героїню новели за її вчинками, поведінкою; висловлювати власне розуміння закінчення твору, визначати основну ідею твору, зіставляти зміст новели з фактами біографії письменниці, аргументувати власні судження.

Тип уроку: особистісно зорієнтований урок формування нових знань.

Методи, прийоми і форми роботи: випереджувальне завдання, есей, інтерактивна вправа «Групування», бесіда з елементами роздуму, робота у групах, робота в парах, коментування епіграфу.

Міжпредметні зв'язки: музичне мистецтво, образотворче мистецтво, психологія.

Обладнання: відеофрагменти, ментальна карта*, портрети О. Кобилянської і Ф. Шопена, музика Ф. Шопена, картини Ж. Волл.

Випереджувальне завдання: прочитати ескіз О. Кобилянської «*Impromptu phantasie*»; занотувати власні судження про новелу.

Перебіг уроку

Організаційний момент. Мотивація діяльності.

Забезпечення емоційної готовності до уроку. Послухайте фрагмент музичної композиції «Фантазія-експромт» Ф. Шопена (URL: [youtube.com/watch?v=73RJSMqGvQ](https://www.youtube.com/watch?v=73RJSMqGvQ)). Дайте відповіді на запитання.

• Які емоції викликав у вас прослуханий твір?

• Які образи постають у вашій уяві?

• Яким настроєм пройнята музика?

Інтерактивна вправа «Групування». Занотуйте ваші асоціації до слова *музика*.

Цілевизначення і планування. Повідомлення теми і мети.

♦ Як ви розумієте тему уроку? Визначте індивідуальні цілі, ознайомтеся із загальними цілями. Подумайте, чого ви хочете навчитися і про що поговорити на сьогоднішньому уроці як читач? Свої цілі запишіть у зошити. Узгодьте план роботи на уроці.

Актуалізація суб'єктивного досвіду й опорних знань учнів.

Слово вчителя. У щоденнику Ольга Кобилянська написала: «Все, що я пишу, належить

* Ментальну карту розміщено на сайті dyvoslovo.com.ua

тільки українським жінкам». Ці слова – ключ до розуміння творчості письменниці.

Ольга Кобилянська жваво цікавилася й переймалася проблемами жіноцтва, свідчення тому – її твори, де тема емансипації й жіночого самовдосконалення та самовираження є наскрізною. У творчості письменниці постала ціла галерея нових жіночих образів, через які авторка, яка вдумливо ставилася до життя, всюди шукаючи гармонії та втілення вищих ідеалів краси, відображала й виражала власні думки, прагнення і почуття. Героїні Ольги Кобилянської часто є проєкціями її власного «Я», доповненими й здебільшого ідеалізованими. Письменниця насамперед сама була однією з тих «нових жінок», які сенс свого життя вбачали не лише в завоюванні чоловічих сердець, а прагнули нарівні з ними здобути освіту, віднайти й реалізувати себе в суспільно корисній діяльності, щоб мати незалежне становище. Ці мотиви притаманні багатьом творам Кобилянської, проте саме в новелі «Impromptu phantasie» («Фантазія-експромт») письменниця показує становлення й формування сильної, незалежної особистості, цілеспрямованої й цілісної натури, яка прагне до самовдосконалення.

Ви всі мали прочитати цей твір, і тому, будь ласка, дайте відповідь, чим вас вразила, здивувала, захопила, збентежила, засмутила чи звеселила ця новела?

Сприймання й усвідомлення нового матеріалу.
Обговорення змісту твору з вибірковим читанням.

Учитель. Своє розуміння позитивного образу жінки Ольга Кобилянська чітко окреслює в листі до Осипа Маковея від 11 серпня 1898 року: «Образовані і тонко відчуючі жінки є для мене ідеалом». Саме такою постає героїня новели «Impromptu phantasie». Молода жінка, смілива й нетерпима до будь-якого упокорення або приниження, приваблює читача своєю духовною красою. Наділена правдивим талантом і надзвичайно тонкою та ліричною душею, вона відчуває образи в тонах і барвах, увесь світ сприймає через звуки мелодій, і навіть майбутнє постає в її уяві радісною піснею, чарівною симфонією чи сонатою.

✓ Який композиційний прийом покладено в основу новели? (*Спогади про дитинство ніжної, вразливої дівчинки, яка гартує в собі сильну, незалежну вдачу.*)

✓ Що спонукає авторку щоразу згадувати про цю дівчинку? (*Ці спогади повертаються завжди до неї, коли вона чує «торжественні, поважні звуки дзвонів».*)

✓ Який характер мала героїня в дитинстві? (*Уже в дитячі роки виявляються суперечності в характері дівчинки: вона часом бувала «ніжна, вразлива, немов мімоза, з сумовитими очима», а могла*

бути «пристрасною, глибоко зворушеною істотою, що пригадує молодих арабських коней».)

✓ За яких умов формувався характер героїні? Що їй подобалося в дитячих іграх? (*Дівчинка сама загартовує свій характер, ідучи на ризиковані вчинки: то вона в негоду йде до міста, щоб купити наперсток, і, потрапивши в бурю, не повертається з півдороги і не ховається, а «сміливо і відважно» прямує до своєї мети й щасливо дістається додому. То вона непомітно хапає за уздечку «розбішеного коня», який перед цим мчав божевільними скоками крізь збіжжя, «топчучи та нівечачи усе, немов якась зловіща сила».*)

✓ Яка дитяча забавка найбільше подобалася дівчинці? (*Їй подобалося, коли діти запрягали її «в шнурки» і гнали вперед, немов коня, і вона, гарна та щаслива, летіла, як птаха, і ніхто не міг зупинити її.*)

✓ Які типи темпераменту виявляються в характері дівчинки? (*У характері дівчинки виявляються не тільки меланхолійний (тонке відчуття краси, спостереження за сільським ставом, слухання гри на фортепіано та звуків дзвонів), а й холеричний (змагання з негодою, приборкання коня, відвага) типи темпераменту. «Мала груди розходилася з відваги, а сумовиті дитинячі очі, широко отворені, впились кудись в далечину». Саме поєднання цих двох типів темпераменту дає неповторний ефект пристрасного відчуття краси, яка постає для героїні в образах: «Вона бачила образи в тонах, відчувала образи в тонах, переживала в уяві з'явища, котрі творила сама: казкові, фантастичні, неможливі, і плакала з смутку невиясненого...»*)

Бесіда за змістом новели.

• У якому віці дівчинка вперше почула «Impromptu phantasie» Шопена? Як її душа сприйняла цю музику? Що відчула вона, слухаючи гру на фортепіано? (*У десятилітньому віці вона вперше почула «Impromptu phantasie» Шопена. Рухи митця по клавішах «електризували її і виводили з рівноваги». Уся кров, здавалося, вдарилася до лица, серце забилося, а вуста замовкли. Їй стало холодно, і вона знову заплакала. Вона відчула в музиці пристрасний жіночий сміх, проте сміх не щасливий, відчула якусь «морозячу красу», відчула пристрасність.*)

• Яку пораду дав музикант дівчинці? (*Вчитися музики і грати, але грати цю мелодію тільки тоді, «як будеш вже цілком доросла... як будеш мати більше як двадцять років...», бо тільки «тоді зрозумієш, що говорить кожен звук в тій штуці...»*)

• Чи вдалося героїні зіграти «Impromptu phantasie» Шопена? (*Ні, вона «ніколи не могла “Impromptu phantasie” сама грати». Але коли чула, то завжди її душа наповнювалася сльозами, і вона плакала.*)

• Якою ж стала дівчинка, коли виросла? Чи вдалося їй зберегти красу своєї душі, яку вона виплекала в дитинстві?

Осмилення і застосування знань, формування компетентностей.

Робота у групах.

Завдання для 1-ї групи.

Учитель. Героїня новели не тільки випробує труднощами свій характер, а й плекає в собі почуття прекрасного, намагається відчутися голосу природи і відтворити його. Її ще з дитинства до нестями захоплювала грізна, дико-романтична буремна природа, у «зойках» якої вона вловлювала свавільну, пристрасну мелодію, своєрідну динамічну гармонію, що імпонувала їй сильній, завзятій і відчайдушній натурі.

◆ Прочитайте виразно уривок з новели і дайте відповіді на запитання.

Було се сонячної, гарячої літньої днини. Вона пробувала на вакаціях у діда і баби на селі. Лежала над берегом ставу і вдивлялась в його глибіню або в його гладку, немов дзеркало, поверхню серед нервового дождання. Над ставом гуляли й миготіли мільйони мушок. Великі, з вибалушеними очима жаби повиставлювали свої чотирікутні голови з води, заховаючись нерухомо і хлипаю-

Волл Ж. Мрії Пенхеї

чи знічєв'я за мушками. Другі знов голосно вискакували з трави у воду. А те шубовстання лишалось їй в пам'яті, і вона силувалася віддати його звуками.

Чорно-сині ластівки літали низько-низенько понад землею, купаючи в льоті рожево-білу грудь, немов з сваволі, що вона аж сміялася з радості. Усе те вона майже їла очима.

Недалеко від ставу стояли вулії під штучно, але навмисне для них приладженим тинном: довкола чути було жужжання бджіл. Вони влітали й вилітали спішно, моторно, бринячи, одна за другою, хто їм приглядався уважно, і в безладді – хто дивився покwapно.

Вона бриніла враз з ними, лежачи на животі, спершись на лікті і уклавши бороду в руки. Бриніли все наново, заперши в собі дух, одностайно, тоншим або нижчим голосом, – се було їй байдуже, якого вони тону надавали. Опісля, поклавши голову в траву, замовкала і вслухувалась в жужжання. Лежала нерухомо, немовби в глибокому сні. Одначе не спала. Вона бачила образи в тонах, відчувала образи в тонах, переживала в

уяві з'явища, котрі творила сама: казкові, фантастичні, неможливі і плакала зі смутку не виясненого...

- Що бачить дівчинка гарячої літньої днини?
- Чиї голоси чує вона на березі ставу?
- Чиї звуки вона намагається відтворити?
- Які образи в почутих звуках творила її уява?
- Як змінюється психічний стан дівчинки?

(Спокій – «нервове дождання» – споглядання – сміялася з радості – замовкла і вслухалася у тони – переживала в уяві те, що творила сама – «плакала зі смутку не виясненого».)

- Як це все характеризує її вдачу?

Завдання для 2-ї групи.

Учитель. Ореста Мацяк зазначає: «Ескіз “Impromptu phantasie” Кобилянської – то і є життя Кобилянської, укладене в музику. Словом “impromptu” письменниця натякнула на спонтанну реалізацію задуму, а “phantasie” – вільна музична форма, куди (саме тому, що ця форма вільна) авторка зуміла вкласти свій характер». Автобіографізм у новелі Кобилянської – то історія її душі: почуттів, вражень, думок, переконань.

◆ Пригадайте факти з життя письменниці, які передано в новелі через почуття і враження ліричної героїні. Знайдіть відповідні цитати в тексті й запишіть до таблиці.

	Факт із біографії письменниці	Фрагмент із тексту новели*
1	«Була вона (О. Кобилянська) струнка, висока, смаглого лиця, брюнетка з незвичайно живими огнистими очима. Крім такого симпатичного вигляду, брав у полон ніжний, тихий тон у її бесіді та й якийсь глибоко затаєний смуток, що в хвилі радості і на знак вищості грав легкою, ніби мимовільною усмішкою». (Зі спогадів Дениса Лукіяновича)	«Коли виросла, була майже гарна»
2	Великим і єдиним коханням Ольги був Осип Маковей, молодший від письменниці на три роки. За свідченням очевидців, молоді люди відразу покохали одне одного. Довго листувались і навіть кілька років жили разом. Жінка першою зробила пропозицію коханому	«Вона любила чи одного, пристрасно, з пожертвуванням, майже з божєвільною любов'ю»
3	«В моєму житті не часто гостює радість... Чому жоден чоловік не любить мене тривалий час? Чому я для всіх тільки “товаришка”», – писала Ольга Кобилянська в листі від 27.11.1886 року	«Вона й не подобалася довго мужчинам; її не бажав ніякий мужчина за жінку»

* Текст, виділений тут курсивом, учні мають вписати самостійно.

4	За словами письменниці, вона закінчила лише чотири класи народної школи, тобто мала основу «для дальшого розумового розвою». Ольга Юліанівна багато часу приділяла самоосвіті. Захоплювалася творами з соціології, політології та філософськими трактатами. Шукала себе в музиці (грала на фортепіано, цитрі, дрімбі), непогано малювала і грала в театрі. Хотіла навіть стати професійною актрисою, але віддала перевагу літературі	«Вона була розумна, дотепна, незвичайно багата натура... Займалась малярством, писала, старалась усіма силами заспокоїти жадобу краси»
5	«Межи моїми ровесницями і знакомими, котрих в мене було небагато, не було жодної, котрій я б була могла відкрити свою душу з її тайнами. Їх ідеал був мужчина і заміжжя, тут вже все кінчалось. Мені хотілося більше. Мені хотілось широкого об'язування, і науки, і ширшої арени діяльності», – писала Ольга у своїй автобіографії	«Не мала вона в собі того, що прив'язує буденних людей на довгий час»
6	З дев'ятирічного віку молодша сестра Ольги, Євгенія, протягом кількох років опанувала секрети музики. Їй пророкували велике майбутнє в музиці, принаймні в Кімполунзі вона вважалася найкращою піаністкою. Постійно грала на музичних вечорах у своєму місті, неодноразово брала участь в концертах у Чернівцях. Насолоджуватися грою Євгенії у батьківському домі Ольга могла до 1886 року, допоки сестра не вийшла заміж та не змінила помешкання і не забрала своє фортепіано з собою. Сама ж Ольга здобула тільки елементарну музичну освіту, «вчилася малою, 8-літньою дівчинкою на фортепіані лиш 2 місяці», хоч наміри мала серйозні: «вміти так грати, щоб сонати Бетховена грати». Нестачу відповідної освіти компенсувала успадкованим від батька феноменальним слухом, на який, музикуючи, і поклядалася: «Я сама не виграваю з нот коректно. Кажу другому виграти, а потім з слуху буду сама грати». Чи могла Кобилянська зі слуху сама грати «Impromptu phantasie» Шопена? Напевно, ні. Легка для слуху, «Impromptu phantasie» Шопена складна, віртуозна для виконання. Письменниця вербалізувала її з пам'яті. Уперше ця музика звучала в повісті «Людина», а вже через вісім років як заголовок першої її музичної новели і першої спроби не епізодичного, а суцільного музикування словом в межах одного твору	«Я не вчилася музики ніколи. Я ніколи, ніколи не могла “Impromptu phantasie” сама грати!»

7	У 1880 році Ольга Кобилянська розпочала літературну діяльність німецькою мовою. Твори не друкували, а повертали назад «через недосконалість». У 1886 році після доопрацювання вдалося надрукувати повість «Людина», яку Іван Франко визнав слабкою. Отже, на той час Ольга Кобилянська тільки починає по-справжньому входити в літературу, найкращі її твори будуть написані пізніше і принесуть їй світове визнання	«Вона стала лише половиною тим, чим обіцявала стати дитиною»
---	---	--

Завдання для 3-ї групи.

Учитель. Дослідники творчості Ольги Кобилянської вважають, що між музичною і літературною «Impromptu phantasie» багато спільного: назва твору, кількість частин (5 частин), а градація фрази і циклічність фразування в тексті новели майже «запаморочливо» передають стрімкі злети і спади у музичному творі. Яскравим прикладом музичної побудови фрази в новелі є епітетна градація, якій літературознавець Олександр Рисак дав відповідну характеристику, – «виразне crescendo» (крещендо (італ. *crescendo*) – музичний термін, що означає поступове збільшення сили звуку).

◆ Уважно прочитайте уривок із твору, випишіть епітети, які відтворюють відображення почуттів, настроїв, думок ліричної героїні в їхній динаміці та якісному перетворенні, що надають естетичного забарвлення духовному життю людини.

Я сама – то та «звихнена слава».

Я вижидаю щастя щодня і щогодини.

Я відчуваю, як життя лежить переді мною не як щось сумне, безвідрадне, важке до переконання, але як би один пишний, святочний день, гаряче пульсуючий, приваблюючий, широкий, пориваючий образ або немов яка соната.

Так, немов музика.

Солодкі, упоюючі, сумовиті звуки. Роздрознюючі, пориваючі, покликаюючі, вбиваючі... а одначе!... одначе...

Я не вчилася музики ніколи.

Я ніколи, ніколи не могла «Impromptu phantasie» сама грати! Але коли чую її, як другі грають, то душа моя наповнюється слізьми. Що се таке?

Що се є, що крізь усей той блиск, котрий хвилює так розкішно крізь мою душу... в'ється щось, немов жалібний креповий флер! І що я помімо того, що в моїх жилах пливе кров будучини, не маю будучини, не маю в житті своїм полудня?

Коли чую музику – готова вмрати.

Стаю тоді божевільно-відважна, стаю велика, погорджуоча, любляча...

Що й залежить на мені, коли лиш музику чую!..

Робота в парах. Установіть послідовність зміни емоцій та настрою ліричної героїні новели «Impromptu phantasie» за поданими цитатами. Дожкожної з цитат доберіть одну або кілька назв відповідних емоцій чи станів.

- «Годинами перележувала на спині в траві і вслухувалась в дзвонення якогось стародавнього історичного монастиря, – вслухувалась і плакала, доки з утоми не ослабла.»
- «Мчалась, немов батожена, через поля і рови, дико і гарно, і була б з радості та з розпалу летіла, доки б не загинула, наколи б поганяючі не здержували її.»
- «Одначе вона, з личком аж мокрим від дощу, прямувала сміло і відважно до своєї мети.»
- «Мала груди розходилася з відваги, а сумовиті дитинячі очі, широко отворені, впились кудись в далечину.»
- «Вона бачила образи в тонах, відчувала образи в тонах, переживала в уяві з'явища, котрі творила сама: казкові, фантастичні, неможливі і плакала зі смутку не виясненого.»
- «Лячно товклось мале серце, і сама вона аж тремтіла з остраху!»
- «Встромивши очі в одну точку і кусаючи нігті, думала вона бог зна над чим!»
- «В ній хвилювалося так чудно, чудно: вона неначебто душилася; їй здавалося чимось барвним, перемагаючим, чимось, що пригадувало образи і переходило в тони.»
- «Вона завстидалась і не рухалася з свого сховку.»
- «Зразу стало їй холодно, а опісля – сама не знала, як се прийшло, – почала плакати. Тихо, але цілою душею.»

• «Її перемогло знов те щось, що пригадувало образи, переходило в тони і немов душило.»

• «Вона притиснула долоні до лица і не рухалася, немов мертва.»

Рефлексія.

Учитель. Розглянувши зміст новели, ми переконалися, що саме музика для героїні Ольги Кобилянської є найдосконалішим засобом вираження всієї глибини її думок, переживань і страждань, усієї повноти поривань і прагнень, коли надмір почуттів не дає змоги висловити їх або ж коли для цього навіть бракує слів. А самій авторці через спогади вдалося передати етапи формування свого характеру, який визначив і життя, і долю письменниці.

Перечитаймо останні рядки новели.

Коли чую музику – готова вмирати.

Стаю тоді божевільно-відважна, стаю велика, погорджуюча, любляча...

Що їй залежить на мені, коли лиш музику чую!..

◆ Напишіть есей настроєвого характеру за рядками з твору «Коли чую музику...».

Методична ремарка. Поки учні працюють над есеєм, звучить фрагмент з «Impromptu phantasie» Ф. Шопена.

 Обов'язкове. Прочитайте твір «Valse mélancolique» («Меланхолійний вальс») Ольги Кобилянської. На вибір (за групами). Доберіть цитати до характеристики героїнь твору за планом: портрет; освіта, світ захопленя; життєві переконання; доля. За бажанням. Перегляньте кінофільм «Меланхолійний вальс» (режисер Борис Савченко).

Література

1. Вознюк В. Ольга Кобилянська: нарис / В. Вознюк. – К.: Укрвидавполіграфія, 2012.
2. Кияновська Л. Музичні жанри у прозі Ольги Кобилянської / Л. Кияновська // Українське літературознавство. – Л.: Світ, 1988. – Вип. 51.
3. Кобилянська О. «Impromptu phantasie» / О. Кобилянська // Кобилянська О. Твори: в 2 т. – К.: 1983.
4. Мацяк О. Кобилянська і Шопен: без імітації / О. Мацяк. – URL: inst-ukr.lviv.ua/files/paradygma/221-230-mo.pdf
5. Починок Л. Ольга Кобилянська: Знайома постать у новому ракурсі / Л. Починок. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2005.
6. Рисак О. Мелодії і барви слова (Проблеми синтезу мистецтва в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.) / О. Рисак. – Луцьк: Надстир'я, 1996.

7. Семчук Д. «Симфонічна проза» Ольги Кобилянської / Д. Семчук. – URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ulvzsh_2012_2_5.pdf

8. Семчук Д. Вивчення творчості Ольги Кобилянської у школі / Д. Семчук. – Тернопіль: Мандрівець, 2008.

9. Фасоля А. Компетентнісно зорієнтоване навчання на уроках літератури: проблеми становлення / А. Фасоля // Дивослово. – 2012. – № 9.

10. Фасоля А. Компетентнісно зорієнтовані завдання: проблеми термінології, типології, створення / А. Фасоля // Дивослово. – 2014. – № 9.

УДК 373.015.3.091.313]:028.4:821.161.2

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ВІТАГЕННОГО НАВЧАННЯ

На матеріалі повісті Степана Процюка «Варвари»

Тетяна ЛІНІЙЧУК,

учитель Ямницького ліцею, Івано-Франківська обл.

У статті розглянуто використання проектної діяльності на уроці позакласного читання за повістю С. Процюка «Варвари». Застосовано традиційні і нетрадиційні шляхи аналізу твору.

Ключові слова: читацька компетентність, проектна діяльність, елітарна література, масова література.

DEVELOPING OF THE STUDENTS' COMPETENCE IN READING THROUGH VITAGENIC TEACHING TECHNOLOGY

On Stepan Protsiuk's short novel *The Barbarians*

Tetiana LINIYCHUK, teacher, Lyceum of Yamnytsia, Ivano-Frankivsk Oblast

The article is focused on project activities at a home-reading lesson on Stepan Protsiuk's short novel *The Barbarians*. It suggests both traditional and innovative methods to analyse the piece of writing.

Key words: competence in reading, project activities, elite literature, popular literature.

Початок ХХІ ст. – це час фундаментальних і кардинальних змін. Період визначення стратегічних орієнтирів, народження нової європейської якості життя, інноваційної культури. Футурологічні прогнози робить світова цивілізація, і власну стратегію розвитку визначає Україна. Нині йдеться про формування людини, здатної приймати відповідальні рішення, критично мислити, творчо розв'язувати проблеми, самореалізуватися, а отже, про формування компетентної особистості, яка вміє використовувати життєвий досвід.

Навчальна діяльність на уроках української мови та літератури має на меті не просто дати людині суму знань, умінь, навичок, а сформувані в неї предметну компетентність, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях. Традиційна освітня парадигма, основу якої склали знання, уміння і навички, поступається місцем новій, в основі якої – формування життєвої компетентності школяра. Вітагенне навчання, власне, ґрунтується на актуалізації життєвого досвіду особистості.

Проблема формування читацьких компетентностей учнів шляхом проекції знань у досвід в умовах сучасної школи є актуальною і продиктованою самим життям. Одним із пріоритетних для розв'язання означеної проблеми вважаємо творчий метод проектів, у процесі реалізації якого переважає

Ми виховуємо учня не як носія знань, а як людину, яка має жити в суспільстві і приносити йому користь.

В. Сухомлинський

голографічна проекція – інформація, яка йде від будь-якого додаткового джерела: вітагенний досвід інших, книжка, повідомлення у ЗМІ, твори мистецтва, зустрічі з письменниками тощо.

Актуальність проекту полягає у зорієнтованості на вимоги концепції Нової української школи: у процесі реалізації проекту в учнів формуватимуться читацькі компетентності й загальнолюдські цінності; проект сприятиме зміцненню партнерських стосунків, підвищенню загальнокультурного рівня учнів; забезпечуватиме формування стійких моральних переконань, ціннісного ставлення до себе і до свого народу, усвідомлення абсолютних істин, спільних для всього людства.

Розглянемо специфіку використання проектної діяльності на прикладі уроку позакласного читання за повістю С. Процюка «Варвари».

На такому уроці літератури здобувачі освіти повинні здійснити сюжетно-композиційний аналіз тексту; з'ясувати проблематику твору. Під час реалізації проекту в старшокласників розвиватимуться навички порівняльного ідейно-художнього аналізу повісті, уміння з'ясувати художньо-естетичну цінність творів, формуватимуться читацькі та життєві компетентності, здатність долати перешкоди, діяти в нових непередбачуваних обставинах, а також прищеплюватиметься почуття національної гідності.

Щоб успішно виконати проектну роботу, вчитель має зосередити увагу на таких **завданнях**:

- ✓ розвивати навички проектно-дослідницької роботи;
- ✓ спонукати учнів до самостійного пошуку інформації та її аналізу;
- ✓ формувати комунікативну компетентність і читацький інтерес школярів, популяризувати сучасну літературу;
- ✓ стимулювати старшокласників до участі в дослідницькій роботі;
- ✓ розвивати пізнавальні інтереси учнів, активізувати мислення, сприяти утворенню нових логічних зв'язків.

У процесі реалізації проекту варто прогнозувати такий **очікуваний результат**:

- поглиблення інтересу до читання;
- усвідомлення ролі мови та літератури як засобу самопізнання і самоідентифікації;
- використання досвіду читацької діяльності для компетентного розв'язання життєвих проблем;
- розвиток емпатії, відтворювальної і творчої уяви, художнього мислення та образного мовлення;
- формування культури художнього сприймання, естетичних потреб, смаку, почуттів, читацької культури, переконань, мотивів, здатності сприймати художній твір з естетичних позицій, розглядати його в єдності змісту й форми, розрізняти художньо вартісні та низькопробні твори, зокрема зразки елітарної і масової літератури;
- розвиток умінь працювати з різними видами інформації, зокрема й електронними, здійснювати пошуково-дослідницьку діяльність (знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати, систематизувати, зіставляти різноманітні факти та відомості).

Характеристика проекту

Тип проекту: колективний.

Вид проекту: інформаційно-пошуковий.

За метою та характером: дослідницько-творчий.

За змістом: навчально-виховний.

За складом учасників: груповий.

Об'єкт дослідження: психологічна повість «Варвари» С. Процюка.

Етапи реалізації проекту

Підготовчий етап.

Обговорення теми проекту.

Круглий стіл з учителями-філологами: визначення дієвих форм для активізації читацької діяльності старшокласників. Іноді ж читати певні тексти дітям доводиться лише тому, що це передбачено шкільною програмою, а вони не завжди і не для всіх є цікавими. А як же читання заради естетичного задоволення і приємного проведення часу?! Книжка – це не тільки інформація і не тільки ре-

лакс. Хороша література – це завжди спільна творчість автора й читача, можливість трансформувати твір у цілий світ. Безперечно, найкраще про задум, історію появи твору, прототипів героїв може розповісти лише автор.

Зустріч з письменником.

Степан Процюк (1964) – сучасний український літератор, якого вважають одним із найконтroversійніших письменників-інтелектуалів сьогодення. Народився на Львівщині у сім'ї політв'язня. Закінчив Івано-Франківський педінститут та аспірантуру Інституту літератури НАН України. Кандидат філологічних наук. Викладає сучасну українську літературу в Прикарпатському університеті Івано-Франківська. З 1995 до 2017 р. був членом Національної спілки письменників України. У 2015 р. Процюк отримав відзнаку «Золотий письменник України».

Презентація автором власної біографії та представлення психологічної повісті для підлітків «Варвари».

Степан Васильович не лише розповів про власне життя, а й поділився з учнями Ямницького ліцею літературними задумами. Старшокласники ставили авторові такі запитання:

- ✓ Хто ваш улюблений письменник?
- ✓ Хто є вашою Музою?
- ✓ Чому ви написали повість саме для підлітків? Це було складно?
- ✓ Чи любите подорожувати?
- ✓ Чи були ви стараним учнем?
- ✓ Чи писали ви поезію?
- ✓ Яке місто найкомфортніше для вас?
- ✓ Чи кохали по-справжньому?
- ✓ Хто є прототипами головних героїв Івана та Марти?
- ✓ Що станеться з учителем Морецьким?
- ✓ Хто надихав на створення образу брутальної вчительки математики? Можливо, власна вчителька?

Учитель. «Недалеке українське минуле, зображене в психологічній повісті «Варвари», з дикістю радянського тоталітаризму, допитами сільських школярів у каральних органах влади, варварською ненавистю до корінного населення і першим коханням, допоможе тобі краще зрозуміти своїх дідусів і батьків, а відтак і себе...».

Повість «Варвари» стане альтернативою для «сухих» параграфів підручника «Історії України». Без жодного пафосу автор розкриває період знуцань над україномовним населенням у період 70-х років на теренах західної України. Високий патріотизм і незламність учителя історії Морецького, який прагне донести до своїх вихованців об'єктивні сторінки життя рідної країни, які хочуть просто переписати в зручний формат. Головні герої – двоє юних школярів, які симпатизують одне одному і, незважаючи на заборони вчительки Октябрини Едуардівни та батьків, продовжують «боротьбу» за своє кохання і не зраджують ідеям свого дорогого вчителя Морецького.

Ознайомлення учнів з темою і завданнями проекту, формування робочих груп. Учні разом з учителем визначають структуру і склад кожної групи, її ієрархію і моделі взаємодії учасників. Визначають правила поведінки, учасники групи (учні та вчителі) обмінюються думками щодо її структури та завдань групи. Згуртованості сприяють такі чинники: готовність, з якою учасники групи підтримують одне одного; відчуття належності до групи; спільність інтересів у членів групи і важливість для них поставлених цілей.

Розподіл обов'язків між учасниками груп. Оформлення і корекція своєї роботи.

Практичний етап.

Усвідомлене прочитання повісті.

Робота з текстом. Кожен учень як реципієнт у процесі читання й аналізу літературного тексту вибудовує своє бачення прочитаного, створює власну інтерпретацію твору, тому й шляхи аналізу художнього твору є традиційними і нетрадиційними, можна розібрати та осмислити компоненти твору у зв'язку з розвитком сюжету («услід за автором»); пізнати окремих образів-персонажів повісті («пообразний») – Івана Дорощука, Марти Микулин, вчителя Морецького, Октябрини Едуардівни; знайти відповіді на запитання, які виникали під час читання твору, з'ясувати актуальність тематики повісті, спробувати домислити кінцівку («проблемно-тематичний»); коментувати і тлумачити зміст і назву тексту («герменевтичний»).

Міні-дискусія. Учні діляться враженнями від прочитаної повісті, обмінюються запитаннями. Захоплюються «подвигом» старшокласника Івана Дорощука, який на допиті не виказав свого вчителя. Пишаються педагогом, який, незважаючи на залякування, допити, фізичні розправи, не зрікся своєї української ідентичності.

✓ Чи змогли б ви так само зберігати таємницю заради порятунку іншого?

✓ Чому Октябрини Едуардівна так жалюгідно хотіла підставити колегу?

✓ Чому батьки забороняли Марті товаришувати з Іваном лише тому, що він «справжній патріот»?

Творча лабораторія. Створення буктрейлера (зйомка і монтаж). У ролях учителі та учні ліцею.

Підсумковий етап.

Розміщення в інтернеті буктрейлера за мотивами повісті «Варвари» С. Процюка. Переглянути відео за покликанням URL: youtube.com/watch?v=IoYOIZkRRFc

Випуск постера.

Створення психологічного вітража та фанфіка.

На звороті світлин, де зображено головних героїв, написано найбільш влучні цитати, які характеризують персонажа і які варто складати як літературний пазл. А також учні написали фанфіки, уявляючи себе письменниками, створили свої версії кінцівки повісті.

Кожен учасник нашої робочої групи не був байдужим, плідно працював, отримав насолоду не лише від читання, а й від зйомок буктрейлера. Вони додавали великі пости в Facebook та Instagram, виставляючи улюблені фото зі зйомок, цитуючи героїв. Великою пошаною став пост автора із подякою «моїм молодим приятелям», що дало ентузіазму

і впевненості в їхні душі. Хороший письменник – цікавий співрозмовник, це в результаті розуміють і оціняють діти будь-якого віку, варто тільки дібрати для них літературу за інтересами. Я вважаю, що нам це вдалося...

Кінцевий результат (педагогічна цінність).

Компетентний читач, який розуміє й аналізує трагічну сторінку історії свого народу, проєціює чужий життєвий досвід на досвід власного життя. Зацікавлений сучасною українською літературою, зі сформованим естетичним смаком, він здатен відрізнити високу літературу від бульварного читива.

УДК 373.5.091.313.016:811.161.2]659.1

СТВОРЕННЯ РЕКЛАМНОГО БУКЛЕТА МОЛОДІЖНОГО ВБРАННЯ*Бінарні уроки в 7 класі***Руслана УГНІЧ, учитель української мови й літератури****Ольга АНДРІЄНКО, учитель обслуговуючої праці***Малинський ЗНВК «Школа-лицей №1 ім. Ніни Сосніної №1» I–III ступенів, Житомирська обл.*

У статті подано методичні розробки, присвячені створенню тексту рекламного буклета на уроках української мови та обслуговуючої праці. Застосовано методи бесіди, рольової гри, групової роботи, інтерактивні вправи та ін.

Ключові слова: мода, стиль, реклама, буклет, коректор, копірайтер.

BINARY LESSONS FOR THE 7th FORM ON MAKING A PROMOTIONAL LEAFLET ABOUT YOUTHFUL CLOTHES**Ruslana UHNICH, teacher****Olha ANDRIYENKO, teacher***Nina Sosnina Primary and Secondary School – Lyceum #1 of Malyn, Zhytomyr Oblast*

The paper offers the guidance notes on writing a text for a promotional leaflet at lessons of Ukrainian and Home Economy. It suggests the methods of discussion, role play, group work, interactive tasks etc.

Key words: fashion, style, leaflet, proofreader, copywriter.

Теми:

Українська мова. Складання тексту рекламного буклета молодіжного вбрання з використанням прислівників, прислівникових сполук та прийменників.

Обслуговуюча праця. Поняття про моду, стиль.

Мета:

- сприяти розвитку усного та писемного мовлення; повторенню та поглибленню знань учнів про правила написання прислівників, прислівникових сполук і прийменників; розумінню ролі прислівників і прийменників у мовленні; правильному наголошуванню слів; ознайомленню учнів з ознаками понять *мода, стиль*;

- створити умови для складання тексту рекламного буклета молодіжного вбрання; формування вмінь і навичок редагування та складання речень із прислівниками, прислівниковими сполуками і прийменниками; розвитку навичок мислення задля навчання і повсякденного життя; оволодіння вміннями враховувати модні тенденції в процесі проектування виробів; вміння аналізувати об'єкти-аналоги для вдосконалення виробу (рекламного буклета); дотримання правил безпечної праці під час виконання технологічних операцій;

- забезпечити умови розвитку наочно-образного мислення і просторової уяви учнів; творчих і технічних здібностей; виховання дружелюбності та взаємоповаги; виховання толерантності в стосунках з однокласниками; формування відчуття стилю, смаку.

Міжпредметні компетентності: спілкування українською мовою, математична компетентність, інформаційно-цифрова, підприємницька.

Наскрізні змістові лінії: «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Обладнання: роздатковий матеріал (ножиці, клей, олівці, маркери, вирізки із журналів, аркуші формату А4, світлини), ІКТ, буклети, листівки, брошури; комп'ютерна презентація, ментальна карта, аудіо- та відеоматеріали, інтерактивна дошка.

Тип уроку: урок розвитку мовлення; засвоєння знань і формування вмінь.

Очікувані результати:

Українська мова	Обслуговуюча праця
<p>Знанневий складник: учні <i>знають</i> значення і <i>розуміють</i> роль прислівників, <i>записують</i> правильно прислівники й пояснюють написання їх правилами.</p> <p>Діяльнісний складник: правильно <i>наголошують</i> прислівники, <i>помічають і виправляють</i> помилки в правописі прислівників, <i>складають</i> речення та мікротексти з прислівниками.</p> <p>Ціннісний складник: <i>усвідомлюють</i> потребу зовнішньої культури, <i>прагнуть</i> поглиблювати мовні знання.</p>	<p>Знанневий компонент: учні <i>пояснюють</i> сутність моделей-аналогів для проектування виробу.</p> <p>Діяльнісний компонент: <i>планують</i> власну проектну діяльність; <i>використовують</i> моделі-аналоги для вдосконалення виробу; <i>добирають</i> матеріали, інструменти та обладнання для виготовлення виробу; <i>додержуються</i> алгоритмів роботи з інструментами, застосунками та обладнанням; <i>визначають</i> потрібну кількість матеріалів для виготовлення виробу; <i>дотримують</i> правил безпечної праці при виконанні технологічних операцій.</p> <p>Ціннісний компонент: <i>усвідомлюють</i> важливість створення власного позитивного іміджу.</p>

Турботу про красу потрібно починати від серця і душі. В іншому разі ніяка косметика не допоможе.

Мода на речі, на аксесуари така мінлива. А є мода вічна – це мода на красу людської душі.

Коко Шанель

1-й урок

Етап орієнтування в діяльності.

Створення сприятливого мікроклімату в класі. Привітання учнів.

Учитель обслуговуючої праці. (Далі – учитель О.П.) Розпочнімо наш незвичний урок із загадки, яку ви маєте відгадати.

Вона буває на обличчі кожного, коли ми радіємо.

Вона нічого не коштує, а дає багато. (*Усмішка.*)

Методична ремарка. На екрані в цей час з'являється центральний фрагмент ментальної карти – зображення усмішки.

Учитель української мови. (Далі – учитель У.М.) Поділіться своїми усмішками і добрими словами: погляньте одне на одного, усміхніться і скажіть комплімент, використовуючи прислівники.

Діалог між учителями й учнями.

Учитель О.П. Ви маєте чудовий вигляд!

Учитель У.М. Дякую! Навзаєм! Вам так пакує цей костюм.

Діти, висловіть побажання на урок одне одному, використовуючи прислівники.

Учитель О.П. Ми вам бажаємо, щоб у нас на уроках було весело, затишно, привітно...

Учитель У.М. Нумо працювати творчо і натхненно.

Етап визначення мети та оголошення теми уроку. Проектування діяльності.

Учитель У.М. Ми з вами вже багато вивчили з курсу української мови протягом навчального року. Утім сьогодні вам потрібно буде застосувати на уроках знання з тем «Прислівник», «Службові частини мови» і культури мовлення. Як на мене, то уроки для нас будуть трішки незвичайними.

Учитель О.П. Так, під час двох уроків ми спробуємо поєднати матеріал з української мови, літератури, інформатики, англійської мови та обслуговуючої праці. А основне, що здобутий досвід ви зможете застосувати в різних життєвих ситуаціях.

Учитель У.М. Спробуйте відгадати, якої сфери життя стосуватиметься тема уроку. Для цього перегляньте презентацію.

Методична ремарка. На екрані з'являється наступний елемент ментальної карти – фотоколлаж світлин із рекламою одягу. Учні висловлюють припущення,

потім висвітлюється слайд із темою уроків. Відтак тему також фіксуємо на ментальній карті.

Цілевизначення (фронтально, усно). Робота з таблицею.

◆ Ознайомтеся з наступним елементом ментальної карти, таблицею «Цілевизначення», яку спроецировано на екрані. Визначте цілі уроку, увідповіднивши дієслова правої колонки з іменниками лівої.

● поглибити	● стиль
● дізнатися	● мода
● удосконалити	● одяг
● розвивати	● буклет
● переконатися	● реклама
	● культура мовлення

➤ Занотуйте сформульовані цілі уроку в зошитах.

Етап організації навчальної діяльності. Актуалізація опорних знань.

Словниковий самодиктант. Запишіть слова, знявши ризик або вставивши літери. Поясніть орфограми.

Ані/як, стил..но, бозна/як, сучас..но, до/вподоби, до/лиця, зі/смаком, гар..но, на/вибір, молодіж..но, до/речі.

➤ Виконайте самоперевірку, звіривши записане в зошиті з поданим на екрані.

Методична ремарка. І текст завдання, і текст диктанту для самоперевірки виведено на екрані як складник ментальної карти.

Словникова робота. Зверніть увагу на сполуку *до лиця*. Часто можна почути комплімент на кшталт: «Тобі підходить цей одяг». Але це лексична помилка. Доберіть до цієї сполуки синоніми. (*Пасує, личить.*)

Говорімо правильно. Наприклад: «*Лізо, тобі до лиця така зачіска.*». «*Ірино, тобі пасує ця сукня.*». «*Максима, тобі личить такий колір сорочки.*».

➤ Підкресліть останню літеру у перших чотирьох словах самодиктанту і ви прочитаєте ім'я відомої на весь світ французької жінки. (*Коко.*)

Методична ремарка. На екрані у цей час з'являється фрагмент ментальної карти – слайд зі світлинною Коко Шанель.

Формування та осмислення нових знань.

Бесіда.

● Хто така Коко Шанель?

● Подивіться на її фото. Як її вигляд впливає на публіку? Слова якої частини мови ви використаєте, відповідаючи на питання як?

Прослухаймо інформацію про цього дизайнера.

Учніське повідомлення з елементами презентації.

Габріель Бонер Шанель, яку прозвали Коко Шанель, – це відома французька кутюр'є. Дотримання простоти й елегантності у створюваному одязі дали їй змогу стати однією з найважливі-

ших фігур в історії моди ХХ сторіччя. Шанель принесла в жіночу моду приталений жакет і маленьку чорну сукню. Вплив Коко на високу моду був такий сильний, що її – єдину в історії світової моди – журнал «Тайм» вніс до списку ста найвпливовіших людей ХХ століття. У 1920-х роках Коко запровадила моду на засмагу, повернувшись із відпочинку на яхті із золотаво-бронзовою шкірою. Доти взірцевою була порцеляново-біла шкіра. Вважалося, що лише представники нижчих класів можуть мати засмагу, оскільки працюють на сонці.

Учитель О.П. Сьогодні й ми спробуємо себе в ролі законодавців моди. Працюватимемо творчо і натхненно. Як говорила Коко Шанель: «Усе в наших руках, тому їх не можна опускати».

Учитель У.М. І справді, не опускаймо рук і приступаймо до наступного завдання. Нам потрібно скласти текст рекламного буклету молодіжного вбрання, тому спочатку з'ясуємо, що ж таке буклет.

◆ На столі ви бачите різні види рекламної продукції. Оберіть той, який, на вашу думку, є буклетом. Аргументуйте зроблений вибір.

➤ Виконайте самоперевірку. Оцініть обраний рекламний продукт за поданими на екрані характеристиками і зробіть висновок, чи є він рекламним буклетом.

Буклет

- ⊙ вид друкованої продукції, характерний для рекламної поліграфії;
- ⊙ згорнений у два і більше згинів аркуш паперу;
- ⊙ не потребує розрізування під час читання;
- ⊙ на обох сторонах розміщена текстова і графічна інформація: назва організації, адреса, фото, текст тощо;
- ⊙ традиційно буклети виготовляються на аркуші формату А4;
- ⊙ на мінімальній площі можна вмістити максимум інформації.

Методична ремарка. Висвітлені на екрані ознаки буклета вчителі розміщують на ментальній карті уроку.

Учитель У.М. Слід відрізнити буклет від листівки і брошури. Листівкою є друкована продукція з одним згином або зовсім без нього. Під брошурою ж розуміють неперіодичне текстове книжкове видання, що складається з двох основних елементів: паперової обкладинки і сторінок, скріплених між собою за допомогою шиття, скріпкою, ниткою або мотузкою.

Бесіда.

• Що таке реклама? (Реклама – спеціальна інформація, що розповсюджується в будь-якій формі

з метою прямого чи опосередкованого отримання прибутку. Саме слово «реклама» походить від «reclamare», що означає «викрикувати», привертати увагу.)

• Як називається фахівець, який створює рекламні тексти? (Копірайтер – фахівець у галузі з написання рекламних (комерційних) текстів. На відміну від письменника чи журналіста, копірайтер створює тексти, метою яких є спонукання читача (потенційного клієнта) купити товар або послугу.)

• Чи завжди реклама буває ефективною, вдалою? (Ні. Реклама впливає на свідомість людини, тому без знання психології реклама не може бути ефективною.)

• Що потрібно, щоб реклама не відштовхувала, а привертала увагу? (Яскрава картинка, цікаве фото, вдалий зміст, тобто хорошиший рекламний текст.)

Рольова гра. Уявімо, що ви – фахівці з мовної реклами. У ваш відділ, назвімо його «Анти-суржик», потрапив комерційний матеріал (рекламний текст), який потребує редагування і творчого доопрацювання.

Оберіть собі завдання для коректора або копірайтера і попрацюйте над ними.

Творче завдання. «Коректори» мають зредувати речення, а «копірайтери» скласти речення за опорними словами на тему молодіжного вбрання. Запишіть результати роботи в зошити.

Для «коректорів».

- Ти хочеш сьогодні бути кльово вдітий?
- Я знаю, де є модні шмотки.
- Будете отпадно смотреться у цьому прикиді.
- Ти виглядаєш стрьомно.
- Вас запросили на паті, але ви не знаєте, яку одезу надіти?

Для «копірайтерів».

Гарно, зі смаком, стильно, до вподоби, сучасно, на вибір, молодіжно, до речі.

❓ Із якою мовленнєвою помилкою працювали коректори? (Лексичною.)

❓ Як називається різновид мовлення, який недоречно використали в реченнях? (Суржик, сленг – використання сленгу – це прагнення не вирізнятися серед інших, звичка, бажання бути сучасним та впливати на оточення і друзів, один із способів самовираження, до речі, як і імідж, мода.)

Учитель У.М. Якщо ви прагнете не припускатися у своєму мовленні подібних помилок, тобто вдосконалювати його, тоді сайт «Мова – ДНК нації» для вас. Його господарі Лепетуни навчать вас бути грамотними і мовно компетентними. Удосконалюймо культуру мовлення, викоринюймо суржик, і разом ми поборемо несмак в українській мові.

Методична ремарка. На ментальній карті з'являється скріншот головної сторінки сайту «Мова – ДНК нації».

Учитель О.П.

➤ Проблемне завдання.

❓ Чи можна вважати щойно озвучену інформацію рекламною? Аргументуйте.

Виконання тестового завдання із застосуванням ІКТ.

Методична ремарка. Учні виконують тестове завдання, демонструючи варіанти відповідей за допомогою карток-кодів, учитель фіксує за допомогою гаджета остаточні відповіді учнів. Після виконаної роботи вчитель показує на екрані індивідуальні результати учнів за допомогою програми Plickers.

У відповідніть слова 1-ї і 2-ї колонок.

1 обрати	А світлу краватку
2 підбрати	Б обгортку з тротуару
3 дібрати	В спікера Верховної Ради
4 вибрати	Г огірки на грядці

Учитель О.П. Отже, одяг добирають, а не обирають чи підбирають. А чи вміємо ми добирати одяг? З'ясуємо це на наступному уроці.

Підсумковий етап уроку.

Учитель У.М. Як ви вже зрозуміли, перший урок добігає кінця. Тому час здійснити рефлексію знань і діяльності за допомогою вже відомої вам таблиці.

Методична ремарка. На екрані з'являється фрагмент ментальної карти з таблицею «Цілевизначення», яку вчитель використовує для проведення рефлексії знань, діяльності та емоцій або відчуттів.

❓ Яких цілей уроку ще не досягнуто? Над чим працюватимемо на наступному уроці?

2-й урок

Етап орієнтування.

Створення сприятливого мікроклімату в класі. Очікування учнів.

Учитель У.М. Які очікування у вас, діти, від другого уроку?

Учитель О.П. Попередній урок ми завершили обговоренням питання, чи вміємо ми добирати одяг.

❓ Від чого залежить вибір одягу: власних уподобань, місця перебування, моди?..

❓ Що ж таке мода?

Мода (від латин. *modus* – міра, спосіб, образ дії) – це довготривале панування в суспільстві тих чи тих смаків, що виявляються в зовнішньому вигляді предметів – одягу, взуття, автомобілів, меблів.

Існує навіть мода на певне хобі. Для прикладу, зараз дуже популярною є паперопластика. Я так нею захопилася, що і для вас підготувала моделі одягу, які сьогодні є на виставці. (Учитель де-

монструє міні-моделі одягу, які виготовила власноруч.)

Методична ремарка. На екрані в цей час з'являється фрагмент ментальної карти – фото і цитата Ральфа Лорена.

Так, кожна людина сприймає моду по-своєму, обираючи те, що відповідає її переконанням, характеру, вихованню, поняттю культури. Бо, як казав Ральф Лорен, американський дизайнер і модельєр: «Мода – це не лейбли і не марки. Мода – це те, що заховане глибоко у вашій душі».

Можна визнавати або не визнавати моду, заперечувати або захоплюватися нею, але не можна бути поза модою.

❓ А від чого ще залежить вибір одягу? (Від особливостей фігури і навіть від статі.)

Учитель У.М. Згодна з вами, колего. Про це писали й українські письменники. Пропоную послухати твір одного із них. (Учитель читає гумореску П. Глазового «Остання мода».)

Бесіда.

- У якому жанрі переважно писав П. Глазовий?
- Пригадайте вивчене у 6 класі: яка основна ознака гуморески?
- Над чим сміється автор?
- На що потрібно зважати, аби не потрапляти в таку комічну ситуацію?

Учитель О.П. Потрібно додержуватися відповідного стилю.

Що таке стиль і які є стилі одягу? Пропоную переглянути презентацію, послухати теоретичну інформацію й записати найважливіше, доповнюючи ментальні карти з теми.

Орієнтовний зміст презентації.

Стиль одягу – певна акцентованість ансамблю (костюму в широкому сенсі), продиктована такими ознаками (або сукупністю їх) за: віком, статтю, професією, соціальним статусом, особистим смаком людини, епохою життя суспільства, національністю, релігією, індивідуальними особливостями.

Акценти розставляють зазвичай за допомогою аксесуарів, взуття, забарвлення тканини, принтів, фурнітури, крою, моделі одягу. У межах одного стилю іноді виділяють його різновиди – підстилі або мікростилі.

Класичний стиль. Це, мабуть, найпопулярніший стиль, який завжди в моді й пасує для будь-якого контингенту. Працюючи в офісі, маючи власний бізнес, навчаючись у вишій або просто бажаючи мати досконалий образ, жінка або чоловік обирає класику.

Спортивний стиль. Цей вид стилю в одязі більше підходить для активних людей, у яких життя переповнене різними зустрічами, прогулянками, подіями. Сьогодні багато хто займається в спортзалах, і для цього потрібен зручний спортивний одяг. Для прогулянок із друзями містом немає нічого зручнішого і практичнішого, ніж спортивний стиль.

Романтичний стиль характеризується створенням піднесеного, вишуканого образу. Він допомагає створити гарний настрій своєю легкістю і витонченістю. Для стилю властиве використання рюшів, воланів, довгих суконь летючого крою. Для чоловіків у романтичному стилі характерні жилети, шийні хустки, сорочки з широкими рукавами та романтичні фасони капелюхів. Тут доречним буде квітковий принт, а також ніжна пастельна колірна гама.

Джинсовий стиль одягу такий практичний, що дає змогу не перейматися створенням ансамблю і виїжджаючи за місто, і виходячи у світ. У будь-кого в гардеробі є одяг із джинсової тканини. Денім дуже практичний, одяг у такому стилі підходить на всі випадки життя.

Ретро. Цей стиль дуже популярний серед жінок та чоловіків, які є прихильниками минулих років, коли в моді були високі зачіски з локонами, пишні сукні в клітинку або горох, яскраві кольори і джазова музика.

Ті, кого приваблює **стиль треш** в одязі, звикли поєднувати непоєднувані речі. Пластмасову, металеву бижутерію, кольорові легінси та брюки, балетні пачки, різнокольорові футболки з мультяшними героями, класичні пальта з кросівками та інше. Такі люди завжди мають неординарний вигляд.

Фольк – одяг, стилізований під національні костюми. Ідея стилю полягає в тому, щоб не повністю копіювати національні вбрання, а лише запозичувати певні елементи, включаючи їх у сучасні моделі. Широко використовується в'язка, плетіння, клаптева техніка, аплікації та різноманітна вишивка.

Учитель УМ. Стиль одягу є одним з основних елементів іміджу людини. Адже не даремно казала американська актриса Лорен Хаттон: «Моду дизайнери представляють на подіумі 4 рази на рік. Стиль – це те, що обираєте ви».

Протягом уроків ви дізналися, що таке буклет, реклама, мода, стиль, підготували рекламні тексти – мовний матеріал для буклета. Отже, час приступити до творчої роботи.

Учитель О.П. Перш ніж ви розпочнете наступний вид роботи, пропоную вийти до дошки (учні всі виходять до дошки). Як бачите, ви всі одягнені по-різному. Спробуймо об'єднатися в групи за стилем одягу.

Діловий стиль	Джинсовий стиль	Одяг треш	Романтичний

Робота у групах. «**Кейс-метод**». Створіть буклет, використовуючи додатковий матеріал, розміщений у папці-кейсі (вирізки з журналів, фото людей в одязі різних стилів, текстова інформація,

маркери, клей, ножиці). Напишіть текст реклами одягу, використовуючи мовний матеріал, яким збагатилися на уроці (прислівники та прислівникові сполуки; зредаговані та складені на попередньому уроці речення).

1-ша група – «Діловий одяг».

2-га група – «Одяг треш».

3-тя група – «Романтичний одяг».

4-та група – «Джинсовий одяг».

Представлення учнями результатів роботи.

Методична ремарка. Під час виступу однієї групи інші учні мають уважно слухати, щоб у ході презентації записати запитання до представників інших груп, прокоментувати виступи, провести взаємооцінювання. Після представлення робіт кожна група прикріплює буклет на дошку.

Учитель О.П. Як бачимо, молодіжний одяг може бути різноманітним і багатогранним. Проте в гонитві за трендами не забувайте, що ви особистість зі своїм смаком та індивідуальністю, адже це і є трендом номер один.

Підсумковий етап. Рефлексія.

Інтерактивна вправа «Незакінчене речення». Продовжте думку за поданими початками речень.

Рефлексія змісту.

- Я досяг(-ла) поставлених цілей, зокрема ... .
- Я дізнався (-лася) ... .
- Я навчився (-лася) ... .
- Я зрозумів (-ла) ... .

Рефлексія діяльності.

- Найбільший мій успіх ... .
- Найбільше труднощів я відчув (-ла) ... .

Емоційна рефлексія.

- Найбільше мені сподобалося ... .

Бесіда.

❓ Чи актуальною (потрібною) для вас є інформація, отримана на уроці? Аргументуйте.

Робота з епіграфами. Прокоментуйте слова відомої модельєрки Коко Шанель, що є епіграфами уроків. Прочитайте поезію Ліни Костенко «Між іншим». До чого закликає авторка у рядках: «Люди, будьте взаємно красивими»?

Оцінювання діяльності учнів.

📱 **Обов'язкове.** Виконайте 1–2 інтерактивні вправи (*на вибір*) з теми «Прислівник» або «Службові частини мови». URL://lerningapps.org. Створіть на папері формату А4 ескізи одягу того стилю, який вам до вподоби. Індивідуальне. Створіть буклет «Шкільне вбрання» у програмі Publisher.

УДК 373.5.091.33:37.011.3-51:811.161.2(045)

ПРОФЕСІОГРАМА ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Оксана ПРИХОДЬКО,

доцент Національного авіаційного університету, м. Київ

У статті висвітлено проблему професійних якостей сучасного вчителя української мови та літератури з огляду на реформування освітнього простору та створення нового Стандарту загальної середньої освіти і крізь призму концепції «Нова українська школа» (НУШ). На основі аналізу концепції НУШ, конкурсних завдань та уроків призерок усеукраїнського етапу конкурсу «Учитель року – 2018» у номінації «Українська мова та література» окреслено професіограму вчителя-словесника. Акцентовано на таких професійних компетентностях та особистісних якостях успішного вчителя, як знання ключових понять НУШ, інноваційність, комп'ютерна грамотність, володіння цифровими технологіями, мобільність, здатність до змін та навчання впродовж життя.

Ключові слова: професіограма, учитель української мови та літератури, Нова українська школа, професійна компетентність, ключові компетентності.

PROFESSIONAL FRAME OF A UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE TEACHER IN THE CONTEXT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Oksana PRYKHODKO, Associate Professor, National Aviation University, Kyiv

The present paper considers the reform of the modern educational space and the formation of the new Standard for general secondary education; it analyzes the problem of professional qualities of the new teacher of Ukrainian language and literature through the prism of the New Ukrainian School concept (NUS). A professional frame for the teacher of Ukrainian is outlined as a result of studies of the NUS concept, competition tasks, and lessons of the winners of the 2018 Teacher of the Year competition in the nomination "Ukrainian Language and Literature". It emphasizes some professional competencies and personal qualities of a successful teacher, namely, the key concepts of NUS: innovation, computer skills, digital expertise, mobility, ability to change, and lifelong learning.

Key words: professional frame, a teacher of Ukrainian language and literature, New Ukrainian School, professional competencies, key competencies.

Виклики сьогодення зумовили реформування освіти в Україні, яке впродовж двох років – із червня 2016 року, коли розпочався процес розробки і створення нового Стандарту загальної середньої освіти – реалізується у форматі концепції «Нової української школи» (НУШ), акумулюючи європейський педагогічний досвід, трансформований і адаптований відповідно до потреб сучасного учня. Школярі початку третього тисячоліття є основою нового суспільства так званої третьої хвилі. Його ще називають суперіндустріальним (О. Тоффлер), або постіндустріальним суспільством (Д. Белл), суспільством знань (П. Дракер), мережевим суспільством (М. Кастельс) чи поколінням Z (У. Штраус, Н. Гоув). Новий соціум потребує інакших підходів до навчання, реалізованих нині через базові освітні стратегії, які закладено в компетентнісно зорієнтованій концепції НУШ.

«Сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, а й здатності самостійно застосовувати їх у нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях, переходу від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян», – зазначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [3]. Тому в основі НУШ – перехід від школи знань до школи вмінь, що передбачає перенесення акцентів у

навчальному процесі з нагромадження предметних знань на вироблення вмінь застосовувати ці знання в конкретній, часто непередбачуваній ситуації.

Для реалізації таких підходів потрібен новий учитель, незаангажований і здатний до змін, постійного навчання, самовдосконалення та креативу. Теза заступника міністра освіти і науки України П. Хобзея «Якщо не зміниться вчитель, Нової української школи не буде» є ключовою на сучасному етапі професійної ретрансформації педагога.

У полі досліджень професійної особистості вчителя національної школи теоретико-методологічні праці педагогів і психологів В. Андрущенка, Б. Ананьева, І. Зязюна, В. Лутая, І. Беха, Л. Виготського, О. Леонтєва, В. Рибалки, В. Семиченко, Т. Яценко, методичні напрацювання В. Бондаря, М. Вашуленка, В. Пасинок, Н. Пашківської, О. Потапенка, О. Савченко, М. Стельмаховича. Професійній компетентності вчителя української мови і літератури присвячено праці О. Біляєва, Н. Волошиної, Т. Донченко, А. Градовського, О. Голобородько, С. Жили, С. Карамана, Г. Клочка, В. Кононенка, Л. Скуратівського, Л. Мацько, В. Мельничайка, Л. Мірошніченко, Л. Паламар, Є. Пасічника, М. Пентиліук, О. Семенов, А. Ситченка, Б. Степанишина, Л. Струганець, П. Хропка, Г. Токмань, В. Шуляра.

Нормативною базою дослідження є документ, який одержав назву «Основи Стандарту освіти: Нова українська школа» [4] та Закон України «Про освіту» [1], чинний із вересня 2017 року, у яких акумульовано базові стратегії (положення) концепції Нової української школи.

Мета дослідження – в контексті реалізації концепції Нової української школи (НУШ) схарактеризувати професійні якості сучасного вчителя й запропонувати базову модель (професіограму) вчителя-словесника, окресливши основні вміння й навички, якими має володіти сучасний учитель української мови та літератури.

Кардинальна реформа середньої освіти в Україні заснована на компетентнісному підході до навчання. У статті 12 «Повна загальна середня освіта» розділу II «Структура освіти» Закону України «Про освіту» зазначено: «Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності» [1]. Далі в Законі наведено 10 ключових життєвих компетентностей, окреслених у «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи», і які є наскрізними у змісті всіх навчальних предметів.

Компетентнісний підхід до навчання визначає й нові вимоги до вчителя, який у контексті нової реальності має бути не постачальником (джерелом) знань, а наставником (поняттєвий апарат НУШ також оперує синонімічними термінами модератор, тьютор, фасилітатор), високопрофесійним організатором процесу навчання. Це допоможе застосовувати знання в конкретних життєвих ситуаціях, виробити такі вміння й навички, що формують ключові життєві компетентності, завдяки яким випускники і випускниці школи зможуть реалізуватися в житті, стати конкурентоспроможними на ринку праці, успішними та щасливими людьми. Тому програми з усіх шкільних предметів, зокрема з української мови та літератури, затверджені МОН України на 2018–2019 навчальний рік, засновані на компетентнісному підході до навчання. «Вивчення української літератури в загальноосвітній школі забезпечує реалізацію ключових компетентностей, які сприяють розвитку особистості та її повноцінній самореалізації в сучасному житті», – зазначено в пояснювальній записці програми з української літератури для 10–11-х класів (рівень стандарту) [9]. «Здобуті у процесі навчання української мови знання, набуті вміння й навички мають бути опорою, яка дасть учням змо-

гу реалізувати себе в житті, стати носіями культури свого народу, ініціаторами відновлення й збереження найкращих культурних традицій свого народу», – зауважують автори програми з української мови для 10–11-х класів (рівень стандарту) [10].

Нині стандарт освіти, репрезентований концепцією НУШ, пропонує об'єднання шкільних предметів у групи, так звані галузі. Мовно-літературну освітню галузь формують такі навчальні дисципліни, як українська мова, українська і зарубіжна літератури, що становлять педагогічну царину вчителя-словесника і ставлять єдині вимоги до вчителів української мови, мов національних меншин, української та інших літератур.

За концепцією НУШ, результати навчання мовно-літературної освітньої галузі передбачають формування таких умінь і навичок в учня/учениці, завдяки яким він/вона

- використовує українську мову як державну для духовного, культурного й національного самовияву;
- обирає й застосовує доцільні комунікативні стратегії для досягнення життєвих цілей;
- сприймає, розуміє, систематизує, перетворює та використовує інформацію з різних джерел;
- висловлює думки, почуття та погляди в різних комунікативних ситуаціях, дотримуючись норм української мови;
- аналізує, інтерпретує, критично оцінює тексти різних видів, генерує і впорядковує інформацію для створення текстів різного призначення;
- сприймає літературний твір як засіб збагачення особистого емоційно-чуттєвого досвіду, як вияв національної ідентичності та міжкультурної комунікації, отримує задоволення від процесу читання;
- застосовує різні стратегії для вдосконалення майстерності щодо володіння державною і рідною мовами [4, с. 25].

Якою ж має бути професіограма вчителя-словесника Нової української школи, щоб він міг досягти максимального результату у своїй професійній діяльності?

Звернімося насамперед до визначення поняття *професіограма*. У педагогічній науці є багато різноаспектних дефініцій на позначення цього терміна. Окреслюючи аналізоване поняття як сукупність фахових, психолого-педагогічних, методично-технологічних знань та вмінь, а також особистісних якостей учителя, зупинімося саме на тих маркерах професійної особистості вчителя-словесника, які ставить НУШ у контексті постінформаційної реальності й відрізняє сучасного вчителя від учителя минулого століття.

Сучасні професійні трансформації й переформування вчителя-словесника можна проаналізувати на прикладі конкурсу «Учитель року – 2018» в номінації «Українська мова і література». Ди-

наміка «педагогічних перегонів» засвідчує швидкі зміни реальності і, відповідно, зміну вимог до особистості вчителя. На прикладі фінальних етапів у 2015 і 2018 роках можна простежити, яких кардинальних змін нині потребує вчитель, щоб відповідати запитам сучасності. Попри те, що концепція НУШ на час проведення конкурсу була пілотним проектом в освіті України, завдання, які стояли перед конкурсантками, були дібрані уже у форматі НУШ. Зокрема однією з інновацій «Учителя року – 2018» стало створення міні-конспекту уроку української мови у вигляді ментальної карти – завдання відбіркового етапу в номінації «Практична робота», метою якого було «оцінити методичну майстерність, вміння використовувати сучасні підходи в компетентнісному полі НУШ та обирати оптимальні прийоми, способи, методи та засоби навчання для організації уроку». Для успішного виконання цього завдання конкурсантки (у фінальному етапі брали участь лише жінки) мали знати, що таке ментальна карта, яка її методична функція, володіти методикою створення карти та поняттєвим апаратом НУШ (наскрізні змістові лінії, ключові компетентності).

Ментальна карта – опорний (графічний) конспект уроку, його візуалізована карта-схема. Її перевага над традиційним планом-конспектом – у візуалізації не просто перебігу уроку, а схематичному комплексному поєднанні всіх потрібних компонентів та елементів «тіла» уроку, а саме: його структури (етапів), наскрізних ліній і ключових компетентностей, прописаних у навчальній програмі з української мови для 5–9-х класів, форм, методів і прийомів, прикладів вправ і завдань. Окрім того, на ментальній карті відображено хронометраж уроку. Як опорний конспект ментальна карта істотно заощаджує час на підготовку до уроків.

Пояснювальні записки до нових програм з української мови, де прописано змістові лінії, ключові компетентності й наскрізні лінії у форматі НУШ, є своєрідним навігатором у створенні ментальної карти. Наприклад, одна з конкурсанток, Руслана Володимирівна Петрокушин, учителька з Тернопільської ЗОШ № 16 ім. В. Левицького, створила ментальну карту*, додержуючи всіх вимог. Її робота стала взірцевою й здобула від журі найвищий бал.

Конкурсантка візуалізувала ментальну карту через семирівневу (7 етапів уроку) піраміду, вписану в координатну площину, репрезентовану вертикальними осями хронометражу (ліворуч), що допомагає контролювати час, та технологічної партитури уроку (праворуч). Технологічна партитура уроку спрямована, як зазначено біля основи та вгорі правої осі, на створення ситуації успіху, що реалізується

через інноваційне навчання, представлене ОЗОН, інтерактивними та ігровими технологіями, використанням ІКТ. Ключові компетентності, що їх формує вчитель у контексті реалізації певного етапу уроку, позначено відповідними маячками – зеленими прапорцями. Уміння й навички, яких досягають поетапно, – синіми. У лівому нижньому кутку карти – види мовленнєвої діяльності, які можна простежити на різних етапах уроку. Їх позначено синіми маячками-навігаторами. Це своєрідна легенда карти, що допомагає маркувати й систематизувати зміст візуального конспекту уроку. Наповнення піраміди становлять, по-перше, традиційні прийоми й методи, в основі яких інтерактивні способи взаємодії вчителя й учнів, – розподільний диктант (колективна робота на дошці), інтерактивна вправа «Незакінчене речення», лінгвостафета «Правило – приклад», робота з підручником (виписування з тексту слів з орфограмою «Апостроф»), редагування текстів різних за рівнем складності (диференційована робота у групах, зокрема для дітей із особливими потребами (інклюзивне навчання)), усне міркування про роль волонтерства, авторський словниковий диктант із 20-ти слів із орфограмою «Апостроф», і, по-друге, інноваційні прийоми і методи: рефреймінг як емоційне налаштування на урок (прийом, що дає змогу змінити погляд на предмет чи подію з метою подолання стереотипності мислення), учнівська відеопрезентація у формі віртуальної екскурсії «Помилки на вулицях нашого міста», виконання тестових завдань із миттєвою перевіркою за допомогою qr-кодів, написання есею «Волонтерство – найкоротший шлях до успіху».

Як бачимо, кожен рівень семирівневої піраміди – етап уроку – відтворено на карті як послідовний і логічний комплексний ланцюжок акмеологічного зростання вчителя й учня, що задекларовано на вершині піраміди. І насамкінець – усі етапи уроку, змістове наповнення вправ чітко підпорядковано темі «Волонтерство – найкоротший шлях до щастя».

Традиційне для конкурсу «Учитель року» завдання «Тестування з фахової майстерності», мета якого «оцінити знання з фаху, методики викладання предмета, психології та педагогіки», містило тести на знання основних положень концепції НУШ. Показовими, зокрема, стали завдання на знання вчителями оновлених на засадах НУШ чинних програм з української мови та літератури. Наведемо зразки тестів з методики викладання української мови й літератури.

◆ У чинній навчальній програмі з української мови поняття наскрізних ліній уведено для

- А** формування мовленнєво-комунікативних умінь і навичок
- Б** написання творчих робіт
- В** здатності учня до аналізу й оцінки мовних явищ і фактів

* Ментальну карту розміщено на сайті dyvoslovo.com.ua

Г увиразнення ключових компетентностей

Г визначення об'єкта навчання

◆ Оновлена чинна програма з української літератури (5–9 класи) покликана стати одним із інструментів упровадження засадничих ідей

А інформаційного огрому сьогодення

Б естетичного задоволення й художньої насолоди від спілкування з героями пропонувані творів

В особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів у повсякденну практику

Г віртуального середовища з «кліповістю», «клаптиковістю», фрагментарністю

Г цілісного формування в учнів літературних знань

Крім складання ментальних карт і розв'язання тестових завдань, конкурсантки мали розробити «Освітній проект» з української мови, метою якого було «оцінити вміння проектувати дослідницько-пошукову діяльність учнів». Освітній проект разом з уроком української літератури репрезентували фінальний етап конкурсу, у якому, після відбіркового етапу, взяли участь 12 словесниць. Завдання полягало в розробленні та презентації 20-хвилинного навчального проекту з української мови. Саме алгоритм створення проекту в контексті уроків української мови та презентація його були не випадково обрані для конкурсного випробування на фінальному етапі. Проектна діяльність, як невід'ємний складник навчального процесу, стала надактуальною впродовж останніх років, адже втілює провідну освітню тенденцію НУШ – «перетворення школи навчання на школу життя». У результаті застосування проектної діяльності в учнів зростає рівень мотивації до навчання і рівень освітніх досягнень. Також ця форма роботи дає змогу частково реалізувати програму ранньої профорієнтації учнів, аби в майбутньому випускники свідомо обирали професію й відповідний виш. На думку Б. Баррона, Л. Дарлінг-Гаммонда [11], Джона В. Томаса [13], працюючи над проектом, «учні застосовують знання та навички для розв'язання справжніх проблем у реальному світі», проектна діяльність сприяє підвищенню рівня «відповідальності учня за виконаний обсяг роботи», «розвиває навички критичного мислення, співпраці, спілкування, міркування, синтезу та стійкості в умовах обмеженого часу та визначеної мети» (Б. Баррон) [12]. Учень набуває досвіду вести перемовини, ухвалювати спільні рішення, нести відповідальність залежно від ролі в навчальній команді й разом презентувати результати своєї діяльності.

У поняття «проект» вкладаємо змодерований учителем і самостійно виконуваний учнем/учнями певний алгоритм дій, спрямований на створення кінцевого продукту. Результати проектної діяльності мають бути матеріальними, тобто належно оформленими – відеоролик, літературна карта, альбом, альманах, стіннівка, схема, таблиця, візитівка

письменника, фотоколаж, мультимедійна презентація тощо. На жаль, не всі конкурсантки змогли визначити кінцевий продукт проекту з української мови та ще й вписати його в контекст запропонованих тем, які для них виявилися заскладними: «Досягнення медіаграмотності на уроці української мови», «Інклюзивна освіта як одне із джерел формування толерантної особистості на уроках української мови», «STEAM-освіта на уроках української мови». Щоб розробити й презентувати проект, учительки мали володіти не лише методикою створення проекту, умінням підготувати мультимедійну презентацію, а й орієнтуватися в таких актуальних освітніх поняттях, як інклюзивна освіта, STEAM-освіта, медіаграмотність тощо. Нині успішний учитель Нової української школи, який зацікавлений у високих професійних результатах, неодмінно має використовувати метод проектів.

Досягти максимального результату у своїй діяльності вчитель НУШ зможе лише за певних умов, котрі передбачають інноваційність діяльності. Під інноваційністю розуміємо комплекс педагогічних технологій, спрямований на «систематичне й послідовне впровадження у практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів» [2, с. 226]. Це процес створення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних проблем, які досі вирішували інакше. Інноваційне навчання засноване на впровадженні активних методів, що забезпечують особистісно зорієнтований підхід і розвиток критичного мислення [2, с. 226]. ІКТ-технології, особистісно зорієнтоване навчання, ігрові форми й методи, інтерактивне навчання та проектна діяльність – провідні напрями реалізації інноваційної діяльності.

Інноваційно зорієтованим став урок переможниці конкурсу «Учитель року – 2018» Ольги Кецмур, учительки української мови та літератури Калуського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 10 – ліцей» Калуської міської ради Івано-Франківської області, за темою «Іван Франко. Новаела “Сойчине крило” – жіноча доля в новітній інтерпретації. Образ героя-адресата – уособлення боротьби між “естетикою” і “живим чоловіком”»* (10 клас). Урок за новелою було змодельовано як ментальну карту, оскільки в процесі роботи над твором протягом усього навчального часу вчителька разом із учнями створювала/малювала на дошці ментальну карту твору, візуалізуючи аналіз жанрової специфіки,

* План-конспект уроку надруковано в журналі «Диво-слово» № 12, 2018 р. Мультимедійний супровід до розробки розміщено на сайті dyvoslovo.com.ua

тематики, проблематики, стильових особливостей, характеристику образів героїв новели, а також роботу із художньою деталлю.

Інноваційними можна вважати такі форми і прийоми, які застосовувала О. Кеңмур:

- настроєво-психологічне налаштування десятикласників за допомогою слайд-презентації з кольорами-асоціаціями настроїв та внутрішніх станів людини;

- рольова гра «Психодрама» (перевтілення учениці в образ головної героїні з метою психологічного занурення в образ);

- створення разом з учнями ментальної мапи твору;

- візуалізація художніх деталей тексту через слайд-презентацію.

Інноваційне навчання стало візитівкою професійного стилю Олесі Калинич, вчительки української мови й літератури Хустської гімназії-інтернату, заслуженого вчителя України, переможниці конкурсу «Учитель року – 2015», заступниці голови журі конкурсу «Учитель року – 2018». О. Калинич – утілення сучасного креативного вчителя НУШ, яка на своїх уроках органічно поєднує традиційні та інноваційні методи, форми і прийоми навчання, є генератором інноваційних авторських методик. Її майстер-клас «Інноваційні методи викладання української мови та літератури» акумулює авторський педагогічний досвід і є унікальним в Україні. В основі її методики – абсолютно новаторські форми та прийоми роботи з учнями на заняттях і в позаурочний час. Більшість форм і прийомів ґрунтуються на використанні цифрових технологій, без чого сучасні учні – так зване покоління Z – не уявляють свого життя.

О. Калинич – авторка інноваційних за своєю концепцією зошитів для вчителя й учня та навчально-методичних посібників, побудованих за принципом креолізованого тексту, перемешаного різноманітними мотиваційними мемами, що актуалізує увагу «кліпового покоління». Зошити містять сюжетні малюнки творів літератури, теоретичні меми, qr-коди для перевірки тестів. Вчителька пропонує своїм вихованцям самотужки створити навчальні меми на основі правопису, пограти на уроці в орфографічний «морський бій», розв'язати напівтести чи «зорові» тести, висвітлити теоретичне питання за принципом «теорія в моїй інтерпретації». О. Калинич є однією з розробниць методики написання есею [6]. Вона пропонує різні форми і способи створення текстів цього жанру: «списування в... себе», підготовка до написання творчих робіт за принципом спіралі (нанизування нових ідей на вже відомі), «синдром» переказу із творчим завданням. Онлайн-форуми, лайфхаки з української мови в рубриці «НЕ-правила», перехресне тестування зі старшокласниками, квест як альтер-

натива навчання за межами класу – авторські інновації, які вчителька використовує систематично, тож вони є маркерами її педагогічного стилю.

Також О. Калинич – авторка блогу «Енциклопедія про сучасних учителів». За її словами, НУШ не постала з нічого й ні на чому. Педагогічна спадщина В. Сухомлинського, К. Ушинського, Ш. Амонашвілі, Я. Корчака – хіба це не основа НУШ? Більшість інноваційних авторських методик О. Калинич побудовані на використанні ІКТ, що передбачає формування цифрової компетентності і в учителя, і в учнів.

Сучасний учитель має рухатися в ногу з часом, бути адаптованим до стрімких змін, готовим не лише вчити, а й навчатися самому. Володіння ІКТ – уміння, без якого вчитель не може вважати себе професійно повноцінним. Високий рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, як один із видів інноваційної діяльності, є невід'ємною складовою професійної підготовки вчителя НУШ.

Сучасні школярі, за «Теорією поколінь», яку створили наприкінці ХХ ст. британські дослідники Вільям Штраус та Ніл Гоув, належать до покоління Z. Це діти, що народилися після 1995 року, уже в цифровій реальності. Вони не уявляють свого життя без інтернету та гаджетів, живуть у світі без кордонів, проте обмеженому екраном монітора. Питання вони ставлять гуглу, а не вчителів, дорогу знайдуть за навігатором, речі купуватимуть в інтернеті. Вони можуть одночасно вчити уроки, комунікувати в соцмережах, слухати музику, розмовляти з батьками тощо. Здатність «бачити» одночасно кілька екранів породжує спроможність швидко сприймати інформацію. Ця властивість має зворотний бік: мозок, що звик до високої швидкості обробки інформації, починає нудитися, коли інформації замало, наприклад, на уроках. Ця відмінність у швидкості сприйняття інформації в учнів і вчителів, особливо похилого віку, призводить до низки проблем – учитель не може втримати увагу учня, що спричиняє неминучі конфлікти. Проблема полягає в тому, що сучасному вчителю, який належить до іншого покоління, потрібно «переформатовуватися», щоб відповідати запитам сучасних школярів. Нині вчитель, який не володіє комп'ютером, уже ап'орі є профнепридатним.

Завдання конкурсу «Учитель року – 2018» на всеукраїнському етапі засвідчили, що вчителі, які не володіють цифровою компетентністю (користування комп'ютером та комп'ютерними програмами, пошуком інформації в інтернеті, навичками створення мультимедійної презентації), виявилися б неконкурентноспроможними у змаганні за перемогу.

Фінальним і найскладнішим конкурсним випробуванням, що потребує ґрунтовної методичної підготовки, є видовищним вінцем змагань і демон-

струє вершину професійної майстерності вчителя, став урок української літератури. Перед претендентками на перемогу стояло завдання змоделювати такий урок, який не лише був би еталонним за своєю структурою, змістовим та емоційним наповненням у парадигмі НУШ, а, насамперед, завоював би серця учнів, непомильних індикаторів успіху чи провалу. Основна вимога до конкурсного уроку – синкретичність, майстерне поєднання всіх складників, що перетворює урок на мініатюрну модель життя, яка збуджує емоційний інтелект учнів і учениць. Під поняттям «синкретичний» розуміємо, по-перше, компетентісно зорієнтований урок, спрямований на формування ключових життєвих компетентностей з огляду на виклики сьогодення; по-друге, інноваційний із огляду на використання цифрових технологій; по-третє, текстоцентричний, із глибоким зануренням у природу художнього тексту, який і є головним об'єктом вивчення на уроці літератури. Усі три умови підпорядковано загальній концепції – дитиноцентризму, коли епіцентром уроку є сама дитина, а не «шоу» з учителем в головній ролі.

Людяні Пристай, учительці української мови та літератури Кам'янець-Подільського ліцею Хмельницької області, найкраще вдалося впоратися з цим завданням. Урок у 8 класі за темою «Проблема бездуховності людини, засліпленої прагненням до наживи, у трагікомедії Івана Карпенка-Карого “Сто тисяч”. Проблема влади грошей – наскрізна й “вічна” у світовому мистецтві» не залишив байдужими ні учнів, ні членів журі.

Л. Пристай розпочала з проблемного питання: яке значення мають гроші для людини ХХІ ст.? Мотивуючи восьмикласників до активної роботи на уроці, учителька запропонувала оригінальну систему оцінювання, підпорядковану темі та змісту уроку: за правильні відповіді учні одержували бонуси у вигляді купюр – штучних грошей, які наприкінці уроку було конвертовано в оцінки. Як бачимо, уже на початку уроку в цілком природний спосіб вчителька формує математичну компетентність, підприємливість і фінансову грамотність учнів. Лейтмотивом уроку Л. Пристай обрала епіграф – вислів відомого мільйонера Рокфеллера: «Якщо ваша мета полягає в тому, щоб стати багатим – ви ніколи не досягнете її». Оксиморонність змісту вислову, в основі якого самозаперечення, стала детонатором дискусії на уроці, стимулювала учнів до обговорення проблеми влади грошей над людиною та витворила платформу для формування громадянської та соціальної компетентностей.

Ключовим методом уроку була евристична бесіда, перемережена інноваційними формами і прийомами: звернення до фрагменту мультфільму про дядечка Скруджа з мультсеріалу «Качині історії», використання мультимедійної презентації (демон-

страція та аналіз серії картин, що відображають збірний метафоричний образ жадібності), рольова гра – перевтілення одного з учнів у Герасима Калитку, якому клас і вчителька ставили запитання з метою аналізу внутрішнього світу героя тощо.

Робота в парах репрезентувала формування компетентності вміння вчитися. Звернення до творів зарубіжної літератури за допомогою мультимедійної слайд-презентації із демонстрацією «вічних» образів, через які порушено проблему влади грошей над людиною (Ч. Діккенс «Різдва на піснях в прозі», О. де Бальзак «Гобсек», Мольєр «Скупий»), апелювання до інших видів мистецтва (кінематографії, мультиплікації, живопису) сприяло формуванню загальнокультурної компетентності в дискурсі міжпредметних зв'язків. Навіть хвилинка релаксу, коли вчителька поцікавилася у восьмикласників, скільки можна купити айфонів на сто тисяч, була підпорядкована формуванню математичної компетентності! У міру легкий, жартишливий (з огляду на жанрову специфіку твору) стиль проведення уроку, природньо-невимушена поведінка вчительки, за чим стояло глибоке занурення восьмикласників у текст та проблематику, засвідчило титанічну працю, потужний досвід і неабияку методичну майстерність у підготовці уроку.

Емоційним пуантом фіналу уроку стало запитання, адресоване кожному з дітей, про те, на що вони витратили б свої гроші, якби стали мільйонерами. Благодійна діяльність, допомога онкохворим, дітям-сиротам, інвестиції в розвиток своєї школи та міста – такими були відповіді восьмикласників, що оприявило формування гуманістичних цінностей та високого рівня соціальної і громадянської компетентностей.

Навчаючи дітей, формуючи в них на уроці ключові життєві компетентності, учитель сам має володіти ними. Визначальними для педагога вважаємо такі компетентності:

- *професійна компетентність*, що ґрунтується на спеціальній науковій, методичній, практичній та психолого-педагогічній підготовці;
- *загальнокультурна компетентність* (знання світової культури);
- *гуманітарна компетентність* (гуманістичні особистісні якості, відповідальність за результати власної діяльності, мотивація до самовдосконалення);
- *креативність* (нестандартне мислення, володіння інноваційними методиками, гнучкість та адаптація до змін змісту та умов професійної діяльності);
- *комунікативна компетентність* (володіння сучасними засобами зв'язку, медіаграмотність, володіння іноземними мовами, багате розвинене мовлення);
- *цифрова компетентність* (володіння ІКТ);

- економічна компетентність (знання основ сучасної економіки, законів бізнесу, екології та права).

Зауважмо, що переможцями і призерками конкурсів 2015 і 2018 рр. стали учасниці віком від 30 до 45 років, адже саме ця вікова категорія є найбільш сензитивним періодом для професійного розквіту, здатності йти в ногу з часом, змінюватися, навчатися нового.

Отже, професіограму сучасного вчителя української мови та літератури у форматі НУШ можна окреслити такими параметрами:

- орієнтація в базових поняттях НУШ під час викладання навчального предмета (наскрізні лінії, ключові компетентності, ставлення тощо);

- оперування поняттями, що репрезентують і сучасні тенденції освіти загалом, і актуальні методики й технології у викладанні предмета зокрема (навчальний проект, ментальна карта, інклюзивна освіта, STEAM-освіта, медіаграмотність тощо);

- уміння змоделювати урок, що передбачає реалізацію наскрізних змістових ліній і ключових компетентностей, використання ІКТ, інноваційність, текстоцентризм (і для уроку мови, і для уроку літератури), дитиноцентризм;

- поєднання сучасного європейського і національного педагогічного досвідів;

- компетентнісна самозорієнтованість, оскільки лише компетентний учитель, який сам володіє ключовими життєвими компетентностями, може сформувати ці компетентності в учнів;

- високий рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями (створення мультимедійної презентації, уміння знаходити, обробляти і використовувати цифрову інформацію, працювати в різних комп'ютерних програмах і сервісах, користуватися соцмережами для організації навчальної комунікації з учнями та ученицями тощо);

- здатність до інтеграції, оскільки інтеграція в освіті – це організація процесу пізнання, за якою учні зможуть використовувати компетентності, сформовані в школі, в реальних життєвих ситуаціях;

- здатність до змін, професійна гнучкість, уміння вчитися впродовж життя (Франкова максима *semper tiro* – завжди учень);

- креативність та інноваційність професійної діяльності.

Література

1. Закон України «Про освіту». – URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

2. Захарчук Т. Інноваційні технології навчання в сучасній школі / Т. Захарчук // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2016. – № 4. – URL: social-science.com.ua/article/263

3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. – URL: presid.ent.gov.ua/documents/15828.html

4. Нова українська школа: основи Стандарту освіти. – Львів, 2016.

5. Приходько О. Принципи інтеграції ключових компетентностей у концепції Нової української школи (на матеріалі мовно-літературної освітньої галузі) / О. Приходько // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. пр. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2017. – Вип. 15 (58).

6. Практичні рекомендації з підготовки до IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури / О. Приходько, Д. Дроздовський, Г. Гримашевич, О. Калинич, О. Кузьмич. – Х.: Українознавча гра «Соняшник», 2017.

7. Сабатовська І. Професійно важливі якості фахівця за спеціальністю «викладач вищої школи» / І. Сабатовська // XXIV міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний потенціал світової науки XXI сторіччя», 20–25 січня 2014 р. – URL: nauka.zinet.info/konf_24.php

8. Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту. – URL: mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas

9. Українська література. 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту. – URL: mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv

10. Українська мова. 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Рівень стандарту. – URL: mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv

11. Barron B., Darling-Hammond L. Teaching for meaningful learning: A review of research on inquiry-based and cooperative learning / B. Barron, L. Darling-Hammond. – Stanford University, 2008. – URL: backend.edutopia.org/sites/default/files/pdfs/edutopia-teaching-for-meaningful-learning.pdf

12. Barron B. When smart groups fail / B. Barron // The Journal of the Learning Sciences, 12(3), p. 307–359. – URL: academia.edu/2010823/When_smart_groups_fail

13. John W. Thomas. A review of research on project-based learning / W. Thomas John. – California, 2000. – URL: bobpearlman.org/BestPractices/PBL_Research.pdf

ПРОБЛЕМА БЕЗДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ У П'ЄСІ ІВАНА КАРПЕНКА-КАРОГО «СТО ТИСЯЧ»

Конкурсний урок літератури у 8 класі

Людмила ПРИСТАЙ, учитель Кам'янець-Подільського ліцею,
лауреат Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2018»

Працюючи в Кам'янець-Подільському ліцеї понад двадцять років, я переконалася, що однією із найперспективніших та найефективніших технологій роботи зі старшокласниками є проблемне навчання. Навички критичного мислення передбачають уміння відокремлювати факти від думок, шукати джерела для перевірки достовірності інформації, уявляти і розуміти кілька можливих варіантів розвитку подій. Тому на своїх уроках програмовий матеріал подаю так, щоб у центрі уваги учнів був процес пошуку оптимальних рішень, а не готовий вихід із типової ситуації, заздалегідь спрогнозований кимось у підручнику. Варто дати учням шанс адекватно оцінити нові обставини, щоб вони мали змогу сформулювати стратегію подолання проблем, які можуть виникнути. Коли є проблеми, тоді загострюються суперечності, а вони, як відомо, рушії розвитку як суспільства, так і окремо взятої особистості. То чому б на уроці не спонукати учнів рухатися вперед, розвиватися, робити відкриття?

На уроках української мови у профільних класах можна застосовувати знання не тільки з гуманітарних дисциплін, а й з математики, фізики, хімії, біології, які є короткими принагідними вкрапленнями в урок відомостей, питань, і сприяють глибшому сприйманню та осмисленню виучуваного поняття або явища. Такі форми роботи наближають нас до STEM-освіти, яка ставить перед учителями завдання інтеграції навчальних предметів, забезпечення тісного взаємозв'язку наук у процесі навчання з метою осмислення й пошуку учнями причинно-наслідкових зв'язків, розвитку в них логіки, мислення, комунікативних здібностей.

Пропоную вашій увазі конспект уроку української літератури, в основі якого проблемне навчання.

**Тема. Проблема бездуховності людини, за-
сліпленої прагненням до наживи, у трагікомедії
Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч». Проблема
влади грошей – наскрізна й «вічна» у світовому
мистецтві.**

Мета: осмислити актуальність значення образу Герасима Калитки в контексті сучасного життя, підвести учнів до розуміння уявних і справжніх загальнолюдських цінностей; виробляти вміння дискутувати, розвивати навички образного і логічного мислення; виховувати вміння розрізняти правдиві життєві цінності, обирати пріоритети.

Тип уроку: урок узагальнення і систематизації знань і вмінь.

Епіграф:

Якщо ваша єдина мета полягає в тому, щоб стати багатим, ви ніколи не досягнете її.

Дж.-Д. Рокфеллер

Перебіг уроку

Організація класу.

Оголошення теми й мети уроку.

Учитель. Якоюсь одним багатий чоловік привіз свого маленького сина в село, щоб показати, якими бідними бувають люди. Цілу добу вони провели на фермі в колі дуже бідної сім'ї. Повернувшись додому, батько запитав малого, чи сподобалася йому мандрівка.

? Як ви гадаєте, яку відповідь він почув? (Учні висловлюють свої припущення.)

Далі діалог між батьком і сином був таким:

– Це неймовірно, тату, – сказав хлопчик.

– А що саме тебе вразило? – здивувався чоловік.

– Я побачив, що в нас удома один собака, а в них – аж чотири, у нас є басейн у саду, а в них

– ціла бухта, з якої видно безкрає море, вночі ми освічуємо свій сад ліхтарями, а їм світять зірки.

Почувши таку відповідь, батько втратив дар мови, а син додав:

– Спасибі тату, що показав мені, наскільки багатими можуть бути люди.

Робота з епіграфом. Прокоментуйте епіграф до уроку в контексті почутої історії.

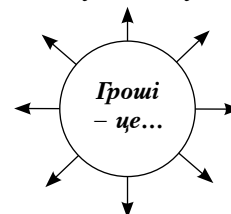
◆ Запишіть тему й мету уроку.

Мотивація навчальної діяльності.

Учитель. Повернімося до нашої притчі. Чи згадав хлопчина хоча б раз про гроші? Ні. Він зумів вивести свою формулу багатства. У ній малий зовсім відкинув те, що впродовж тисячоліть ставало каменем спотикання для дорослих: вони розпочинали війни, зраджували друзів, втрачали здоровий глузд – і все заради грошей. Так, апостол Іуда за тридцять срібняків зрадив Ісуса Христа, але не зміг ними скористатися; князь Ігор, прагнучи зібрати ще більшу данину з древлян, позбувся життя, а княгиня Ольга через помсту спалила Іскоростень, наприкінці XIX століття багатьох американців охопила золота лихоманка, вони шукали золото, а втрачали здоров'я, рідних і друзів або й життя.

Утім, це вже історія. Як ви гадаєте, чим є гроші для людини XXI століття?

Асоціювання. Запишіть на дошці свої асоціації з поняттям *гроші* в сучасному світі.

Методична ремарка. Підсумком до цього завдання можуть бути вибіркові аргументування учнів, які пояснять наведені асоціації, або узагальнювальний коментар учителя.

Учитель. Я переконана, що кожна людина за свою працю має отримувати винагороду. Ваша робота сьогодні – це активність на уроці. За кожну відповідь ви отримуватимете символічні грошові купюри*, щоправда, вони несправжні, а наприкінці уроку порахуємо їх і переведемо в бали.

Актуалізація опорних знань, умінь та уявлень учнів.

Учитель. Сьогодні ми продовжимо мандрівку сторінками п'єси Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч», але перш ніж вирушити в подорож, нам потрібно перевірити, чи весь багаж знань взяли з собою.

Бліц-опитування.

• До якого роду літератури належить трагікомедія «Сто тисяч»?

• Для чого призначені драматичні твори?
• У якому місті розпочав свою діяльність театр корифеїв?

- Хто входив до театру корифеїв?
- Яка перша назва твору «Сто тисяч»?
- Яким був перший варіант прізвища Калитки?
- Яке лексичне значення слова «калитка»?

Завдання на знання тексту трагікомедії «Сто тисяч».

Розв'язання «напівтестів». Розв'яжіть тестові завдання, заповнюючи прогалини.

1. Слова «ні світ ні зоря вже й жерещ» Калитка говорить до:

- А Романа
- Б Сави
- В .....
- Г Параски

2. ....?

- А Париж
- Б Вашингтон
- В Лондон
- Г Варшава

3. Увідповідніть ім'я та характеристику героя трагікомедії «Сто тисяч».

1 Сава	А пропонує фальшиві гроші
2 Герасим	Б.....
3 Невідомий	В.....
4 Бонавентура	Г рятую людину від смерті
	Д мріє про одруження Романа з Мотрею

Опрацювання навчального матеріалу.

Евристична бесіда.

• Що означає ім'я Герасим (із гр. *поважний*)? Яким є герой, що носить це ймення? (*Замкнений, усі переживання тримає в собі, не любить ділитися сокровенним навіть із близькими. Здатний на необдумані вчинки, не бере до уваги чийсь поради.*) Чи вдало, на вашу думку, автор дібрав ім'я для свого персонажа? Аргументуйте відповідь.

* Можна використати псевдоніми з гри «Монополія».

• «Нібулон», «Кернел», «Мрія», «Сварог»... Що спільного мають сучасні агрохолдинги із найбільшою мрією Герасима Калитки? Підтвердіть це цитатами з твору.

• Прагнучи наживи, люди часто втрачають контроль і здоровий глузд, наражаючи таким чином себе та інших на небезпеку. Який вчинок Герасима ви вважаєте найбільш необдуманим?

• Стати в рази багатшим за один день – справа не проста. Як ви гадаєте, чи здатна людина самотужки повернути таку обладку?

Робота в парах. Отже, Герасим мав свого спільника. Усе так, як у народному прислів'ї: «З ким поведешся...». Здавалося б, обидва персонажі мали би бути віддзеркаленням один одного, однак, виявляється, життєві цінності в них різні. Об'єднайтеся у пари за варіантами.

Беручи за основу цитати з трагікомедії, схарактеризуйте життєві цінності:

1-й варіант – Герасима Калитки;

2-й варіант – Сави.

➢ На основі вибудованих характеристик дайте оцінку стосункам між Герасимом та Савою. На чому вони ґрунтувалися?

Учитель. Отже, ви назвали такі риси характеру персонажів трагікомедії, як підступність, жадібність, жорстокість, егоїзм, нещирість, користолобство. Яким одним словом їх можна замінити? (*Бездуховність.*) На жаль, від неї потерпали не тільки члени сім'ї, а й наймити, які працювали на Калитку. Що можна сказати про стиль керівництва Герасима? (*Відповіді учнів.*)

Інтерактивна вправа «Займи позицію». Поміркуйте, чи зміг би досягти успіху Герасим у наш час, керуючись такими методами керівництва. Відповідь аргументуйте.

Хвилинка релаксу. Перегляд відео. Як ви гадаєте, чи сучасні заможні люди легко діляться своїми статками? (*Притушення учнів.*) Оцініть думку з цього приводу героя відомого мультфільму дядька Скруджа МакДака, переглянувши уривок відео.

Анекдот від учителя. Таксист підвозить відомого в місті мільйонера. Той розраховується рівно за лічильником.

Таксист:

– Я вчора вашого сина підвозив, так він мені 100 доларів на чай залишив.

Мільйонер:

– А як ви хотіли: у нього батько – мільйонер, а я – сирота.

Робота з мемами.

Учитель. Українці кажуть, що гроші вміють рахувати всі (особливо, якщо вони чужі). Порахуйте, скільки потрібно українських купюр із зображенням Сквороди, щоб скласти суму в 100 тисяч. Скільки десятих айфонів можна купити за українські 100 тисяч? Перегляньте інтернет-меми на цю тематику. Запропонуйте свій варіант мема за мотивами трагікомедії «Сто тисяч».

Творче завдання. Уявіть собі продовження історії про Калитку. Минуло кілька років, у Герасима підросли внуки, які є вашими ровесниками. В обідню пору, коли припекло сонце, він сидить під старою грушею, а внуки, знаючи дідову історію, почали його розпитувати.

Пофантазуйте, про що вони хотіли б запитати дідуся, і запишіть не менш як три запитання в зошит. Озвучте ці запитання, спробуйте відповісти на них від імені старого Калитки.

Методична ремарка. Учитель може запропонувати учням розіграти імпровізовані сценки-діалоги між дідом та онуками.

Індивідуальна робота.

Методична ремарка. Це завдання виконують двоє учнів, поки решта працює над творчим завданням.

Завдання для 1-го учня.

◆ Доведіть, що копач Бонавентура – цілковита протилежність Калитці.

Завдання для 2-го учня.

◆ Поміркуйте, яким було б ставлення Калитки до землі як найбільшого багатства України в наші часи.

Завдання на інтеграцію. Слово вчителя.

У кожної людини в житті є право вибору, так само і Калитка міг ним скористатися. У християнстві існує поняття про білого та чорного ангелів.

? Хто були цими янголами в житті Герасима і на чию сторону він схилився? (Відповіді учнів.)

◆ Розгляньте репродукцію картини Юрія Видерникова «Жадібність» та розкрийте спільний задум драматурга і художника.

Видерников Ю.
Жадібність

ми ви ознайомитесь у старших класах на уроках зарубіжної літератури.

У світовому мистецтві проблема наживи завжди була і залишається актуальною. Психотип людини, одержимої жадобою до збагачення, давно відомий у літературі. Це Скупий Лицар у Пушкіна, Плюшкін у Гоголя, Гобсек в Оноре де Бальзака. З їхніми історіями

Ця проблема знайшла своє відображення й у творчості сучасних художників та скульпторів. Ось такою постає жадібність на однойменному полотні художниці Наталії Архипової.

Архипова Н. Жадібність

Своє бачення тягаря грошей показала група київських художників, створивши з монет композицію «Обличчя грошей».

Марченко Д., Грін Д.
Обличчя грошей

◆ Доберіть найбільш вдалі тропи, які характеризують це обличчя. Що ви можете сказати про очі, зображені на композиції?

Завдання «Знайди пару».

Учитель. Що не кажіть, а жадібність, без сумніву, одна з найнебезпечніших пристрастей, яка до того ж глибоко вкоренилася в людських серцях. І справді, хто з нас не хоче мати багато грошей, отримувати гідну зарплату, їздити дорогою машиною. Однак маємо пам'ятати, що живемо не хлібом єдиним. Переконайтеся в цьому, знайшовши відповідники в першій і другій колонках, які доповнюють одне одного.

◆ Запишіть усі можливі варіанти утворених речень.

За гроші можна купити ...	але не ...
сяючі коштовності	мудрість
вишуканий одяг	здоров'я
місце в таксі	блиск в очах
дорогі ліки	стиль чи смак
зручне ліжко	місце під сонцем
дорогі книги	спокійний сон
високу посаду	душевну гармонію
біткоїни	щирих друзів
великий будинок	віру
золотий хрестик	затишок

Підсумок уроку. Оцінювання. Рефлексія.

Учитель. Дорогі діти, менше в житті збирайте, а більше роздавайте. Християнство сповідує: поділись із ближнім, і Бог стократно тобі поверне. Безрукий чоловік – це не той, у кого немає рук, бо руки безрукого набагато кращі, ніж руки жадібного, який боїться щось віддати іншим.

◆ Полічіть, будь ласка, кількість купюр у ваших руках і помножьте цю цифру на 2 – це і буде бал, чесно зароблений вами на уроці. Якби це були справжні гроші, на що ви витратили б їх? (Відповіді учнів.)

📄 Складіть фанфік про те, як розвивалися б події в п'єсі «Сто тисяч», якби Калитка зміг скористатися фальшивими купюрами.

УДК 371.5.016:821.161

УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

Юрій БОНДАРЕНКО,

професор Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя

Статтю присвячено одному з провідних видів діяльності в системі навчального процесу – узагальненню і систематизації. Автор демонструє його специфіку щодо вивчення літератури, розкриваючи зміст, напрями, етапи, форми, види роботи, які забезпечують належний освітній ефект, сприяють формуванню в учнів відповідних знань і розумових умінь.

Ключові слова: узагальнення, систематизація, напрями узагальнення, етап узагальнення та систематизації, урок узагальнення й систематизації, узагальнювально-навчальна ситуація.

GENERALIZATION AND SYSTEMATIZATION AT LITERATURE LESSONS

Yurij BONDARENKO,

Dr. habil., Mykola Hohol State University of Nizhyn

The article focuses on one of the main activities in the study process. The author demonstrates its special features in studying literature, addressing its content, directions, stages, forms and types of activity which yield the desired learning outcomes and contribute to developing the pupils' knowledge and skills.

Key words: generalization, systematization, directions of generalization, stages of generalization and systematization, lesson of generalization and systematization, generalizing learning situation.

Комплексні узагальнення і систематизація знань про життя й творчість письменника на основі різних способів дослідження історико-літературних, біографічних та художніх матеріалів, умінь і навичок застосовувати їх (9–11 класи)

Названі узагальнення можливі здебільшого в 9–11-х класах, хоча бажано не забувати й про те, що вивчено в основній школі (з 5-го по 8-й класи). У цьому разі комплекс знань, які підлягають систематизації, розширюється. Школярі узагальнюють інформацію і художнього, і біографічного змісту. Учителеві бажано навчити школярів цілісно бачити життєвий і творчий шлях митця, місце написаних літературних творів у біографічному контексті, стильову орієнтацію автора. У процесі використання узагальнювально-навчальних ситуацій до уваги треба брати такі моменти:

Узагальнювально-навчальна ситуація	узагальнення змісту біографічного матеріалу, людського феномену письменника
	цілісна оцінка літературного твору, що унаочнює специфіку творчого розвитку автора
	узагальнення світоглядно-стильових домінант творчості письменника
	визначення місця автора в історико-літературному процесі своєї доби поряд з іншими художниками слова (спільне й відмінне), зв'язку з загальнокультурними тенденціями (насамперед мистецький контекст – живопис, музика, кіно тощо), окреслення значення діяльності письменника (місце в розвитку мистецтва слова); увічнення постаті митця

	підсумовування використаних у процесі вивчення творчості письменника шляхів аналізу, їхньої ефективності, навчальних наслідків, до яких вони привели
Мікроситуація	узагальнення біографічної теми або життєвого етапу
	узагальнення одного структурного елемента (сюжету, образу, жанрової властивості та ін.) літературного твору
	узагальнення окремого шляху аналізу, його ролі у вивченні творчості митця
Елементарна ситуація	узагальнення одного ключового біографічного факту
	узагальнення окремої художньої деталі, що увиразнює текст
	узагальнення часткового моменту в застосуванні використаного шляху аналізу

Підсумкова розмова про життєву хронологічну схему й тематику, які визначають зміст біографічного матеріалу.

Учні мають продемонструвати свої знання про основні часові виміри життя й творчості письменника. Однак учителеві слід пам'ятати: знання хронології – це важливий, але не основний аспект узагальнення. Більшу увагу слід приділити цілісній оцінці життя автора на основі ключових біографічних тем і відповідних фактів. Школярі мають продемонструвати розуміння й загальне бачення їх. У результаті в їхніх уявленнях має постати комплексний образ митця (насамперед – у духовному і творчому вимірах). Це відбудеться, якщо учні окреслять його психічні якості, різноманітні ролі, які він виконував (суспільні, родинні, гендер-

* Закічення. Початок див. у № 12 за 2018 р.

ну, мистецькі та ін.), виділяють унікальність поряд з іншими видатними представниками доби.

Один із ключових напрямів узагальнення – *цілісне окреслення художнього феномену письменника*. Для цього має відбутися підсумкова розмова про стиль митця.

Основне коло питань для узагальненої характеристики стилю письменника (до уваги беремо всі вивчені твори):

- авторська специфіка створення розлогих сюжетів, використання позасюжетних елементів;
- композиційна структура текстів;
- принципи побудови системи образів-персонажів, авторські засоби типізації й індивідуалізації героїв;
- мовна своєрідність художніх джерел;
- особливості тематики і проблематики творів письменника, їхня ідейна спрямованість;
- філософське та ідеаційно-концептуальне спрямування;
- жанрова специфіка творчості;
- впливи літературних течій і напрямів, до яких належить художня спадщина письменника;
- новаторство митця, своєрідність творчої індивідуальності (підсумок).

Виділення чинників формування стилю митця. Стиль письменника – явище багатокомпонентне як за своєю структурою, так і за характером осмислення. На думку А. Ситченка, на уроках літератури важливо виявляти і риси творчого почерку автора, і ті впливи, що зумовили їх. «На формування кожного митця діють стилетворчі чинники. Справедливо вважається, що вони допомагають пояснити ідейний зміст творів, написаних цим автором» [3, с. 152]. На окрему увагу заслуговують суспільно-історична та духовно-культурна ситуації (мистецькі течії та напрями), у яких жив митець, естетичні впливи на нього, традиції, що панували в літературі, індивідуальність автора (талент, темперамент, риси характеру та ін.). Ключове запитання під час узагальнення: «Як саме той чи той чинник позначився на певній рисі стилю письменника?»

Коли стиль розглянуто, його можна співвіднести з визначеним типом. Це дасть учням змогу виявити схожість між стилями різних письменників і водночас дослідити індивідуальний характер кожного.

Крім того, для узагальнення феномену письменника будуть корисними й деякі прийоми, які використовувалися з аналогічною метою щодо окремого художнього джерела.

Оцінка літературних творів у контексті узагальнення знань про життя і творчість митця. Така робота, безперечно, звужується порівняно з уроками, де узагальнення стосується тільки окремого літературного тексту, оскільки не є настільки

докладною. Проте вона має відбутися, виходячи з тих напрямів і шляхів аналізу, які були застосовані у процесі вивчення. Даючи оцінку конкретним текстам, школярі в такий спосіб наближаються до усвідомлення феномену автора загалом. Так, щоб узагальнити творчість І. Франка в 10-му класі, учні мають підсумувати свої знання про такі тексти зі шкільної програми, як поема «Мойсей», вірші зі збірок «Зів'яле листя», «З вершин та низин», повість «Сойчине крило», драму «Украдене щастя», а також казку «Фарбований Лис» (5-й клас), повість «Захар Беркут» (7-й клас) та інші твори.

Узагальнювальне зіставлення літературних творів одного письменника. Воно допоможе школярам усвідомити творчу еволюцію або, навпаки, сталість художнього феномену митця.

Зокрема модерністські твори М. Коцюбинського доречно зіставити з його першими народницько-реалістичними спробами («Ялинка», «Харитя»). Це має підвести десятикласників до усвідомлення того, що М. Коцюбинський починав у літературі як реаліст народницького типу, а пізніше змінив свою художню манеру, віддавши перевагу модернізму (імпресіонізму, експресіонізму, символізму).

Натомість узагальнювальне порівняння різних текстів М. Хвильового дає змогу визначити наскрізну художню стилістику автора, що має яскраве вітаїстичне забарвлення. Таке тлумачення слід проілюструвати словами самого письменника, узятими з його публіцистики, де він чітко підкреслює, що вітаїзм – це основний творчий орієнтир для нього: «І коли тепер ми запитуємо себе, який напрямок мусить характеризувати і характеризує наш період переходової доби, то відповідаємо: романтика вітаїзму (vita – життя)» [4, с. 56].

Обговорення висловів видатних людей про людський і творчий феномен письменника. Наприклад, відповіді на запитання, чому І. Франко сказав про Лесю Українку: «Ся хора, слабосильна дівчина – трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну»? Учні мають прокоментувати цей вислів, користуючись здобутими знаннями про життя і творчість письменниці. Це й стане способом узагальнення її неповторності. Схожий варіант осмислення слів І. Франка про І. Нечуя-Левицького: «великий артист зору», «всеобіймаюче око України».

Ще один приклад завдання: визначити, яке з тверджень різних людей найточніше відображає сутність митця (або яку грань підкреслює кожне з них). Щоб дійти обґрунтованого висновку, учням треба добре осмислити життєвий і творчий шлях художника, його духовний феномен. Тому таке завдання є продуктивним на завершальному уроці, присвяченому вивченню літературної спадщини певного автора.

Використання висловів самого письменника, у яких він дає оцінку власному життю і творчості. Учні мають узагальнити, як те, що визначив письменник для себе провідним принципом, творчою домінантою, справді відобразилося у творчості і як саме воно реалізовано. Зокрема, на таку увагу заслуговують слова Т. Шевченка з вірша «Доля»: «У нас нема зерна неправди за собою».

Зустрічі людей різних поколінь на підсумкових уроках із вивчення творчості письменника. Щоб виявити і порівняти погляди різних поколінь людей на постать митця, словесник може запросити на урок батьків учнів, колег-учителів, знайомих, дослідників творчості автора... Звичайно, гості мають володіти потрібною інформацією з теми і вміти її висловити. Бажано заздалегідь обговорити з ними тему виступу. Користь такого прийому в тому, що з його допомогою можна задіяти історико-функційний підхід до вивчення літератури, показати надчасове значення творчості письменника, невичерпність її потенціалу. План зустрічі охоплює такі етапи:

1. Повідомлення теми заняття (Наприклад, «Тарас Шевченко очима різних поколінь»).

2. Вступна розповідь словесника чи підготовленого учня про те, як у різні часи українці вшановували свого генія.

3. Виступи гостей з повідомленням, як у часи їхнього навчання у школі, виші розглядали біографію письменника, осмислювали його творчість, яке суспільне ставлення до митця притаманне попереднім періодам, які твори Кобзаря популяризували в той час.

4. Колективне зіставлення інформації, одержаної від гостей, із сучасними поглядами на доробок Т. Шевченка.

5. Підсумки зустрічі.

Комплексні узагальнення й систематизація знань про літературний період на основі різних способів дослідження історико-літературних, біографічних і художніх матеріалів, умінь і навичок застосовувати їх (9–11 класи)

Така діяльність – обов'язкова частина навчального процесу в 9–11-х класах. Це зумовлено самим характером вивчення мистецтва слова в означений період, коли у шкільній освіті починає домінувати історико-літературний принцип. Обсяг навчального матеріалу дає змогу присвячувати такому узагальненню цілий урок.

Під час узагальнювально-навчальних ситуацій відбувається підсумкова оцінка тематично організованої інформації.

Узагальнювально-навчальна ситуація	визначення основних чинників (суспільно-політичних, загальнокультурних, мистецьких), які зумовлювали розвиток літератури, особливостей їхнього впливу
	підсумкова оцінка течій і напрямів, які домінували в цей час
	узагальнення біографічних даних і творчих портретів провідних літераторів, зіставлення їх
	окреслення цілісного феномену літературної доби
	підсумовування використаних у процесі вивчення творчості письменників шляхів аналізу, їхньої ефективності, навчальних результатів, яких вони допомагали досягти
Мікроситуація	оцінка окремого чинника, що зумовив літературний портрет доби
	визначення специфіки певної течії чи напрямку
	узагальнене усвідомлення художнього феномену літературного твору
	узагальнювальне зіставлення двох художніх текстів різних письменників
Елементарна ситуація	оцінка окремого шляху аналізу, його ролі у вивченні творчості різних митців
	підсумкова оцінка окремого факту суспільного й культурного життя, що вплинув на розвиток літератури
	виділення одного безпосереднього вияву (стильової риси) течії або напрямку, узагальнена характеристика її
	оцінка художньої властивості (риси, деталі) літературного твору, яка унаочнює феномен доби
	оцінка часткового моменту в застосуванні використаного шляху аналізу

За потреби вчитель може використовувати й ті види діяльності, які застосовував під час узагальнення знань про певний літературний твір чи творчість окремого письменника. До уваги можна брати інформацію з курсу і української літератури, і зарубіжної.

Історико-літературні та теоретичні узагальнення. Їхня роль – закріпити розуміння художньо-естетичної цілісності, а також різноманітності (наприклад, для модернізму) літературного періоду. При цьому бажано використовувати схематичну наочність, щоб системно представити здобуті знання. Бажано, аби цю наочність виготовили самі учні, бо на етапі узагальнення це буде для них додатковим способом підсумування своїх знань.

Узагальнювальна оцінка творчості окремих письменників. Про докладну розмову за творчим доробком кожного автора тут не йдеться. Утім, стисло

характеризувати художні феномени вивчених митців необхідно. Відбувається своєрідне нанизання інформації про різних письменників, що дає змогу оцінити літературний період загалом. Відтак учні мають виголосити короткі підсумкові виступи (3–5 хв) про відомих уже авторів, продемонструвати узагальнене бачення кожного з них. Завдання полягає в тому, щоб дати максимально виразну й лаконічну оцінку. Учні попередньо записують свої думки узагальнювального характеру про кожного з письменників, потім озвучують їх, коментують і доповнюють виступи однокласників. У змісті цих повідомлень має бути відображено особливості хронологізації й тематизації біографічних матеріалів, застосовано напрями та шляхи аналізу літературних творів.

Установлення біографічних паралелей. На уроках, коли відбувається узагальнення знань про певний літературний період, важливо, з одного боку, підкреслити психологічну і поведінкову своєрідність кожного письменника, а з другого – характер міжособистісних стосунків митців (наприклад, Леся Українка і Оленка Пчілка, О. Кобилянська, І. Франко, М. Драгоманов; М. Рильський і Остап Вишня, плеяда «неокласиків»). Однак завдання полягає не тільки в тому, щоб відтворити такі знання, більш важливо узагальнити взаємовпливи видатних постатей, творчі здобутки, зроджені міжособистісними стосунками.

Узагальнювально-порівняльна оцінка творчості кількох письменників. Мета такого зіставлення – визначити художню спорідненість митців, які працювали в один час. Це дає учням змогу зрозуміти ідейно-естетичну цілісність літературного періоду, закріпити в пам'яті ті світоглядні пріоритети, які визначали особливості мислення одного покоління митців. До зіставлення залучаємо тексти, схожі за сюжетно-композиційною, образною, жанровою і головне – стильовою, проблемно-тематичною, філософською та ідеаційно-концептуальною наповненістю. Відмінності у творчості письменників також акцентуємо, але з метою, щоб увиразнити те спільне, що об'єднує їх.

Розмова про знакові географічні місця як засіб узагальнення біографічних та художніх знань учнів. На літературній карті світу є міста, які відіграли особливу роль у розвитку українського письменства. У Києві і Санкт-Петербурзі, Харкові та Львові, Празі, Мюнхені, Нью-Йорку, Торонто перехрещувалися долі багатьох вітчизняних художників слова. Отже, такі теми уроків, як «Літературний Харків 20–30-х років ХХ століття», «Літературне життя Львова початку ХХ століття», «Літературні місця української діаспори» є продуктивними не тільки з погляду засвоєння нових знань, а й тоді,

коли треба сформулювати узагальнений погляд школярів на певний період у розвитку письменства або й на вітчизняну літературу взагалі. Реалізувати ці теми можна з допомогою лекції. А ще краще організувати семінарське заняття й конференцію. Тут великий простір для самостійної роботи старшокласників, для ознайомлення з додатковими матеріалами, реалізації пошукових здібностей.

Комплексні узагальнення й систематизація знань про кілька літературних періодів на основі різних способів дослідження історико-літературних, біографічних і художніх матеріалів, умінь і навичок застосовувати їх (9–11 класи)

Для узагальнення найкраще обирати суміжні періоди. Це дає змогу простежити характер художніх змін, який мав місце на певному зламі, і тяглість літературних традицій. В історії української літератури цікавими, зокрема, є переходи від романтичної до реалістичної традиції, від народницько-реалістичної до модерністської тощо. Отже, проведення узагальнювально-порівняльного уроку має бути продуктивним. Для цього повинно відбутися зіставлення і на рівні художньо-естетичних систем загалом, і на рівні творчості їхніх чільних репрезентантів. До розгляду обираємо загальні художні стильові властивості й одиничні текстові зразки втілення їх. Роботу організуємо таким чином:

1. Учитель і учні систематизують основні риси двох художніх систем, визначають відмінності їх (за потреби й спільне).

2. Учні під керівництвом учителя ведуть діалог, спрямований на узагальнення знань про світоглядно-естетичні пріоритети письменників, які представляють різні періоди, з використанням порівняльного аналізу (виокремлюють відмінні і споріднені риси, обґрунтовують свої висновки).

3. Учасники навчального процесу роблять загальний висновок про особливості світоглядного й художньо-естетичного переходу в певний період розвитку літератури.

Названа діяльність складає основний зміст узагальнювально-навчальних ситуацій, забезпечує тематичний і хронологічний підхід до вивчення історико-літературних матеріалів.

Узагальнювально-навчальна ситуація	окреслення цілісного бачення феномену кожної літературної доби, визначення його основних чинників
	зіставно-підсумкова оцінка літературних періодів
	узагальнення знань про шляхи дослідження літературних творів, особливості застосування їх щодо творів різних авторів

Мікроситуація	порівняння окремих рис течій чи напрямів двох періодів
	узагальнення творчих портретів провідних художників слова, зіставлення їх
	узагальнювальне зіставлення двох художніх текстів, що презентують різні епохи
	визначення навчальної ефективності одного шляху аналізу
Елементарна ситуація	узагальнене усвідомлення феномену літературного твору, його художніх властивостей
	узагальнювальне зіставлення окремих текстових виявів (стильових рис) течій або напрямів двох епох
	зіставна оцінка двох художніх властивостей (рис, деталей) різних літературних творів, які унаочнюють феномени своїх епох
	оцінка часткового моменту в застосуванні використаного шляху аналізу

В окремих випадках можна зіставляти періоди, віддалені в часі. Проте тут до уваги потрібно брати спорідненість їх. Наприклад, використання міфологічної основи для художньої творчості в романтизмі й модернізмі.

Схематична наочність потрібна і на уроках з указаною метою. Вона має стосуватися всіх розглянутих періодів.

Комплексні узагальнення й систематизація знань про український літературний процес, різні способи дослідження історико-літературних, біографічних і художніх матеріалів, умінь і навичок застосовувати їх

Уроки з такою провідною дидактичною метою у шкільній практиці проводять тільки один раз – наприкінці випускного класу. Завдання досить складне – узагальнити знання, здобуті протягом вивчення всього історико-літературного курсу в 9–11-х класах. Одного заняття для цього буде мало. Потрібно виділяти 2–3 навчальні години.

Використовуючи схематичну наочність, учитель стисло представляє відповідну інформацію, підсумковому осмисленню якої й присвячуються узагальнювально-навчальні ситуації:

Узагальнювально-навчальна ситуація	узагальнена оцінка літературного процесу (встановлення хронології, художніх стилів і методів, сутності світоглядно-естетичних переходів між епохами), зіставлення їх, визначення закономірностей розвитку літератури
	підсумкове оцінювання одного літературного періоду
	узагальнення знань про шляхи дослідження літературних творів, особливості застосування їх із творами різних авторів

Мікроситуація	узагальнювальне зіставлення доробків письменників, які представляють свої періоди, змістових та формальних особливостей їхньої творчості, світоглядно-стильової зорієнтованості
	визначення навчальної ефективності одного шляху аналізу
Елементарна ситуація	узагальнювальне зіставлення літературних творів різних епох
	оцінка часткового моменту в застосуванні використаного шляху аналізу

На цих уроках учні повинні продемонструвати вміння хронологізувати і тематизувати історико-літературний матеріал, присвячений українській літературі від часів Київської Русі до сьогодення, визначати закономірності її розвитку, давати оцінку кожному літературному періоду і творчості його представників. Відбувається перехід від фактичного узагальнення й систематизації до усвідомлення провідних ідей літературознавства.

Комплексні узагальнення й систематизація теоретичних знань та умінь використовувати їх (5–11 класи)

Протягом основної та старшої школи учні засвоюють кілька основних теоретико-літературознавчих систем, які охоплюють поняття, пов'язані зі структурою літературного твору або розвитком історико-літературного процесу. Крім того, їх можна класифікувати за шляхами аналізу літературного матеріалу. Це створює додаткові можливості для узагальнення ще й дослідницьких механізмів, що їх учні застосовують у процесі вивчення мистецтва слова.

Загалом процес узагальнення й систематизації має здійснюватися в межах теоретико-літературознавчих систем, які:

- пов'язані з сюжетотворенням, композиційною та хронотопною будовою тексту (подієвий, композиційний, хронотопний шляхи аналізу);
- забезпечують вивчення персонажів (пообразний аналіз);
- відображають мовну структуру художнього тексту (словесно-образний аналіз);
- є світоглядно спрямованими (проблемно-тематичний, ідеаційно-концептуальний, філософський аналіз);
- відповідають жанрово-родовій природі (жанровий аналіз) та стильовому розвитку (структурно-стильовий аналіз) літератури.

Такий підхід забезпечує цілісність у теоретичній підготовці школярів. Адже «систематизовані знання може дати лише системне викладання, а спонтанне, принагідне – призводить до безсистемного нагромадження знань у пам'яті школярів» [1, с. 119].

У кожному разі вчитель разом з учнями мають створити схематичну наочність, яка репре-

зентує конкретну теоретичну систему, що дасть змогу вивести старшокласників на вищий рівень узагальнення й систематизації. «Малювання схем – нескладна справа ні для вчителя, ні для учнів. Важливо, щоб учитель уміло спрямовував увагу школярів на правильне виділення загальних і найістотніших ознак у цих системах, ставив запитання, які змушували б учнів мислити, аналізувати, порівнювати, зіставляти» [2, с. 129].

На самому уроці школярі здійснюють:

- визначення понять, що входять до теоретичної системи, ілюструють їх знаннями літературного матеріалу;
- цілісну оцінку всієї системи, її структури, науково-дослідницького призначення;
- зіставлення способів застосування з допомогою відомих шляхів аналізу (учні мають узагальнити дослідницький механізм їх, результати, до яких вони можуть приводити).

Це відбувається на рівні узагальнювально-навчальних ситуацій.

Узагально-навчальна ситуація	узагальнення знань про одну теоретичну систему, її прикладний характер, особливості застосування в процесі аналізу літературних творів
	визначення шляху аналізу, пов'язаного із теоретичною системою, його ефективності, особливостей цього зв'язку
Мікроситуація	узагальнення окремого теоретичного поняття, його значення для аналізу елементів вивчених художніх творів
	оцінка часткового моменту в застосуванні шляху аналізу, його зв'язку з теоретичною системою, літературними текстами, що вивчалися

Елементарна ситуація	узагальнення одного художнього факту-прикладу, пов'язаного з теоретичним поняттям або використаним шляхом дослідження
-----------------------------	---

Узагальнювати теоретичні знання й відповідні їм уміння можна у форматі і цілого уроку, і окремого етапу заняття. Урок буде доцільним тоді, коли школярі зібрали досить великий обсяг інформації.

Зокрема, наприкінці 11-го класу корисно узагальнити знання про художні стилі, актуальні в українській літературі, структурно-стильовий шлях аналізу. У цей же період буде не зайвим дати цілісну оцінку жанровим та ідеаційно-концептуальним засадам мистецтва слова. А от узагальнення фольклорних жанрів краще зробити ще в основній школі, коли завершується ознайомлення школярів з різними видами усної народної творчості.

Етап узагальнення теоретичних знань відбувається частіше, ніж відповідний урок. Його можна практикувати у зв'язку з вивченням інших видів навчальної інформації. Зокрема, проводячи узагальнення художнього твору, творчості письменника, літературного періоду, слід долучати й теорію літератури до процесу цілісної оцінки вивченого.

Отже, узагальнення та систематизація знань, умінь і навичок має свій зміст і варіанти здійснення. Від невеликого (на 5–7 хв) етапу в межах заняття (здебільшого наприкінці) до цілого уроку й навіть кількох уроків – такий часовий діапазон його застосування, зумовлений обсягом раніше засвоєної інформації, сформованих дослідницьких умінь. Здійснюючи кінцеву цілісну оцінку вивченого, учні мають застосувати системне індуктивне й дедуктивне мислення, що спирається на напрями і способи опрацювання художніх текстів або історико-літературних матеріалів.

Література

1. Бандура О. Засвоєння понять з теорії літератури / О. Бандура // Наукові основи методики літератури / за ред. Н. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002.
2. Онищук В. Типи, структура і методика уроку в школі / В. Онищук. – К.: Рад. школа, 1973.
3. Ситченко А. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах / А. Ситченко. – К.: Ленвіт, 2011.
4. Хвильовий М. Про Коперника з Фрауенбурга, або Абетка азійського ренесансу в мистецтві / М. Хвильовий // Хвильовий М. Україна чи Малоросія? Памфлети. – К.: Смолоскип, 1993.

ДОБРО БЕЗ СЛІДУ НЕ МИНАЄ

20 січня ц. р. відійшов у засвіти старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук **Анатолій Миколайович Фасоля**, полишивши гіркоту втрати в серцях тих, хто його знав. А знала чи не вся Україна. Освітнянська спільнота – то вже напевно. Для багатьох українських словесників він був і Вчителем, і добрим прикладом самовідданого служіння своїй справі, і взірцем творчого самовираження.

Журнал «Дивослово» в особі Анатолія Миколайовича втратив ревного прихильника й блискучого автора, а колектив редакції – бажаного цікавого співрозмовника, співтворця, з яким приємно й корисно було працювати. Це тип людини тонкої внутрішньої організації, чия доброта і шляхетність становили філософію її життя.

Друкувався у «Дивослові» Анатолій Фасоля багато. Тематику визначало широкое коло наукових зацікавлень ученого: методика вивчення сучасної української літератури, проблеми формування духовного світу особистості засобами літератури, читацька діяльність і читацький розвиток особистості, інтерактивні методи навчання.

Та чи не найбільше дивослівських публікацій Анатолія Миколайовича було присвячено теорії й методиці особистісно зорієнтованого й компетентнісного навчання. Власне, він перший в Україні глибоко й системно розробляв і послідовно впроваджував у школу цю інноваційну технологію. Друкував теоретичні статті, в яких переконливо й аргументовано доводив ефективність та переваги ОЗОНу, а також докладні практичні матеріали. У перших взірцевих розробках уроків навіть курсивом виділяв те, що становило особливість озонівських уроків, аби вчитель наочно бачив, у чому саме полягає відмінність од уроків звичайних. Цінність цих матеріалів у тому, що вони покровоково показували вчителю, як опанувати й застосовувати особистісно зорієнтований принцип навчання у повсякденній практиці. Не дивно, що вони відразу викликали зацікавленість і довіру в читачів, понад те – з'явилися прихильники, коло яких невпинно розширювалося. Високопрофесійний і діяльний, делікатний і водночас принциповий, творчий і гранично чесний, Анатолій Миколайович зумів зібрати навколо себе справжніх ентузіастів – творчих педагогів із сучасними підходами до потреб освіти. Йому вірили, за ним ішли, а їхня спільна діяльність вилилася у всеукраїнський озонівський рух. Відтак уже традиційними стали фестивалі «Мій особистісно зорієнтований урок», на які з'їжджаються найкреативніші, найдіяльніші українські словесники – поспілкуватися, поділитися досвідом, повчитися, надихнутися. Анатолій Миколайович радів своєму дітищу, адже стільки нового, прекрасного привнесли озонівці в нову українську школу! Віриться, що шляхетну справу свого наставника продовжать його послідовники.

Важко змиритися з цією новою реальністю, в якій не стало людини, котра мала постійну налаштованість на творення: текстів, педагогічних технологій, ідей, подій; котра, будучи блискучим інтелектуалом, повсякчас мала внутрішню потребу пізнавати нове й ділитися ним; котра володіла чудовою якістю – слухати й чути Іншого, глибоко проникати в художній світ і тонко відчувати оригінальне мовомислення митця, який незрідка і є отим Іншим. Щодо цього останнього. Не секрет, що

учням, а під час і вчителям непросто збагнути модернову творчість Емми Андіївської, яка «лише фіксує музичний ритм світотворення» (Н. Зборовська) – як у літературі, так і в малярстві. В одному з методичних матеріалів Анатолій Миколайович умістив свій вірш, у якому висловив власне розуміння складної метафорики Андіївської. Стерлися в пам'яті ті його поетичні рядки, але лишилося враження – світле, евристичне! На запитання, як народилася ця поезія, відповідь була така: «Стояв, вдивлявся у живописне полотно дивовижної мисткині, намагався розкодувати загадкову образність, подумки ведучи діалог із твором. Вірш – це те, що виснувалося з того діалогу».

Анатолій Миколайович умів вести діалоги – життєвські, літературні, навчальні, вбачаючи в них джерело пізнання й самопізнання. Головне, вважав, правильно ставити запитання. Не випадково в підручниках, де він виступає співавтором, а також автором концепції навчальної книжки, є рубрика «Читацькі діалоги», яка містить теоретичний матеріал і поради щодо налагодження діалогу з текстом, автором, персонажем, добою. Переконаний був, що така форма діяльності не просто розвиває мислення дітей, а по суті сприяє формуванню особистості майбутніх громадян України.

Остання прижиттєва робота Анатолія Фасолі – підручник української літератури для 11-го класу, створений у співавторстві з колегами. Ця книжка, яка незабаром має побачити світ, крім усього іншого, нестиме школярам позитивну енергетику його душі, «те, що не вмирає».

Анатолій Миколайович уболівав за стан шкільної філологічної освіти, тому своєю ненастанною працею осучаснював, збагачував і розбудовував освітній простір України, наближаючи його до найкращих європейських зразків. І при всій своїй поринутості в роботу не забував говорити людям добре слово, щиро дякувати, не чекаючи особливої нагоди, не відкладаючи на потім, ніби передчував, що це «потім» якогось сумного дня раптом може нестати...

Доземно вклоняємося Анатолієві Миколайовичу – за добро, подароване нам усім. Добро без сліду не минає.

Катерина РИБАЛКО

З ЛЮБОВ'Ю ДО РІДНОГО СЛОВА

9 лютого 2019 р. відзначає славний ювілей Любов Іванівна Мацько – доктор філологічних наук, професор, дійсний член АПН України, завідувач кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова. А ще – Педагог, науковий керівник, голова спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій... Цей перелік можна продовжувати. І за всім тим – праця, щоденна, наполеглива, благородна. Задля розвою рідної мови та вишколу наукової еліти.

Результат трудового подвижництва шанованої ювілярки – сотні публікацій, таких різножанрових, скерованих різному читачеві: учневі, студентові, вчителю, аспірантові, науковцю, широкому загальному поціновувачів української мови. Тож погортаймо друковані сторінки Любові Іванівни.

На думку Л. Мацько, сучасність ставить перед національною освітою нагальну вимогу створити всі передумови, дидактичну систему й ефективні методики виховання молоді, щоб формувати покоління українців, здатних за умов глобалізації до прогресивного національного поступу. У зв'язку з цим центральною в студіях науковця є проблема становлення мовної особистості – носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури та смаку, мовних традицій і мовної моди. Ще на початку 90-х рр. ХХ ст. у «Навчально-виховній концепції вивчення української (державної) мови» Л. Мацько у співавторстві з С. Єрмоленко запропонувала зміст неперервної освіти з дисципліни «Українська мова» переорієнтувати на комунікативно-прагматичну мету. В цей період у Державному стандарті мовної освіти актуалізовано поняття мовної особистості й наголошено на потребі формування сучасної мовної особистості саме в загальноосвітній школі. Засадничі поняття мовної освіти дослідниця виклала також у «Концептуальних засадах навчання української мови в старшій школі (профіль – українська філологія)» (К., 2007) у співавторстві з О. Семеновою.

Очікуваний результат вивчення української мови у школі – сформована національно свідомо, духовно багата мовна особистість, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно ви-

Любов Мацько

правдано користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (під час аудіювання, читання, говоріння, письма). А рівень сформованих комунікативних компетенцій потрібно перевіряти. Тому в переліку методичних праць ювілярки знаходимо низку збірників текстів диктантів для різних класів, збірники переказів для державної підсумкової атестації. Матеріалом для диктантів

послужили твори художньої, публіцистичної та науково-популярної літератури. У дібраних текстах ураховано вимоги всіх чотирьох змістових ліній навчальної програми. Вони ознайомлюють учнів з історичним минулим, духовною культурою народу, видатними діячами української науки, історії, культури та їхніми досягненнями. Чимало диктантів мають виразний художньо-естетичний характер («Життя квітів» Ю. Смолича, «Маки» Є. Гуцала, «Мальви» І. Цюпи). Окремі тексти можна назвати прецедентними, тому що присвячені «вічним» темам – любові до рідного краю, до батьків, до хліба. Уперше введено фрагменти з мовотворчості У. Самчука («Почаїв», «Волинь», «Хутір»).

У навчальному посібнику «Українська мова. Збірник переказів для державної підсумкової атестації» для 11-го класу загальноосвітніх навчальних закладів, що його підготував колектив авторів під керівництвом Л. Мацько (К., 2008), представлено тексти письменників-класиків і сучасних авторів. Укладачі подбали про змістове і стильове розмаїття репрезентованого матеріалу, як-от: уривки з творів «Полювання» П. Загребельного, «Боротьба за життя» В. Сухомлинського, «Мудре рішення» М. Шкіля, «Княгиня Ольга» Р. Романченко та ін. Доволі виразне пізнавальне й виховне значення матеріалу посібника. Окремо було підготовлено довідкові матеріали для написання творчого завдання. Таке джерело сприяло осмисленню різних проблем буття сучасного соціуму, вічних істин (що таке добро і зло, у чому полягає справжня краса тощо).

Перу Л. Мацько (у співавторстві з О. Сидоренко) належить також посібник для старшокласників і абітурієнтів «Українська мова» (К., 1995), який містить теоретичні відомості з усіх розділів шкільного курсу української мови, дає змогу користувачеві цілісно осягнути лінгвістичні поняття. Поява такого практично-

го порадника закономірна. Любов Іванівна вважає, що кожна молода людина має інтенсивно вивчати мову, оволодівати лексиконом, граматиною, бо мова є засобом інтелектуально-культурних досягнень і засобом презентації її у суспільстві.

Не залишилося поза увагою досвідченого педагога й учительство. Одна з найкращих книжок для вчителів-словесників – навчально-методичний посібник «Мова наша – українська» (К., 2011; у співавторстві). Структура і зміст посібника відповідають програмі «Українська мова» для профільного навчання в середніх загальноосвітніх закладах (філологічний напрям). Матеріал книжки, спрямований на формування базових компетенцій, укладено відповідно до сучасних освітніх тенденцій в Україні з урахуванням змістових ліній за Державним стандартом української мови.

Оскільки п'ять десятиліть літ Л. Мацько працює у вищій школі, то цілком закономірно, що значна частка наукового доробку – навчальні посібники і підручники для студентства. Уже мовознавчою класикою можна вважати посібник «Методика лінгвістичного аналізу» (К., 1984), створений у співавторстві з І. Коваликом та М. Плющ. У теоретичній частині праці висвітлено види й методи лінгвістичного аналізу тексту, розкрито особливості словесного художнього твору. Практична частина містить методичні розробки занять, зразки лінгвістичного аналізу конкретних уривків зв'язних текстів та список рекомендованих матеріалів для лінгвоаналізу.

Серед навчальних дисциплін, за допомогою яких формується фах філолога, вчителя-словесника, журналіста, Любов Іванівна відводить особливу роль стилістиці, оскільки ця дисципліна акумулює в собі елементи загальнонаціональної культури й водночас передає їх іншим видам та формам національної культури. У підручнику «Стилістика української мови» (автори Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько; К., 2003) висвітлено теоретичні питання стилістики, джерела виникнення й формування лінгвостилістики, основні її поняття й категорії; подано визначення та класифікації стилів, проаналізовано специфіку розвитку і становлення стилів та підстилів сучасної української мови, жанрово-стилістичну диференціацію мовних текстів. Умови демократичного життя початку ХХІ ст. дали змогу авторам повніше описати стилістичну систему української мови, критично використовуючи все те, що було заборонено, вилучено чи забуто, повніше сформулювати поняттєво-термінологічний апарат, поповнити джерела стилістики сучасної української літературної мови.

Того самого року вийшов навчальний посібник «Риторика» (автори – Л. Мацько, О. Мацько).

У ньому представлено систематизовані знання основ класичної й сучасної риторики як науки про мисленнєво-мовну діяльність, спрямовану на переконання, вплив, досягнення цілей у процесі мовної комунікації. Автори ставили за мету виробити у студентів уміння й навички аналізувати та продукувати тексти різного типу відповідно до цілей, призначення й умов спілкування у процесі їхньої майбутньої роботи. Риторика як наука, що налічує 2,5 тис. років своєї писемної історії, охоплює великий обсяг матеріалу. Тому для посібника дібрано й подано матеріал так, щоб збереглася спадкоємність різних етапів розвитку риторики, був використаний історичний досвід класичної риторики, стали зрозумілими й доступними закони сучасної риторики – і щоб усе це позитивно трансформувалося в сучасну риторичну практику та культуру мовлення.

Одне із завдань вищої школи – готувати висококваліфікованих фахівців, які досконало володіють державною мовою в усній та писемній формах. Курс української мови на різних факультетах університетів органічно продовжує формування національномовної особистості, розширює мовну компетенцію майбутнього спеціаліста у професійній сфері. Л. Мацько і Л. Кравець підготували навчальний посібник «Культура української фахової мови» (К., 2007), який розставляє нові акценти в мовній підготовці, орієнтує навчальний процес на формування навичок професійної комунікації, студіювання особливостей фахової мови, на розвиток культури мовлення, мислення й поведінки особистості. На думку авторів, мовленнєва поведінка постає як візитівка людини в суспільстві й відображає реальну взаємодію мовного та позамовного чинників. У навчальному посібникові по-новаторськи розписано механізм формування високої мовної культури. Зокрема зазначено, що мовна особистість у процесі становлення й розвитку проходить кілька етапів – рівнів: мовної правильності, інтеріоризації, насиченості мовою, адекватного вибору, володіння фаховою метамовою, мовного іміджу соціальних ролей. Виклад теоретичного матеріалу супроводиться глибокими філософськими узагальненнями, як-от: «мова підтримує в людині стан психологічної впевненості, рівноваги, дає відчуття життєвої перспективи, духовної опори», «мова підносить людину над світом природи, виділяє її як інтелектуальний феномен, що здатний пізнавати, освоювати і творити світ», «знецінення мови знецінює її носіїв – мовців, знецінює націю і її духовну культуру». Автори не оминають розгляду поширеного й водночас досі дискусійного поняття «комунікативна компетенція». Термін трактують як сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також як

уміння ефективно застосувати їх у конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата.

Уже давно став науковим бестселером і потребує перевидання навчальний посібник Л. Мацько «Українська мова в освітньому просторі» (К., 2009), призначений для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». У книжці вміщено наукові й науково-популярні студії, розвідки та навчальні розробки відомого мовознавця і педагога з питань історії української літературної мови, стилістики, лексикології, лінгвоаналізу, риторики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, теорії й методики навчання української мови в середній загальноосвітній школі та вищих навчальних закладах. Окрім нових наукових ідей, авторських концепцій, у посібникові утверджується думка про потребу піднесення соціальної престижності сучасної української мови як націєтвірної й державотвірної чинника у зміцненні Української держави та формування національно свідомої української особистості.

Л. Мацько, тонко відчуваючи мовну динаміку, окреслює нові напрями лінгвістичних студій (зокрема в навчально-методичних посібниках «Со-

ціальні комунікації» (К., 2011), «Комунікативна лінгвістика» (К., 2015), написаних у співавторстві) та вигранює сучасну наукову метамову. Як березина рідного слова Любов Іванівна глибоко переконана, що лише «*єдина державна мова дає змогу сконцентрувати інтелектуальний потенціал нації і зробити його могутньою рушійною силою суспільного прогресу. Мовою єднання й консолідації суспільства на українській землі, в Українській державі є і повинна завжди бути сучасна українська літературна мова, бо це жива мова корінного народу, органічна цій землі і природі, має довгу історію і славні традиції та великі надбання словесного українського мистецтва*». Ми ж додамо, що науковий доробок академіка Л. Мацько слугує надійним підґрунтям для формування сучасного мовного еталону, якісної реалізації мовної політики та для процесів державотворення загалом.

Любов СТРУГАНЕЦЬ, доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови
та методики її навчання
Тернопільського національного педагогічного
університету ім. Володимира Гнатюка

Вельмишановна Любове Іванівно!

Уклінно вишановуємо Ваш славний ювілей і звіряємося в глибокій повазі всім обширом і глибинню наших сердець. Любов – це світло, тепле й життєдайне; це краса, проста й вишукана водночас; це праця, постійна й наполеглива, а ще – це мудрість і відданість, повага і підтримка, терпіння і прощення. Любов живе в людині, ім'я якої Любов Іванівна Мацько.

Талановитий педагог, відомий вчений-мовознавець, багатогранна особистість, Любов Іванівна присвятила своє життя самовідданому служінню Слову і Україні. Їй вдалося пронести нелегкими життєвими дорогами доброту і порядність, витримавши всі випробування долі, зберегти душевне тепло. І це всупереч повоєнному напівголодному дитинству, ранньому сирітству, поневірянням в студентські роки. Долею судилося їй обстоювати рідну мову, бути на сторожі рідного слова. Вона живе словом, вивчає слово, пише про слово, навчає мистецтву слова.

Науково-педагогічна діяльність Любові Іванівни – це окрема сторінка в українській науці. Численні статті, монографії, підручники, посібники, що належать її перу, є невичерпним джерелом знань для багатьох поколінь школярів та педагогів, а її учні, високопрофесійні вчені, – гідні продовжувачі справи самовідданого служіння українській освіті і науці. Любов Іванівна вчить бути не тільки фахівцем, дослідником, педагогом, а насамперед – людиною. Любов Іванівна спонукає до саморозвитку власним прикладом, бо ж і сама ніколи не спиняється у творчому пошуку.

Бажаємо Вам, вельмишановна Любове Іванівно, міцного здоров'я, земного щастя й наснаги на довгі роки творчої праці. Нехай вогник Вашого розуму й любові запалює силою українолюбства молоді серця.

Із роси й води Вам, дорога ювілярко.

*Колектив кафедри стилістики української мови
факультету української філології і літературної творчості імені А. Малишка
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.*

УДК [81:7.041.5] [001: 377.112.4] (Мацько Л.І.)

МОВНИЙ ПОРТРЕТ НАУКОВОГО НАСТАВНИКА У ВИМІРАХ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ

Олена СЕМЕНОГ, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету ім. Антона Макаренка

У статті зацентровано увагу на рисах мовного портрета наукового наставника, академіка НАПН України Л. Мацько, зокрема на мовній майстерності, самобутньому індивідуально-творчому стилі у вимірах лінгвоперсонології. Аргументовано доведено, що плідна авторська науково-педагогічна діяльність Л. Мацько слугує шляхетній справі виховання здобувачів наукового ступеня як майстрів педагогічної дії в інноваційній освіті.

Ключові слова: Любов Мацько, науковий наставник, мовна особистість, лінгвоперсонологія, мовний портрет.

LINGUISTIC PORTRAIT OF A SCIENTIFIC SUPERVISOR IN TERMS OF LINGUOPERSONOLOGY

Olena SEMENOH,

Dr. habil., professor, Anton Makarenko Sumy State Pedagogical University

The present paper features a linguistic portrait of L. Matsko as a scientific supervisor, member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine; namely, it highlights her linguistic proficiency, and unique individual artistic style in terms of linguopersonology. In a well-argued manner, it testifies to the fact that L. Matsko's fruitful activity as an author, scientist and educator serves a higher purpose of developing PhD students as experts in Pedagogy in the framework of the innovative education.

Key words: Lyubov Matsko, scientific supervisor, linguistic persona, linguopersonology, linguistic portrait.

Потужним механізмом неперервної педагогічної освіти є наставництво, менторинг, коучинг, фасилітаторство. На важливості наставництва акцентовано увагу в Концепції розвитку педагогічної освіти (2018). Стажування в найкращих педагогічних працівників (наставників) визначено як один із видів підвищення кваліфікації.

У словниках та наукових джерелах поняття «наставник» трактується як досвідчений фахівець, інструктор, тренер, координатор особистісного та професійного зростання, порадник [11; 9], котрий власним прикладом спонукає до повсякденної, складної й водночас оптимістичної праці, допомагає формувати зразки моделей поведінки, особистісної позиції, наповнює серця студентів, аспірантів, учителів духовністю, толерантністю.

Якість формування культури наукової праці корелює з особистістю наукового наставника, обов'язки якого окреслені в «Положенні про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів». Подана характеристика повною мірою не відображає щоденних правдивих наукових шукань наставника, його зусиль на підтримку «наукових крил» вихованців.

«Багато запитань і професійних, і етичного характеру постає перед молодим дослідником, але з духовною допомогою старшого керівника, наставника дослідник завжди знайде власний шлях» [5], – зазначає Л. Мацько. При цьому «важливо, не дати іншим спіткнутися, натомість навчити осягтися внутрішнім зором душі, бачити перспективу, зробити благородне діяння» [7, с. 98].

Любов Мацько – керівник шанованої в Україні та за її межами наукової школи «Функціональна лінгвістика, лінгводидактика та методика української мови в середній і вищій школі», що налічує понад п'ятдесят кандидатів і докторів філологіч-

них та педагогічних наук. Багатогранну діяльність наставника характеризує власний, неповторний стиль. Важливою є мовна індивідуальність наставника, його ідіостиль як засіб репрезентації індивідуально-авторської картини світу [4].

Ці питання розглядає лінгвоперсонологія (А. Загнітко, В. Карасик, В. Нерознак, Т. Космеда та ін.). Мовознавець В. Нерознак у 1996 р. запропонував таку назву інтегральної галузі психологічного й лінгвістичного знання, що опікується комплексними дослідженнями мовної особистості крізь призму аксіології та акмеології [12, с. 112]. Усе це спонукає докладніше описати мовний портрет наукового наставника, доктора філологічних наук, професора, дійсного члена НАПН України, завідувача кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова Л. Мацько.

Мікропедагогіку наставника та його відкритого середовища, функції наставництва досліджують А. Карпов, Т. Осипова та ін.; дискурсивні характеристики елітарної мовної особистості, мовленнєву поведінку особистості в різних сферах професійної діяльності, зокрема наукової, педагогічної – А. Загнітко, Т. Космеда та ін.; феномен мовної майстерності Любові Мацько у вимірах режисури педагогічної дії – Н. Голуб, Л. Кравець, Л. Струганець, О. Семенов та ін.

У межах статті на основі аналізу науково-педагогічного дискурсу Л. Мацько, наукового спілкування з Учителем, із численними учнями Любові Іванівни окреслимо риси мовного портрета наукового наставника.

Дослідження наукових праць засвідчує, що поняття «мовна особистість» у вимірах лінгвоперсонології Л. Мацько характеризує з урахуванням наявних підходів В. Виноградова, Н. Голуб, Ю. Караулова, М. Пентиліук, Л. Струганець та ін. як уза-

Олена Семеног і Любов Мацько

гальнений образ носія мови, реального життєвого і мовного досвіду, мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури й мовного смаку, мовних традицій і мовної моди; образ автора текстів зі своїм характером, інтересами, соціальними та психологічними установками.

Для вченого-наставника як мовної особистості, на переконання дослідниці, важливим є рівень володіння фаховою метамовою (терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення). Самій Любові Іванівні властиве досконале, яскраве, оригінальне використання засобів загальнонаціональної мови, гармонійне поєднання загальнонаукової, лінгвістичної, філологічної й експресивно забарвленої лексики, лінгвокогнітивне продукування слів і словосполучень, що відображає риси індивідуального світобачення та світосприймання, цілісної культуромовної концепції вченої.

«Кожному з нас варто замислюватися, – пише Л. Мацько, – чим наповнюємо внутрішній простір душі: ясним розумом, інтелектом і ерудицією, благородними почуваннями, стійкістю духу, чистотою помислів, щирістю почуттів, шляхетністю виховання» [7, с. 73].

Особистості українського вченого, а особливо педагогові-філологу насамперед має бути властива українська елітарність, – доводить Л. Мацько. Термін «українська елітарність» аналізують у своїх наукових розвідках й учні Любові Іванівні – Н. Голуб, Л. Кравець, Т. Симоненко, розглядаючи її як зразок вільного володіння всіма можливостями мови і творчого використання її, еталон для наслідування у відповідному мовному колективі. Йдеться про активну, толерантну особистість, якій притаманні національний колорит, нормативність, стильова індивідуальність, чітка вивіреність у доборі мовних засобів, залученість до європейського культурного контексту.

Спілкування з викладачами Національного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова дає можливість припускати, що мовний смак і мовну толерантність, повагу у студентки Любові Недбайло (дівооче прізвище Л. Мацько) виховували майстри слова. «Глибокі знання і своєрідна мане-

ра Люби не виставляти напоказ свою обізнаність у складних питаннях граматики, фонології, історії літературної мови привертала увагу викладачів і викликали приязнь однокурсників», – пригадує доктор філологічних наук, професор Національного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова М. Плющ [3, с. 51].

Дослідницька атмосфера Інституту мовознавства, настанови «унікального гуманітарія-енциклопедиста українки і славістики, педагога-лінгводидакта, українського інтелігента за інтелектом і станом душі» М. Жовтобрюха посприяли тому, що молода дослідниця гостро відчула «потребу наукової діяльності як способу самореалізації» [1] й опанувати мову як науку. Власним прикладом М. Жовтобрюх позитивно вплинув на формування авторського словника українського професійного дискурсу Л. Мацько, що дало змогу їй з легкістю розбиратися «навіть у тих галузях філологічної науки, які не досліджує у зв'язку зі своєю роботою» [4].

Опікуючись становленням дослідників, Любов Іванівна надає пріоритет їхній якісній мовній освіті, мовній культурі та мовно-етичній поведінці. Ідеться про формування профільної мотивації оволодівати тезаурусом фахового образу, вироблення власної програми мовного розвитку. Між рівнем освіченості, загальної культури і рівнем мовної культури, зауважує Л. Мацько, – чітка співмірність і залежність. Недбале мовлення, примітивний словник, незграбні синтаксичні конструкції, надмірні інтер'єктиви виказують душевну ущербність мовця, понижують не тільки естетичне враження, а й духовний вплив від такого спілкування [6; с. 7].

Мовному вихованню особистості дослідника, наголошує вчена, сприяє українська та зарубіжна класика. Людина, яка не читає або дуже мало читає, не може по-справжньому зрозуміти навіть саму себе, а інших – то й поготів, бо «слова є засобом розуміти іншого, як самого себе, і розуміти самого себе так, як іншого» [10, с. 68]. Обшир і контексти всього прочитаного формують у нас щораз нові смисли, підводять до народження нового знання. Краплені міркування (психологи кажуть: сліди) зливаються в ланцюжок міркувань, відтак розвивається мовомислення і мовотворення. Мислення стає швидшим, точнішим, тобто ефективнішим, а мовлення – правильнішим і оптимальнішим для спілкування... образність мови стає формою образного бачення світу. Через емпатійне, емоційне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей школяр/студент готується до самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається творчий саморозвиток [7, с. 23].

Неодмінною рисою особистості дослідника, на глибоке переконання Л. Мацько, має бути правдивість і морально-етичні максими поведінки. Правдивий тон пов'язаний із внутрішнім простором особистості й ним зумовлюється. Важливо розвивати і зміцнювати цю рису впродовж професійного життя.

Акцентуючи на відповідальності у проведенні дослідження, Любов Іванівна додержує вимог, зокрема, О. Білецького. Літературознавець доводив, що до аналізу тексту слід підходити неупереджено; вивчати текст у «самому собі», з погляду його зовнішньої та внутрішньої форми; досліджувати умови появи твору і його образів: душевну організацію автора й середовище, що його сформувало; пам'ятати, що літературний образ не є чимось застиглим, він живе й видозмінюється у сприйнятті різних категорій і поколінь читачів [2, с. 260].

На текстах знакових мовних особистостей Т. Шевченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, Г. Сковороди, І. Франка, Лесі Українки наставниця у здобувачів наукового ступеня виховує гречність, коректність, привітність, тактовність, уважність. В основі розкуто-невимушених і містких та лаконічних міркувань наукових етюдів Л. Мацько – глибокі знання мовних засобів, історії, письменства. Вона вміє зацікавити предметом розмови з першого рядка, наводячи переконливі аргументи. Наприклад:

Дискусія про те, чия це у творах Котляревського мова і яка вона, не має великого значення. Певний час вважали, що Котляревський копіював рідну йому говірку, і мова його творів не виходить за межі полтавського мовлення. Ця теза правдива тільки у першій частині: основою його лінгвопрактики стала та мова, яку він увібрав з молоком матері, а не та, якою довелося служити та спілкуватися з носіями офіційної влади і культури. У другій частині – тезу легко спростувати: мова творів Котляревського зразу ж після друку їх вийшла за межі Полтавщини, бо вона з самого початку зрозуміла й мила кожному українцю, навіть зрослому в іншому говірковому середовищі [7, с. 260].

Тексти Любові Іванівни – це її наукова позиція, чітка і зрозуміла. Наприклад:

Глибоко шануючи видатного вченого [Юрія Шевельова. – О.С.], що надбав немало слави українському мовознавству, не можу прийняти думку Юрія Шереха, що Куліш лишився в мові самотньою постаттю. Наша літературна мова йшла широкою дорогою (і сходу, і центру, і заходу), і кожний з українських культурних діячів зробив те і стільки, на що кожний і на скільки спромігся в силу свого таланту і в міру обставин. Зі спадщиною завжди так буває: на історичній дорозі щось бере час, щось люди. Самотніми посталями українських діячів робила бездержавність нашої нації... Але про Пантелеймона Куліша цього не скажеш. Він залишив не тільки слід в історії української літературної мови, а й результати [7, с. 360].

Приваблює процес мислення Л. Мацько, який розгортається перед слухачами/читачами, торкаючись глибин свідомості, душі, серця. Вона говорить просто й переконливо, тепло і логічно-твердо (С. Єрмоленко):

Про мову. *Унікальність мови в її багатомірності: мова одночасно сьогочасна і вічна, конкрет-*

но-чуттєва й загальна, матеріальна й ідеальна, фізична й духовна, індивідуальна для кожного мовця і спільна для всіх. Її суспільні функції (комунікативна, ідентифікаційна, номінативна, мислетворча, пізнавальна, експресивна, емотивна, волюнтативна, естетична, міфологічна) спрямовані на життєві потреби мовців та духовне вдосконалення колективу й особистості. Про такі суспільні функції сучасної української мови і поле їх духовного впливу важливо пам'ятати, коли Українська держава переходить від авторитарного життя до демократичного, в якому особливого значення набувають такі якості особистості, як справедливість, чесність, правдивість та близькі до цих, що складають ширший концепт духовності [7, с. 19].

Про особистість. *Зростає роль особистостей як антропологічних самоцінностей («образів Божих у людській подобизні»), безмежно багатих у самотворенні і самопізнанні, самореалізаціях і саморозвитках [7, с. 3].*

Міркування про предмет дослідження реалізуються через призму особистісного ставлення авторки, захоплюють влучною інтерпретацією мовних фактів, глибоким проникненням у сутність аналізованих явищ.

Мова і культура – це дві семіотичні системи, що в семіотичному просторі одна одної займають значне місце і надзвичайно важливі ролі виконують у їх прагматиконах – мова у прагмакультурі, а культура у прагмалінгвістиці. Мовна ідентичність не обходиться без відповідної їй культурної ідентичності, як і культурна ідентичність обов'язково передбачає наявність мовної ідентичності, бо і мова, і культура є не зовнішніми ознаками людини, які можна легко набутти, а внутрішніми сутностями людини, складовими її свідомості, мовомислення, її мовно-культурної особистості [8, с. 27].

Легко і, здається, просто (однак за цією позірною простотою завжди проглядається титанічна праця) Л. Мацько пише про складні речі, сміливо вкраплює в науковий текст авторські новотвори (інтелектуальна молодь, нова інтелектуальна політика, інтелектуальна еліта, наукова далекоглядність), елементи інших стилів, чим увиразнює наукові та науково-навчальні тексти. Вражає її здатність концентрувати увагу на певному об'єкті, зосереджено, до досконалості аналізувати факти, відточувати думку (так ювелір шліфує дорогоцінний камінь), наповнювати її емоційно-вольовою напругою, семантичною місткістю, несподіваністю асоціацій. Наприклад:

Інтелектуальна діяльність – це, власне, не тільки подолання опору матеріалу пізнання, а й опору душі та власного мислення, суспільних стереотипів і соціальної байдужості, матеріальної скрути й моральної та розумової інертності [6, с. 5].

Посібник «Мова наша – українська», скажімо, відкриває таке звертання до учнів, студентів, учителів, котрим адресовано книжку:

Дорогі колеги!

Мова – велика цінність. Вона виділила нас зі світу біоістот як вищих, розумних, свідомих. Вона – символ людського життя. На ній ґрунтується свідомість, мислення, особистість. Основна увага у процесі навчання має зосереджуватися на досконалому володінні живою усною мовою, сприйманні і розумінні природи і сутності мови, її поліфункціональності, ролі і значення у сучасному суспільстві.

Короткі речення і глибокий смисл. Наскрізна концептуальна ідея посібників «Українська мова в освітньому просторі», «Мова наша – українська», які написані у співдії зі своїми учнями, – формування креативної мовної особистості у сферах Я – «Відчуваю», «Думаю», «Дію», утвердження позитивної мовної поведінки як суспільної норми, стимулювання учнів, студентів реагувати мовними засобами на спектр соціальних і культурних явищ, запобігати конфліктам і розв'язувати їх, досягати компромісів; адаптуватися до нових умов, вирішувати нестандартні завдання; працювати у групі, в команді.

Кожний із нас, вихованців наукової школи, підтвердить: в особистості Любові Іванівни, крім усього іншого, привабливе особливий тембр голосу, приємні ораторські інтонації, стримана манера викладу. Науковий діалог із Майстром завжди захоплює несподіваними поворотами думки, зіставленнями і порівняннями, оригінальними кваліфікаціями вже відомого й умінням побачити в аналізованому мовному факті глибинні вияви його, спонукає замислитися над тим, що мова – не лише інформаційний код, а передусім душа людська, її розвиток і самовираження, мотивує розвивати мовленнєві вміння подавати власну думку в гармонії форми та змісту.

Щоб досягти виразності й неповторності індивідуального стилю, важливо, на переконання нашої наставниці, мати «на слуху» рівень розвитку сучасної української літературної мови; збагачуватися новими мовними засобами зі сфери професійного

мовлення – власного та споріднених фахів; помічати, як усе відображається в українській мовній картині світу; виробляти увагу до власного мовлення і повагу до бездоганного мовлення колег; дбати про природність, невимушеність мовлення; аналізувати секрети досконалості: особливості словника, тембр, синтаксичні структури; читати «з олівцем»; читати вголос і заучувати найкращі зразки напам'ять.

Важливою ознакою успішного розвитку наукового наставника Л. Мацько вважає відкритість до самого себе, до колег, «до своєї і чужих культур, до світу і часу, в якому живемо й на запити якого маємо відповідати». Відкритість особистості є доконечною передумовою самоусвідомлення і – основне – самореалізації, оскільки надає цілеспрямованості, створює психологічний простір для емоційного осмислення справжніх вартостей буття, допомагає відкрити себе в цьому світі та сповна реалізувати в ньому власний потенціал.

Отже, проведений аналіз наукових джерел, досвіду науково-педагогічного наставництва дає підстави зробити висновок про те, що значною мірою особистісно-професійний розвиток, саморозвиток, самореалізація особистості учня, студента, аспіранта залежать від особистості педагога-наставника, котрий уміло супроводжує, динамізує процес адаптації до вимог професії.

Авторська науково-педагогічна діяльність Л. Мацько як наукової наставниці, її українська елітарність, морально-етичні якості, відповідальність, відкритість, мовна культура, мовомислення, мовотворчість слугують шляхетній справі виховання дослідників – яскравих, інтелігентних особистостей, майстрів педагогічної дії в інноваційній освіті, «навчають» сприймати мову як свою людинолюбну сутність, порадника й помічника в суспільному житті, а своє мовне вдосконалення розуміти як постійний органічний стан і поширювати це розуміння серед інших.

Література

1. Академік АПН України Любов Іванівна Мацько: біобібліографічний показник / упоряд. Н. Тарасова; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Наукова бібліотека. – К.: НПУ, 2005. – 30 с.; порт. – Серія «Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова».

2. Білецький О. Об одной из очередных задач историко-литературной науки (Изучение истории читателя) / О. Білецький // Білецький О. Збір. творів: у 5 т. – К.: Наук. думка, 1966. – Т. 3. – С. 255–273.

3. Денискіна Г. Слова великої любові... / Г. Денискіна, Т. Ткаченко // Рідний край. – 2009. – № 1. – С. 50–54.

4. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології: моногр. / Загнітко А. – Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. – 136 с.

5. Кух Л. Недомовленість мови / Л. Кух. – URL: prj.edu.ua/index.php

6. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспективі педагогічного дискурсу / Л. Мацько // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 2–4.

7. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. / Л. Мацько. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

8. Мацько Л. Українська мовна особистість учителя у проекції лінгвокультурологічного аналізу / Л. Мацько // Українська культуромовна особистість учителя: теорія і практика: моногр. / за ред. Л. Мацько, О. Семенов. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2008. – С. 7–32.

9. Осипова Т. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічного наставництва: моногр. / Т. Осипова. – Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. – 412 с.

10. Потєбня О. Естетика і поетика слова / О. Потєбня. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.

11. Карпов А. Научный наставник в исследовательском образовании. – URL: iedtech.ru/files/journal/2013/4/karpov-tutor.pdf

12. Нерознак В. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины / В. Нерознак // Язык. Поэтика. Перевод: сборник научных трудов. – Москва, 1996. – С. 112–116.

УДК 821.161.2.09"18":[7.049:177]

ІДЕАЛ КРАСИ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Наталя МАФТИН,

професор кафедри української літератури

Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

Авторка статті розглядає творчість і біографію Лесі Українки через призму поглядів Д. Донцова й О. Забужко, що сформували рецептивний горизонт сучасного лесезнавства, та на тлі давньої української шляхетської традиції й традиції лицарства, приділяючи особливу увагу драмі «Кассандра».

Ключові слова: рецептивний горизонт, шляхетська традиція, традиція лицарства, ідеал Граалю, «естетика лілеї», культ героїзму, динамізм, вольовість, новітня драма, конфлікт, діалог-двобій.

THE IDEAL OF BEAUTY IN THE WORKS OF LESYA UKRAINKA

Natalia MAFTYN, professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

The author considers the creative work and biography of Lesya Ukrainka through the lens of D. Dontsov and O. Zabuzhko's opinions, who have shaped the receptive horizon of the modern Lesya Ukrainka studies. The research is carried out in the light of the old Ukrainian noblemen tradition and the knightly tradition, with special regard to the drama *Cassandra*.

Key words: receptive horizon, noblemen tradition, knightly tradition, Holy Grail ideal, "aesthetics of the lily", cult of heroism, liveliness, fortitude, new drama, conflict, monomachy dialogue.

Водному зі своїх інтерв'ю ще 1999 року Оксана Забужко зауважила, що «профанація такої знакової постаті, як Леся Українка, триватиме в нас доти, доки не повернемо її в належний їй контекст шляхетсько-лицарської культури» [4, с. 8]. Таке повернення науковець запропонувала в ґрунтовному дослідженні – монографії «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007). Цей «науковий бестселер», як наголосив Леонід Ушкалов, «не лише фундаментальна історико-культурна студія чи вишукана філологічна екзегетика. Це ще й книга про наше сьогодення – про те, як жорстоко ми розплачуємося за втрату і забуття багатовікової лицарської культури...» [5, с. 639]. Тому думаю, що зовсім не зайвим буде нагадати вчителям-словесникам закладені тут пропозиції нових рецептивних можливостей для вивчення творчого спадку великої українки та її долі як одного з найяскравіших творів самої письменниці. Відтак ця монографія, одне з кращих досліджень, присвячених Лесі Українці, також засвідчує вплив на рівні ідейних та емоційних джерел праць Дмитра Донцова – як своєрідного імпульсу до нового осмислення творчої постаті поетки. І це справедливо – міркування Д. Донцова надзвичайно важливі у формуванні рецептивних горизонтів не тільки сучасного лесезнавства. Адже саме проголошена в 1930-х роках ідеологом вольового націоналізму доктрина «grand styl'ю» – великого стилю, що втілює би у слові пасіонарну енергетику українства, наснажив слово «ідеєю високої краси, вищої від мізерного плотського існування» [2, с. 295], дає відповідь на питання про цінності й ідеали, які має нести в собі художнє слово, особливо сьогодні, в часи навали нового плебейства. Цю красу Д. Донцов

бачив у творах Т. Шевченка, «виразника ідеалів передусім української духовної верстви», та Лесі Українки, «поетки-пророчиці», що «принесла нам героїчний ідеал життя» й перейняла естафету відродження шляхетних ідеалів лицарства. Літературознавець наголошував, що Леся випередила свій час, народившись у добу панування плебея, який аж ніяк не міг зрозуміти її («зроджена для інших часів, відкинута сучасниками»). Саме він був серед перших, хто зняв радянську полуду (як про «співця досвітніх огнів більшовицької революції») з постаті письменниці в статтях «Леся Українка», «Поетка українського Рисорджименто», «Пам'яті великої Українки».

Леся Українка, за висловом Д. Донцова, «надихнула нас новим, не плебейським ідеалом краси життя» – ідеалом, де були «і біль розлуки, і туга поривання, й тремтіння за життя, і жертва для ідеї, і мука сумнівів, і тріумф перемоги, і смерті неминучої трагізм. Де все з'єдналося в палючій точці» [1, с. 105]. Однак усе має властивість повторюватись. Живемо вже навіть не в добу «бунту мас», а вивершення плебсу, коли активно розвиваються (та чи так уже – із часткою -ся?) ідентичності – національні й гендерні, ба, навіть постає загроза ідентичності «гомо сапієнс», коли людській расі намагаються щепити «ген» якоїсь іншої, модифікованої сутності, подати нам лжеідеали як справжні, істинні, до яких ми начебто просто раніше не доросли. А новий плебей із його вічним страхом перед усім, що несе знак справжньої краси, краси життя, любові, духовності, шляхетності, маскуючи власні далекосяжні плани під заклики про «толерантність», створюючи своєрідний культ «писанини» тих, кого Д. Донцов свого часу

таврував як «спекулянтів, плагіаторів, кльовнів і відпустових калік» у мистецтві, веде мову про пошуки «іншої краси», вимагаючи відкинути ідею національного й релігійного. Та чи маємо із радісним меканням бездумно бігти за новочасними модними віяннями й шукати отих нових ідеалів краси? Та чи таких уже й нових – свого часу про них лаконічно-влучно сказав Є. Маланюк: «Свинорила зануреність вниз, до інстинктів» [9, с. 215].

Власне, ця стаття постала як роздуми після прочитаного у ФБ шквалу коментарів і реплік щодо твору однієї з сучасних авторок. Твору не такого вже й «страшного» навіть для рафінованого ханжі, радше – не настільки високохудожнього, щоб пропонувати для вивчення в школі. Та, врешті, і твір цей, і віднайдена користувачами ФБ хрестоматія із уривками тексту зняті з програми. І йдеться зовсім не про той твір чи ту авторку, загалом талановиту письменницю. Так, ми не у вакуумі, і, слава Богу, не за залізною завесою СРСР. В добу інтернету плекати надію на збереження «розумової цноти» (за фізіологічну – промовчу) наших дітей марно. Так, діти знають багато з того, чого б не хотілося батькам, аби вони знали. Але знати і вважати за щось кінцеве, актуальне, потрібне, а відтак – і сповідувати – то різні речі. Читаємо у Д. Донцова: «Початок ХХ ст. прикметний почасті занепадницьким інтелігентським естетизмом, почасті примітивним захопленням соціалізмом і... розгнуданим сексуалізмом» [1, с. 250]. Правда, щось дуже знайоме?

Але... чи ж не маємо що протиставити марнотному загляданню «нижче пояса», не забороняючи, не впадаючи в істеріку, ведучи мову і про толерантність, і про виклики часу, а основне – мудро скеровуючи – до слова, наснаженого шляхетністю, а не «свинорилою зануреністю»? Формувати смак, відчуття прекрасного, даючи розуміння полярності певних речей – дочасного й вічного, того, що тримає Людину, дає їй крила, – і слизької болотяної ковзанки, на яку іноді достатньо лише одного разу ступити, аби потім довго намагатися відіпрати замащену душу. На щастя, маємо. Тільки наголос треба перенести із абстрактно-нудотного «ну, десь там, в імлі нашої історії» – на рівень биття серця. Щоб підлітки, занурені в ритм пульсації Слова, почули, як тихо й водночас лунко промовляють у Вічності посвячені Духові, ті, крізь життя яких проходять «Парсифалеві устремління». І насамперед – Леся Українка.

Дев'ятнадцятилітня дівчина, сповнена сподівань, творчих планів, жаги життя, місяцями не могла підвестися з ліжка. Нога, уражена туберкульозом, завдавала нестерпного болю. Однак закута в липкі ланцюги тяжкої хвороби, змушена зречтися і звичайних життєвих насолод, які дарує юність, вона сповідувала Життя як утілення ідеалу служіння Духу. Замість рефлексувати й плекати власну образу на життя – багато читала, виливала думки на папір, щиро раділа «листячку зеленому» й «дріб-

неньким квіточкам», що заглянули у вікно – весна не забула і про неї... Тендітна дівчина (зрештою, про непрості взаємини з матір'ю – Оленою Пчілкою – відомо достатньо), що мала всі підстави нарікати на долю, сміливо кидає їй виклик: «Я вийду сама проти бурі і стану, – поміряєм силу!» [7, т. 1, с. 122]. Як результат – у Львові 1893 року вийшла перша поетична збірка «На крилах пісень». І хоча в окремих поезіях (особливо – в інтимних), бринять ноти жалю, зітхання, та провідний мотив – громадянський, а домінуючий настрої – життєствердний, пасіонарний. Її безкомпромісне «Або погибель, або перемога» зазвучало як лицарська присяга Україні, а за оті «жалі» Леся згодом картала себе – відкрила перед загалом потаємне, а її й не зрозуміли – чи не схотіли зрозуміти: «Ви чули, раз я завела жалі та голосіння, – то ж була буря весняна, а не сльота осіння!» [7, т. 1, с. 378]. У «Думах і мріях» дух лицарської відваги переважає, і навіть інтимна лірика збірки пройнята енергією вольової готовності до дії під знаком мети. Тут чітко звучить усвідомлення власної місії служіння вищому ідеалові – Граалю, світлові, яке намагається пожерти темрява, виразний перегук з ідеалами поезії середньовічних бардів, якими ті надихали християнського лицаря. Читаємо рядки Лесиної поезії – і в уяві зринає коло, до середини якого виходить лицар, на витягнутих руках – священна зброя: «Хто дав мені одваги меч двусічний? Хто кликав брата святую орифламу пісень, і мрій, і неспокійних дум? Хто наказав мені: не кидай зброї, не відступай, не падай, не томись? Чому ж я мушу слухати наказу? Чому втекти не смію з поля честі або на власний меч грудьми упасти? Що не дає мені промовить просто: “Так, доле, ти міцніша, я корюся!” Чому на спогад сих покірних слів рука стискає невидиму зброю, а в серці крики бойові лунають?» [7, т. 1, с. 195].

То яка ж сила не дозволяла цій фізично кволій дівчині «втекти з поля честі»? Лесин ідеал лицарськості, розуміння цього поняття як стилю життя, як «естетики лілеї» (О. Забужко). Вона до кінця залишалася надзвичайно цілісною, не зрадивши «духовного спадку» свого роду, – «королівною тернового вінця». Таким спадком (це глибоко й аргументовано доводить у своїй книжці – «інтелектуальній подорожі крізь віки» – О. Забужко) була причетність давньої української шляхти до великої таємниці Граалю, – бодай на рівні сповідування кодексу честі лицарства.

Трохи історико-літературної довідки. Перша звістка про Грааль доходить до нас від визнаного майстра лицарського епосу Кретьєна де Труа – автора «Повісті про Грааль». То була історія про Персеваля, шукача святої Чаші, яка з'явилася ще 1180 року. Згодом, близько 1190 року, з'явився новий французький епос «Йосип Ариматейський» Робера де Борона. Цей епос мав на меті розповісти про походження Граалю, про Мерліна й Артура,

про лихо, що спіткало Грааль, і про його порятунк зарані визначеним рятівником – своєрідним аналогом Парсифаля. Однак твір так і залишився незакінченим. На початку XIII ст. цим матеріалом заволоділа німецька поезія. Вольфрам фон Ешенбах, взоруючись на епос Кретьєна, склав шедевральну поему німецького середньовіччя. Близько 1280 року виходить ще одна поема – про Тітуреля, створення якої приписують Альбрехту із Шарфенберга. Протягом століть, крок за кроком розгортається містерія Грааля, але епоха Реформації та Просвітництво, яке ще менше сприймає дух готики, втрачають інтерес до Грааля. Тільки романтики XIX ст. знову починають шукати його таємниці. Один із найбільших композиторів цієї доби – Рихард Вагнер – знову несе людству звістку про Грааль у своїх музичних драмах «Лоенгрін» та «Парсифаль». Кожного разу автори виходять із символіки причастя, розвиваючи кожен по-своєму мотив таємниці, настільки всеохопної, що відчувається необхідність у створенні нових образів, щоб говорити про неї.

Ключ Р. Вагнера: «у просторі тут час» – відкриває шлях до розуміння: ідеться про сферу, де давно минуле промовляє до нас через наслідки. Події на Голгофі втілюються в Жертвоприношенні, що постійно і повсякчас повторюється в земному бутті. Це Жертвоприношення так і не завершилося одного разу в Палестині, воно щоразу нагадує про себе, коли Христос входить у життя окремої особистості або виявляє себе в житті людства, коли відбувається нове воскресіння душ.

Відомий дослідник Рудольф Штайнер у своїх лекціях «Місія одиничних народних душ у зв'язку з міфологією германської Півночі» (1910) доводить, що прямими нащадками кельтських друїдів стає інший прошарок, який зберігає національну традицію. Ідеться про бардів, котрі об'єднувались у спільноти, схожі з орденськими, так звані співочі гільдії. Свої збори вони найчастіше проводили в тих кам'яних колах, що залишилися з часів друїдів. У коло вони входили без зброї: тільки меч, який на знак миру тримали за гостряк леза, виносили на огляд усіх зборів. Цей меч призначався не для нанесення ран, він був Мечем Слова, що живе у віршах і бажає втілитися в пісні.

У їхній поезії збереглися моральні ідеали, якими слід було надихати християнського лицаря. Ідеалом для такого лицарства служили три чесноти: гідність людської особи (виявлялась у загостреному почутті честі), готовність цієї особи до самопожертви і облагороджування любовних сил (у культі любові, очищеної до найніжнішого почуття, відмови від плотських зв'язків). Ці ідеали особливо виявилися в добу розквіту «міннезанга». Однак справжні розенкрейцери (духовним спадкоємцем яких, до речі, був і Гете) прагнули «хімічного весілля», тобто вважали за необхідне вчитися дивитись на матеріальні

процеси так, щоб побачити в них одкровення духа, що творить. Проте на це спроможний тільки той, хто зуміє спочатку виявити ці процеси в собі самому. Вони, за висловом Рудольфа Штайнера, мають етичний характер. Поява в людині чистих думок нагадує той хімічний процес, коли із рідини виділяється сіль. Це також процес кристалізації, але на іншому рівні. Християнство має зробити крок від містерії Страсної П'ятниці до містерії Пасхальної. Світло Христове відтепер повинно пронизати і всі світові зв'язки, не тільки окремі душі, й привести до просвітлення світу.

О. Забужко, використовуючи у дослідженні велику кількість біографічних матеріалів, вважає, що Леся Українка була добре знайома з духовною традицією служіння Граалю, що вважалася в першому тисячолітті європейської цивілізації ерессю, а в наступні віки – міфологією, але попри це живила європейську культуру на всіх рівнях. Леся Українка виросла в середовищі, де цей міф ще був чинним.

Акцентуючи на вертикалі «духовного спадку» як точці відліку формування характеру Лесі, її особистості, дослідниця наводить листування поетеси з М. Павликом. У листі від 10 квітня 1903 р. Леся різко відповіла на його зауваження щодо того, що в Галичині їй довелося б поводитися «тихо» та «скинутися всякої політики», відтак «Лариса Петрівна буквально вибухнула гнівом, заявивши, що їй зовсім би це не пристало, адже в її родині були декабристи, соціалісти-емігранти, радикали-засланці. Її, доньці старогромадівців-“сімдесятників”, онуці Якова Драгоманова, небозі Михайла Драгоманова по материнській лінії і Олени Тесленко-Приходько (тьоті Єлі) – по батьківській – подібна “зрада” родинних традицій неприпустима: *“Такий весь рід – незгідні, незалежні, рівноправці”*» [5, с. 447].

Отже, рід. Знаємо, що її предки по обох лініях з'явилися в Україні десь у XVII ст.: «З Греції – перекладача-“драгомана” при гетьманському вряду, а Боснії – нащадків Стефана Косачі, першого правителя Герцоговини (з герцогським титулом, одержаним 1444 р. від імператора Фридриха) на Запорозжя привабив якраз дух лицарства, справжнього, військового, що в Європі у XVI–XVIII ст. вже цілком зникло, витіснене лицарством придворним» [5, с. 323]. Цей дух непокори й від діда поетеси – Якова Драгоманова, декабриста, від рідного материнного брата – Михайла Драгоманова, громадського діяча, вченого, політичного емігранта; від батька, юриста за освітою, людини честі й справедливості; батькових сестер – революціонерок. А про Олену Пчілку з її невгнутим характером, котра вперто порушувала навіть монарші приписи про заборону української мови, ходили легенди. Серед найближчого оточення – родини М. Старицького та М. Лисенка. Отже, відчуття належності до спадку – заповітів старої української шляхти, аристократії, що залишилась незламна духом, не цілувала

«ноги чиеїсь постола», сповідувала кодекс лицарської честі й служіння вищим ідеалам, – сформувало її світогляд. Ті ідеали, що панували в родинному колі, дали їй в ранньому віці розуміння краси, «трагічної естетики» тієї справжньої краси: «Приблизно у віці Дантової Беатріче маленькій “королівні” відкривється те, що вона потім назве “вищою красою” – краса жертвовності, та суто аристократична, патриціанська, позначена погордою до всіх зовнішніх обмежень – до об’єктивних обставин, до матеріальних умов, до громадської opinio, ба, навіть до інстинктів і потреб власного тіла – трагічна естетика, яку вона з істинно “скульпторською” чорноробочою наполегливістю, чи, коли завгодно, військово-орденською дисципліною “дами під панцирем”, культивує в собі упродовж усенького свого життя» [5, с. 452]. Як справжня аристократка, з раннього дитинства пройшла вона добру «школу почуттів» – ця «культура витримки» полягала в засвоєнні «справді аристократичного уміння володіти собою», відрази до «торжища»: «Взагалі я волю, щоб моє приватне життя, як життя взорової римської матрони, було “світової” невідоме» [7, т. 12, с. 289]. О, як це незвично чути нашим сучасникам, «дітям розшляхетненої культури» (О. Забужко), котрі звикли в блогах, в Інстаграмі викладати найінтимніші подробиці про своє життя! Звичайно, їм це видається анахронізмом.

Лесина аристократичність – навіть у манері одягатися, що також часто є незрозумілою для нашого сучасника: її любов до чорної закритої сукні, рукавичок-мітенок пояснюється станом здоров’я. Мовляв, хворій жінці було не до кокетства. Однак діти «розшляхетненої культури» забувають (а часто навіть не мають щонайменшої уяви) про те, що справжня еліта завжди уникала показної розкоші. Манера одягатися для справді шляхетної людини полягала у «вишуканій простоті», й сучасний «дрес-код» наших бізнесменів та політиків просто сприймався б людиною такої культури як «показове багатство» нуворішів: «Усяка показна пишнота, усяка надмірність і демонстративність у тій культурі витримки трактується як несмак» [5, с. 455]. «Панцирна» закритість Лесі – то її самовладання, то норма шляхетної поведінки. І образ цього вічного лицарського панцира – «королівна має панцир...» – свідчення безустанної боротьби з можливою руйнівною силою власних пристрастей, – проходить крізь її творчість ідейною домінантою вищості духу над тілом. Її тексти також наснажені цією вольовістю.

О. Забужко з цього приводу зазначила: «У масовій культурі потреба людини взагалі “щось” глибоко й цілісно пережити задовольняється сурогатно, за принципом “лякати не лякаючи”, але саме їй завдячує своїм існуванням ринок усіх “horrors”, “mysteries”, “romances”. У тій гонитві за “сильним почуттям”, що її підхопив увесь європейський

модернізм, непомітно відбулася серйозна зміна естетичного смаку: психологічна розперезаність і “неповстримність”, емоційне збурення аж до хаосу, до вже неконтрольованого божевілля (коли творчість душевнохворих експонується в музеях саме як *творчість*) стали сприйматися в мистецтві за вияв авторської сили, а не слабости (невміння підкорити собі матеріал)» [5, с. 458–459]. Згадаймо Д. Донцова: «Мистецтво – не для спекулянтів, плагіаторів, кльовнів і відпустових калік!»

Концепт краси в Лесиній поезії та в стилі її життя значною мірою маркований пасіонарністю (не дарма ж пізніше Д. Донцов назве її поеткою українського Рисорджименто) й жертвовністю. Ось рядки з монологу Аврелії з «Адвоката Мартіана»: «...я побачила на власні очі ту вищу красу, таку живу, таку страшну» [7, т. 6, с. 22]. Ідеться, за влучним висловом О. Забужко, про «чуттєву ініціацію жертвовністю». Такий же мотив звучить і в «Руфіні і Присциллі». Ця ініціація відбулася у ранньому віці. Зі спогадів її сестри Ольги Косач-Кривинюк та автобіографічного вірша «Віче» відомо, що у 1870–1880-х роках Леся і її друзі заклали таємне товариство в дворі старого замчища-руїни. Це був час громадівського руху в Україні. Про конспірацію громадівців можна прочитати в спогадах Є. Чикаленка. І те, що читаємо в Лесиному вірші про поведінку дітей, свідчить: «Це все не вичитане, це перейняте ними з дому, з атмосфери тої “катакомбної церкви”, якою й трималось ядро українського руху ХІХ ст.» [5, с. 469]. У цих дитячих враженнях – чуття тієї «жаскої краси», краси готовності до жертви, вірність спадку – вірність заповіданому попередниками шляхові «посвячених» – шляхові жертвовного служіння Святому Духові (духовному визволенню людини – народу – людства).

Повернімось до «головного життєвого вектора особистості», того, що визначається для Лесі «принципом лілеї» – не до себе, а з себе, себто самовіддачею, служінням Абсолюту. Служіння – вища форма любові. Там, де час став простором, подія Голгофи може розкритися як жертвоприношення, що безперервно відбувається в земному бутті.

Знаємо, як застерігали Ларису Петрівну батьки від поїздки до хворого Мержинського: адже її вдало прооперували, хвороба відступила, нарешті вона могла стати цілком здоровою... Але «я пішла до тебе всею душею, як сплакана дитина іде в обійми того, хто її жалує. Се нічого, що ти не обіймав мене ніколи, се нічого, що між нами не було і спогаду про поцілунки, о, я піду до тебе з найщільніших обіймів, від найсолодших поцілунків! Тільки з тобою я не сама, тільки з тобою я не на чужині. Тільки ти вмій рятувати мене від самої себе» [7, т. 1, с. 257]. Їхнє почуття таки не схоже на плотський потяг. Це радше «порятунок від ув’язненості в собі через обдарованість Іншим, зняття вічної екзистенційної проблеми відчуження – це взагалі головний смисл творчого

еросу (не обов'язково сексуально вивершеного!)» [5, с. 102]. Він кликав її до Мінська, писав, що навіть помирати при ній буде легше. Добре ж знав: вона не відмовить. Знав, що наражає її на страшну небезпеку. Чи ж любов керувала ним? Батьки не радили Лесі їхати до хворого з відкритою формою сухот: довголітня хвороба, яку вдалося погамувати після операції, однозначно повернеться. Та хіба можна було її зупинити? Там, у Мінську, помирав дуже дорогий для неї друг, для кого вона готова скласти найвищу жертву – той, для кого вона «почала нову мрію життя», для кого «вмерла і воскресла». Невеличка хатина на околиці, що вросла у землю, стала тим бастіоном, де Леся намагалася вирвати із лабет смерті свого друга...

Тяжко переживши смерть Мержинського, вона не зрікається свого покликання – у написаних згодом, у час зустрічі з О. Кобилянською творах – легенді «Трагедія» та вірші «Якби вся кров моя уплинула отак...» – відчуття неймовірної ваги власного обов'язку бути сильною, не скоритися долі перегукується із заповідями посталих в уяві поетеси із героїчної доби Середньовіччя величних служителів ордену Меча Слова. Тут виразно домінують мотиви лицарського покликання.

«Королівна тернового вінця» мужньо витримувала всі удари долі. Вона не скаржилася, не впадала у відчай, тільки, наче героїня із власної поезії, тугіше затягувала панцир. На лікуванні в Єгипті змушена була підробляти перекладами ділових паперів та приватними уроками німецької і французької мов – коштів на життя й лікування не вистачало, гроші, передані їй на лікування родиною, розходилися швидко, гонорари за публікації нових творів були мізерними й нерегулярними. Але «хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі, той не знає, як людині боротьба і праця милі!» [7, т. 1, с. 376], або: «Я людина еластично-уперта, скептична розумом, фанатична почуттям, до того ж давно засвоїла собі “трагічний світогляд”, а він добрий для гарту» [7, т. 12, с. 371–372], – таку самохарактеристику дала собі поетеса. У її творчості палає інший, ніж звичний для сентиментально-сльозливого хохла-малороса ідеал краси – ідеал, наснажений волею до змагання: «Або погибель, або перемога» [7, т. 1, с. 74]. Її струни «не дзвеніли так звиклим у нас солодкавим сентименталізмом “вишневого садочка”, ані грубуватістю “малоросійського гумору”. Своїми думками вона перша поставила над зрівноваженою красою мрій і терпіння красу духовного пориву, красу змагання людської душі, що прикута до землі, пнеться до неба, що любить блукати над краєм провалля, над краєм незнаного» [1, с. 36].

«Естетика лілеї» уповні виявляла себе в її житті навіть у останні роки, коли недуга дошкуляла особливо пекельно – і в жертвності щодо родини чоловіка (прийомним батькам Квітки та їхній доньці письменниці віддала більшу частину сво-

їх статків, не дозволивши собі використати гроші, призначені батьком для лікування: «Сі гроші, у всякім разі, підуть не на Єгипет, бо я не можу виїхати, лишаючи за собою злидні, се було б для мене невиносимо» [7, т. 12, с. 410]), і в намаганні позитивно вплинути на самого Квітку. Адже саме завдяки Лесі Климент Квітка реалізував себе як визначний етномузиколог.

Одна з основних ідей творчості Лесі Українки – це боротьба проти «невольничої душі» українця, пристрасна проповідь проти національного недолузтва – ударити «перуном в тії заспані серця», «спокійні чола соромом захмарить і нагадять усім, що зброя жде борця» [7, т. 1, с. 172]. Цю настанову вона реалізувала й у драматургії. «Кассандра», «На руїнах», «У пущі», «Вавилонський полон», «На полі крові», «Камінний господар» – ці та інші драматичні твори написані на основі історії давніх часів різних народів. «Вічні» образи під пером Лесі Українки набували нового звучання, виразно підкреслювали аристократизмом людського духу, утверджували високі ідеали, вцент розбивали пропаговану українофобами й різними перевертнями «теорію» української літератури як літератури обмеженої, призначеної «для хатнього вжитку». Тут теж постає ідеал краси як «чуттєвої ініціації жертвності», вірності правді, служінню вищій ідеї.

Драматичну поему «Кассандра» Леся Українка почала писати в 1901 р., перебуваючи на італійському курорті Сан-Ремо, а завершила аж у 1907 р. Твір був новаторським і за оригінальністю авторської інтерпретації античного мотиву, і за рівнем порушених тут проблем, і за художньою силою їх розв'язання, і за жанром. У «Кассандрі» знайшли свій відгук моменти автобіографічного характеру, й філософські запити часу, й політичні, зокрема дискусії української інтелігенції про те, яка правда потрібна людям. У творі порушується проблема слова, підкріпленого дією. І хоча драму написано на основі подій з античної історії, як схожа її Кассандра на служителя ордену слова-меча!

Основою сюжету для драматичної поеми стали старогрецькі міфи з троянського циклу. Лесею Українку привабила епізодична постать вішунки Кассандри, доньки троянського царя Пріама. Адже троянська царівна, як і Леся, – «жриця Слова»: в ремарках до II картини читаємо: Кассандра «пише Сівілінську книгу». Цей образ приваблює її глибоким трагізмом долі, приреченістю на віщування «глухим»*, силою духу в трагічній самоті.

«Кассандру», як і належить новітній драмі, побудовано на підставі конфлікту ідей. Сюжет драматичної поеми розгортається динамічно, напружено.

* Факт, який підтверджує, що й Леся «віщувала» «глухим»: після публікації твору критика оцінила «Кассандру» як побутову драму з троянського життя, в якій нема нічого спільного з сучасністю.

Центр напруги переноситься з подієвої площини (іде війна, Іліон в облозі) у сферу мовну, в діалоги-сутички, у яких зав'язується конфлікт. У кожній наступній сцені розкривається нова трагедія Трої: картини лиха, що постають перед внутрішнім зором провидиці, швидко стають жахливою реальністю. Діалоги-протистояння рухають дію. У кожному з них відбувається боротьба різних ідеалів. Тут також виявляється Лесин ідеал краси: Гелена – «богорівна» красою – насправді втілює лжекрасу, оману, за якою криється егоїстичне прагнення панувати й плотські бажання. Її краса не врятує світ, навпаки, погубить його, бо викликає тільки хіть, що жене на безглузду смерть. Кассандра бачила те лихо, яке принесе самозакохана Гелена в Трою ще до того, як «червоновзутая нога» ступила на троянську землю. Вона говорить «богорівній» правду про бездуховну красу.

Кассандра змушена говорити правду, це її доля. Недарма літературознавець Олександр Білецький назвав твір «трагедією правди». Навіть найдорожчим людям у такі рідкісні для них хвилини щастя вона не може збрехати. Сумління змушує її спитати сестру, котра з радістю прийняла пропозицію Ахіллеса про заміжжя: «Поліксено, ти вже забула, чий то був той меч у грудях брата нашого Троїла?» [7, т. 4, с. 20].

Троянці не люблять її, бояться, вважають винною у всіх бідах. Отже, проблема правди постає й у локальних конфліктах з рідними – Андромахою: «Зловіснице, бодай ти заніміла!» [7, т. 4, с. 21], з Деїфобом: «Дай спокій, сестро, і не частуй мене пророкуванням» [7, т. 4, с. 42].

Конфлікт твору увиразнюється в картині сватання Ономая. Лідійський цар готовий надати Трої військову допомогу, якщо Кассандра згодиться стати його дружиною. Та царівна не бачить у цьому ніякого сенсу: вона не любить Ономая. Хоча її коханий Долон загинув, вона залишиться вірною йому. Діалог між героями нагадує збройний поєдинок: репліки звучать як удари мечами. Коли ж Деїфоб звинувачує сестру в небажанні пожертвувати власними почуттями, щоб врятувати Трою, Кассандра відповідає: «Якби схотів ти від мене жертви крові, певне б, я її здолала дати, але сеї – не можу...» [7, т. 4, с. 44]. Та є ще одна причина, навіть важливіша від її почуттів: правда. Вона знає правду наперед, знає, що ця жертва буде даремною.

Основний конфлікт твору розгортається в діалогах-двобоях Кассандри й Гелена, наділеної богами даром провидіння віщунки і самозванця, майже шарлатана. Це – протистояння двох різних філософій: Кассандриноного переконання про вищість «голої правди» і Геленової філософії «утилітарної правди». Саме ця «утилітарна правда», що ніби й не така вже небезпечна, принесе Трої лихо.

У листі до О. Кобилянської авторка так пояснила основу внутрішнього конфлікту задуманого

нею образу: «Вона знає, що слів її ніхто не прийме, але не може мовчати, бо душа її і слово не дається під ярмо... і, знаючи ту правду, не робить нічого для боротьби, а коли й намагається робити, то діла її гинуть марне, бо – діла без віри мертві суть...» [7, т. 12, с. 55].

Отже, мало бачити правду. Треба вірити в неї і вміти її відстояти. Цього бракує Кассандрі, у цьому трагедія дівчини. Щоб розкрити суть її внутрішнього конфлікту, Леся Українка ставить свою героїню в ситуацію вибору. Ось троянці, утомившись від віщунств, дають Кассандрі меч: нехай вона вирішить долю елліна Синона. Адже від нього, за її пророкуванням, прийде загибель Трої. Та воля тієї, котра «могла колись <...> ціле військо людей невинних одіслати на страту єдиним словом», зламана: підступний еллін нагадав їй про Долону. Брехливі запевнення відбирають останню силу в Кассандри, її внутрішній зір заступає багряна хмара. Меч, занесений над ворогом Трої, випадає з дівочих рук.

Слово без дії не врятує Трою. Ні її самотні оклики-благання «Чатуй!» серед п'яної варти, ні картання Париса за відсутність пильності, за небажання пам'ятати про смерть героїв, ні намагання розбудити поснулу варту – ніщо вже не зупинить загибелі Трої. Все відбувається так, як бачила віщунка: руїни, смерть, пожежа. Страшна розв'язка внутрішнього конфлікту Кассандри і конфлікту зовнішнього: голосить Андромаха за убитим немовлям, троянок в'яжуть у полон, ридають матері, під заваленим палацом гине збожеволіла від горя Гекуба... Повертається до Менелая хитра красуня Гелена, хоча в нього на мечі ще тепла кров Париса. Лунає страшний сміх знетямленої Кассандри: збулися її видіння.

Художньою знахідкою Лесі Українки став і фінал твору: Кассандра кидає діядему віщунки під ноги Клітемнестрі (адже у матері Іфігенії, на відміну від неї, не здригнеться рука) й ступає на пурпур, простелений доріжкою в дім. Короткі репліки, якими пошепки обмінялися Клітемнестра й Егіст, стають завершальним акордом твору: в них – неминучість рокованого.

Образ Кассандри розкривається в дії, через діалоги й монологи героїні. Кассандра – палка патріотка Трої, вона готова б і вмерти за батьківщину, якби ця жертва врятувала її країну. Вона безкомпромісна, має почуття людської гідності, а також, на відміну від Гелена, – відразу до пихи. Важливим засобом розкриття внутрішніх переживань і сумнівів героїні є її мова. Це виявляється в емоційно забарвленій лексиці, у відповідному інтонуванні, в побудові фрази на протиставленні: «Не говори мені про гнучкість плаза, для мене то не мудрість, а гидота». «Німий глухого буде вартувати», «єдине око – та й те більмом зайшло», – так із гірким сарказмом коментує вона вигук натовпу, що славить Гелена. Мова Кассандри передає і муку її серця, пе-

реживання й сумніви. Тому тут часто віднаходимо символи, метафори, порівняння: «Гієни бродять по руїнах Трої і лижуть кров іще живу... гарячу...» [7, т. 4, с. 72]; «На голові моїй вже й так прокльони тяжать, немов залізна діадема, сплелися над чолом слова вразливі, немов гадюки над чолом Медузи, шиплять вороже, тругать, глушать розум» [7, т. 4, с. 57]. Її мова афористична: «Бо де візьметься у птиці віщої коханий погляд голубки, що воркує», або «ти ж бачиш – я душею не твоя», «герой користі не шукає зроду».

Кассандра бачить лихо і в миті щастя її рідних, їй боляче казати про це. Вагання ятрать їй душу, наче рана: може, вона помиляється? Ось вона розчісує розкішні коси Поліксени і бачить неминуче. З мукою виринається з її уст шепіт: «...Краще б я тепер мечем жертвним життя її перетяла, от зараз, поки вона ще горя не зазнала!» [7, т. 4, с. 20]. У момент зустрічі з Долоном її мова сповнена благальних інтонацій. Кассандра боїться глянути в обличчя вічності, бо знає, що побачить там його смерть: «Молю тебе, благаю, не питай. Може, се правда, що слова мої отруйні» [7, т. 4, с. 37]. Про неймовірну внутрішню напругу в картині останнього побачення з коханим свідчить і уривчастість фраз: «Я мушу надивитись на Долона, бо... ні, нічого... тільки надивитись. Я не піду... не можу...» [7, т. 4, с. 29]. А її молитва до Артеміди вражає експресією, глибиною надії й розпачу.

Кассандра – найвродливіша донька Пріама. Однак у поемі немає згадок про її красу. Зрозуміло, що могутній лідійський правитель не добивався б так руки некрасивої жінки. Леся Українка тільки кількома штрихами малює струнку постать, часто закриту покривалом, та ще сама провидиця говорить про свої очі, про їхній погляд, якого навіть коханий не міг «одвернути від таємниці до живого щастя». Краса Кассандри – не в зовнішній вроді. Її краса в несхитному служінні Правді, у вірності тяжкому покликанню, яке завдає їй страждань. Однак вона не може зректися цього служіння.

Важливу роль у розкритті внутрішніх переживань Кассандри відіграють і авторські ремарки – короткі й водночас інформативні: ось Поліксена говорить про своє щастя, а її сестра уникає розмови – «заслоняє лице покривалом». У сцені розмови з Андромахою, коли рабині приносять звістку про втечу Гектора, Кассандра «тремтить і, не маючи сили встояти, сідає на перший порожній стілець». На міській брамі, коли після пристрасної молитви Артеміді з'являється місяць, що несе смерть коханому, – «Кассандра закриває лице щільно обома руками і стоїть мов скаменіла».

Окрім порушених у драматичному творі проблем морально-етичного, філософського, суспільного плану, поемою «Кассандра» Леся Українка пророче застерігала українців від «троянського коня» російського більшовизму. Адже «вона наче чула наближення тих нових скитів, “с раскосыми и жадными глазами”, яких оспівував Олександр Блок, смакуючи ту хвилину, коли конаюча Європа віддасть останній віддих у “тяжєлих, нежных” лапах нових вандалів. Вона майже фізично чула сю “тяжку лапу”, піднесену над нацією, дарма що її земляки склали на ній повні пошани поцілунки. Бачила незлічимі орди варварів з півночі, що сунули на край, як оспівана нею Кассандра, що задовго до облоги Іліону бачила на гладкім морі як “на шоломах у вояків ахейських тряслися грізно гриви”» [1, с. 63].

Творчість Лесі Українки сповнена сили пориву людської душі до високих ідеалів. Саме тому М. Рильський назвав поетесу Жанною д'Арк нашої літератури. Культуром героїзму, активності, боротьби, динамізмом, тобто тими прикметами, що властиві неоромантизму як стилеві, пройнятий увесь її творчий доробок. Леся Українка – Notre Dame d'Ukraine – дала нам шляхетний ідеал краси як служіння Святому Духові. Адже те, що зводить храм Граалю в ефірних сферах, є вправами душі, відмовою від «хитрості плаза», вірністю заповіданому попередниками шляхові «посвячених» – духовному визволенню людини.

Література

1. Донцов Д. Літературна есеїстика / Д. Донцов. – Дрогобич: ВД «Відродження», 2010. – 687 с.
2. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Д. Донцов. – Л.: [б. в.], 1991. – 295 с.
3. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя й творчість / М. Драй-Хмара // Драй-Хмара М. Літературно-критична спадщина. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 200–227.
4. Забушко О. Де немає лицаря, там приходять пахан / О. Забушко // День. – 1999. – 17 лип.
5. Забушко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / О. Забушко. – К.: Факт, 2007. – 640 с.
6. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Документи. Іконографія / авт. про-
- екту і вступ. ст. Т. Скрипка. – Нью-Йорк–Київ: Факт, 2004. – 450 с.
7. Леся Українка. Збір. творів: у 12 т. / Леся Українка. – К.: Наук. думка, 1975–1978.
8. Майер Р. В пространстве – время здесь: История Граалю / Р. Майер. – Москва: Энигма, 1997. – 352 с.
9. Маланюк Є. Буряне поліття / Є. Маланюк // Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1997. – С. 210–227.
10. Мейзерська Т. Проблеми індивідуальної міфології: Т. Шевченко – Леся Українка / Т. Мейзерська. – Одеса: Astroprint, 1977. – 127 с.

ЗІ СЛАВНОГО РОДУ СТАРИЦЬКИХ...

Михайло ГНАТЮК, професор Львівського національного університету ім. Івана Франка

Автор статті розглянув драматургію й літературознавчий доробок Л. Старицької-Черняхівської на тлі доби й у зв'язку з її біографією, підкресливши спадкоємність традиції, наголосивши на провідній ідеї її творчості як драматурга – історизми і такій рисі, як психологізм.

Ключові слова: українська революція, визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр., рід Старицьких і Лисенків, літературна критика, драматургія, історичний жанр, психологізм.

FROM THE RENOWNED STARYTSKY FAMILY...

Mykhaylo HNATYUK, professor, Ivan Franko National University of Lviv

The author addresses the dramaturgy and literary studies by L. Starytska-Cherniakhivska against the background of the epoch and in relation to her biography. He makes an emphasis on the continuance of tradition, and focuses upon the leading idea of her creative writing as a dramaturg, which is the historicism, as well as another characteristic feature, the psychologism.

Key words: Ukrainian revolution, the Ukrainian War of Independence of 1917–1921, the family of Starytsky and Lysenko, critical literary practice, dramaturgy, historical genre, psychologism.

150 років минуло з часу народження славної дочки українського народу Людмили Старицької-Черняхівської, письменниці, драматурга, літературознавця, громадської діячки, що брала активну участь в українській революції та визвольних змаганнях українського народу 1917–1921 рр.

Вона була нащадком славетного роду Старицьких і Лисенків, прийшла у світ у серпні 1868 р. Атмосфера в родині її батька, письменника і громадського діяча Михайла Старицького та матері Софії, сестри Миколи Лисенка, сприяла формуванню того національного духу, який навіть у найважчі і найскладніші роки не корився безжальній системі людиноненависництва, що запанувала на підсоветській Україні у першій половині ХХ ст. Як відомо, родина Старицьких була пов'язана з родинами Косачів, Тобілевичів, Антоновичів, Русових та інших свідомих українців у Києві початку ХХ ст. Надзвичайно плідну працю цієї інтелектуалки, письменниці, громадської діячки першої половини ХХ ст. ще належить оцінити.

Перші твори Л. Старицька-Черняхівська написала під час навчання в Київській гімназії. На неї звернув увагу Іван Франко, вмістивши її вірш «Панахида» до збірки «Перший вінок» (1837). Пізніше, у 1910 р., у збірці «Молода Україна» вчений відзначив твори письменниці разом з поезіями Олени Пчілки, Лесі Українки, Дніпрові Чайки.

Л. Старицька була одружена з професором-медиком Олександром Черняхівським, активним учасником визвольних змагань 1917–1921 рр. Гро-

мадська діяльність письменниці почалася в період Першої світової війни, коли вона працювала у Київському комітеті, який надавав допомогу хворим українцям-біженцям, а також галичанам, які перебували в таборах Києва.

У квітні 1917 р. Людмилу Михайлівну було обрано до складу Центральної Ради від просвітніх та культурних організацій Києва. Разом з усім свідомим українством вона пережила гіркоту поразки української революції. У лютому 1918 р. в промові над могилою юнаків-крутян письменниця сказала: «Діти України! Це ваша могила, вона буде тим дзвоном, що живих кличе, не дасть нам спинитись, не дасть забути. Цей день стане днем всієї шкільної молоді України. Від року до року сюди будуть приходити, тут будуть молитися, тут будуть складати братерську присягу ті, що матимуть переступити поріг життя. І коли життя зітре з пам'яті сучасних ці дорогі обличчя наших братів, коли прийдуть нові люди... вони пам'ятатимуть, що тут лежали ті, що віддали все, що мали – молодість, щастя і життя за волю України» [6, с. 120].

Активна праця письменниці в низці видань кінця ХІХ – початку ХХ ст. (спочатку на сторінках «Життя і слова», «Зорі», а пізніше «Літературно-наукового вістника», «Киевской старины», «Русской мысли» та ін.), згодом присутність у підрадянських виданнях долучили її до числа найзавзятіших учасників українського літературного процесу. У 1929 р. за сфабрикованим ГПУ процесом проти СВУ Л. Старицьку було заарештовано і

засуджено на 5 років таборів, які замінили умовним терміном з висилкою до Юзівки (нині Донецьк).

Шляхетність і гідність цієї жінки під час процесу СВУ в Харкові не тільки підтримували на душі усіх звинувачених, а й викликали повагу до неї в усюго українського громадянства. На жаль, наступне десятиліття – це десятиліття трагедії родини Черняхівських. Б. Якимович зазначив з цього приводу: «Трагедія родини Черняхівських – це трагедія української інтелігенції, по якій пройшовся жорстокий шквал репресій “вождя всіх часів і народів”. Причому сім'я Черняхівських була однією з перших поміж тих, хто безневинно постраждав лише за те, що жив і працював для свого народу. Останні роки життя Л. Старицької-Черняхівської – навіть не “біла”, а “чорна” пляма епохи сталінізму...» [10, с. 196]. Найстрашнішою для цієї родини була втрата дочки Вероніки, яку заарештували, звинувачуючи у шпигунстві. Зустріч зі слідчим, який вів справу Вероніки у Москві, довів її матір до психічного зриву. І. Губаржевський згадував: «Незабаром Черняхівська одержала анонімного листа від якогось незнайомого лікаря з Сибіру з повідомленням, що Рона (так називали Вероніку у родині) збожеволіла і перебуває в психіатричній лікарні одного з сибірських в'язничних шпиталів. Мати негайно вирушила на розшуки дочки. Начальник шпиталю сказав, що її дочку перевезено до іншого табору, але, мовляв, не знає, до якого. Очевидно, не наважувався показати матері рештки людини, які колись були її дитиною» [1, с. 15–16].

Востаннє Людмилу Михайлівну було заарештовано разом із сестрою Оксаною у червні 1941 р. Енкаведисти не встигли їх евакуювати, тому в сум'ятті воєнних подій розстріляли недалеко від залізничного вокзалу в Києві (за іншими даними, тіло замученої письменниці викинули із залізничного вагона в Казахстані наприкінці червня 1941 р.). Так трагічно закінчилося життя цієї непересічної жінки – письменниці й інтелектуалки. Зрештою, ці факти яскраво ілюструють, як поводитися радянська імперія з найшляхетнішими українцями у ХХ ст.

Як літераторка Л. Старицька-Черняхівська почала свою діяльність із написання літературознавчих статей на сторінках «Ради» та «Літературно-наукового вістника». На той час, у 1908 р. М. Грушевський перевів редакцію «Літературно-наукового вістника» зі Львова до Києва, це мало зробити авторитетне видання загальноукраїнським органом, наблизивши його до авторів та читачів Наддніпрянщини. Протягом 1910–1914 рр. письменниця опублікувала переважно на сторінках цього органу близько трид-

цяти літературно-критичних статей на різні теми тогочасного літературного процесу. Серед них маємо ґрунтовний аналіз «Украденого щастя» та збірки «Зів'яле листя» Івана Франка, «Лісової пісні» Лесі Українки, оповідань Михайла Коцюбинського. Не оминула увагою Л. Старицька-Черняхівська також збірок оповідань та віршів Ганни Барвінок, Миколи Вороного, Миколи Міхновського, першої збірки Максима Рильського «На білих островах».

Л. Старицька-Черняхівська намагалася заповнити ту прогалину, яка утворилася в українській літературі початку ХХ ст., коли брак професійної критики не давав літературі та мистецтву дійти до свого потенційного зросту. Особливе значення мали критичні розвідки дослідниці про талановитих попередників і сучасників.

Участь Л. Старицької-Черняхівської в літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст. наклала відбиток на всю творчу діяльність письменниці. Якщо перші виступи авторки мали характер бібліографічних нотаток, то пізніше письменниця писала ґрунтовні літературознавчі розвідки, мемуарні свідчення.

В останні роки життя Л. Старицька-Черняхівська працювала над спогадами про буремні роки літературного та культурного життя в Україні початку ХХ ст. Таким є її спогад «Про Івана Франка», який, на жаль, залишився незакінченим через трагічні події в її житті на початку радянсько-німецької війни 1941 р. Спогад уперше було опубліковано 1965 р.

На особливу увагу заслуговує оцінка письменницею судового процесу у Києві 1902 р., коли її батько Михайло Старицький подав до суду на співробітника чорносотенного часопису «Киевлянин» І. Александровського. Сам «Киевлянин» своїм завданням ставив переслідувати український «сепаратизм». Навіть російський суд не міг не визнати наклепу І. Александровського і засудив його «за клевету».

Активний учасник літературного процесу І. Франко, як згадувала Л. Старицька-Черняхівська, не міг стерпіти того, що українські видання не дали матеріалів про цей процес. Вона писала: «Франко був обур[ений] тим, що українська преса так замовчує [тую] справу і, бажаючи написати характеристику літературної діяльності мого батька і української громадської вартості, прохав мене подати різні потрібні відомості про біо[афичні] дані М. П. Ст[арицького]. Цей лист був світодайною хвилиною в стражденній жалості мого батька, бажання товариша поета одгукнутись на цю справу,

шляхетність цього вчинку і сама форма листа його – запальна, тверда – вони дали велику радість і велике піднесення батькові і віру в те, що його життя і всі [змагання] не згинули марно, а знайшли відгук в суголосній душі поета» [7, с. 620–621].

Додамо до цього спогаду, що надісланий дочкою М. Старицького матеріал став частиною надзвичайно важливої статті І. Франка «Михайло П[етрович] Старицький», у якій було подано не тільки широку картину творчості М. Старицького, а й заторкнуто загальнотеоретичну проблему епігонства у літературі.

Чи не найбільшу зацікавленість викликають сьогодні статті-некрологи Л. Старицької-Черняхівської про Лесю Українку та Михайла Коцюбинського – обидві 1913 р., чорного для української літератури, коли відійшли з життя ці дві видатні особистості. У згаданих статтях авторка не тільки дала аналіз їх мистецької спадщини, а й спогади про письменників, що робить ці матеріали особливо хвилюючими.

У творчості М. Коцюбинського Л. Старицька побачила елементи модерного напрямку – імпресіонізму, який виявився в умінні малювати природу, надаючи їй духовного життя і людських почуттів, і «робить він се просто і тихо, без голосних слів... просто здіймає нитку з веретена натури, пропускає крізь своє серце і дає нам тонке мереживо фарб, почуття та думок». І далі: «Коцюбинський не розсипає слів, він нанизує їх одне на одного, як дороге перлове намисто на срібні нитки. Період Коцюбинського рідко коли складається з трьох-чотирьох речень, а найчастіше обмежується одним-двома. Кожне речення надзвичайно музичне і має легку каденцію» [5, с. 204]. Ця стаття, написана по гарячих слідах, виявила вміння критика побачити основні модерні риси у творчості М. Коцюбинського, зокрема у його короткій прозі.

Стаття-некролог «Хвилини життя Лесі Українки» і сьогодні викликає зацікавлення, оскільки її авторка досить ґрунтовно визначила витоки творчості геніальної поетеси, додаючи власні спогади про неї. Як відомо, Леся Українка та її брат Михайло Косач (Обачний) виховувалися в середовищі Старицьких–Лисенків, де зростала й Людмила. Однак гімназійне оточення відрізнялося від приватного виховання в сім'ї Косачів. Л. Старицька подала такі відомості: «Балакали і ми по-українськи, але се вже була якась мішанина з російщиною, що затопляла нас в гімназії, – Леся ж і Михайло балакали добірною мовою, бо вони і вчилися на ній: скільки пам'ятаю їх у доброму українському

вбранні – Михайла в сірій чумарці, Лесю в спенсері, в вишиваній сорочці, білява голівка, гладенько перев'язана стьождкою» [8, с. 13].

Та найважливіше, що в родині Старицьких–Лисенків–Косачів завжди панував літературний дух. Коли хтось мав хоч іскру таланту, то не міг не писати, адже «тут завжди писали, розбирали твори, читали їх, видавали збірники і взагалі жили в осередку громадських і літературних інтересів. Як Ольга Петрівна, так і батько мій, підтримували кожного, хто виявляв найменше бажання займатись літературою, розжоврювали найдрібнішу іскру таланту» [8, с. 30].

Перше десятиліття ХХ ст. зробило Лесю Українку відомою письменницею, та брак ґрунтовної професійної критики не сприяв її творчому зростанню. Іноді ця критика була поверховою, про це зокрема згадала й Л. Старицька-Черняхівська: «В одній з галицьких часописей було подано велику критичну розправу про Лесину творчість. Ся розправа, така прихильна до Лесі, все-таки завдала їй великого жалю, бо автор її, вихваляючи саму Лесю – образив одну близьку їй особу. Се тяжко вразило Лесю. Серце в неї було надзвичайно любляче, ніжне, вразливе. Жодної грубости, жодного прикрого слова не перетравлювала вона; щиро добра, глибоко ніжна людина, вона рада була поступитися всім для другого. І той поет, що сказав: “Ні, тільки той ненависти не знає, хто все життя нікого не любив”, почував тільки ненависть до ворогів свого народу, до ворогів того життя, для якого він не жалів ні свого серця, ні свого часу» [8, с. 24].

У рецензії на «Лісову пісню» дослідниця порівняла драми Лесі Українки з п'єсою Г. Гауптмана «Затоплений дзвін», вважаючи, що твір нашої авторки і глибший, і тепліший. Вона відзначила страх поетки перед тим, що вона може відійти з життя, так і не завершивши важливого твору. Справді, так було перед страшною операцією Лесі в Берліні, коли вона боялася, що п'єса «Руфін і Присцилла» може залишитися незавершеною.

Зрештою, висновок критика цілком обґрунтований. Леся Українка піднялася над тим середовищем, для якого писала, а середовище не дорівнялося до неї: «Критика привітала її перші видання і піднесла її творчість на високий рівень. Читачі захопились її поезією, і Леся зайняла відразу чільне місце в українській літературі, – але останніми роками, коли творчість її піднеслась до найвисшого ступеня, коли вона пішла на снігову вершину життя, – читачі лишилися в долині» [8, с. 30].

Захоплення драматургією у Л. Старицької-Черняхівської проявилось ще з самого початку її лі-

тературної творчості. Як і Леся Українка, Людмила Михайлівна виявляла інтерес до психологічної драми. Погоджуємося із сучасним дослідником Ю. Ковалівим, що авторка поєднувала традиційну українську драматургію з набутками нової драми. Очевидно, під впливом психологічної драми Лесі Українки Л. Старицька-Черняхівська вивчала досвід модерної європейської драми. Прикладом такого зацікавлення є її звернення до австрійської драматургії. Як критик вона рецензувала переклади драми австрійського письменника А. Шніцлера «Останні маски» та його комедії «Література», здійснені Марією Грушевською. Уже в той час Людмила Михайлівна виявила зацікавлення особливостями психологічної драми. Новітня європейська психологічна драма з її увагою до поведінки героя в межовій ситуації – ось та проблема, що її розробляла на той час європейська драматургія. Саме такою є драма А. Шніцлера, у якій досліджується психологія людини у межовій ситуації на порозі відходу у вічність. Австрійський драматург зображає думки і почуття, коли «такими дріб'язковими здаються перед читачем всі життєві рахунки, заздрість, помста, злоба, і насовується щось грізне..., страшне..., непереможне» [9, с. 453].

Увага до психологічної драми в європейських літературах, неоромантична драматургія Лесі Українки надихнули Л. Старицьку-Черняхівську. Під впливом європейської драми українська письменниця створила психологічну драму з наляком на тогочасні обставини життя в підрадянській Україні. С. Єфремов у своєму «Щоденнику» 22 січня 1925 р. писав про нову п'єсу Старицької-Черняхівської «Перемога»: «Власне перемоги тут немає, <...> герой сам собі смерть заповдяв. Але добре вже те, що п'єса одбиває сучасне життя на протязі останніх 4–5 років. Вона хвилює, бо показує, що всі ми пережили і переживаємо – знущання, утиски, голод, зрадництво, хамство, страшне приниження і спустошення духа; деякі типи намічені дуже яскраво. <...> Герой, щоб урятувати наймилішу людину, згоджується на провокацію, а щоб її не робити – завдає собі смерть. Дійсність дала нам таких кінців (Міхновський, Цішківський), але в даному разі герой не перемагає, або як і перемагає, то себе тільки самого, бо ж дружину і дитину лишає все одно під ударом: п'єса це не договориє, але життя, мабуть, і такі дає приклади. В усякому разі добре, що письменники починають освітлювати сучасність і таким способом, без надії навіть, що їхні твори побачать світ зараз. Як матеріал на потім, вони в усякім разі здадуться, ці

документи нашого до останньої міри падлючого часу» [2, с.189].

Драматургія Л. Старицької-Черняхівської майже цілком присвячена героїчному минулому України. Тут є історичні персонажі, витворені авторською уявою, і реальні постаті: П. Дорошенко, І. Мазепа, родина Кочубеїв. На початку ХХ ст. була популярною малозначна нині драма письменниці «Останній сніг». П'єса торкалася проблеми, яку започаткувала в «Боярині» Леся Українка. Ідеться про проблему зради козацькою старшиною своїх давніх вольностей за подачки царського уряду. Старший запорожець Нецадим, що доживає свого віку при дворі сина, згадує про останні часи Запорозької Січі, яка, на його думку, впала через зраду. Доля України в часи знищення Запорозької Січі є трагічною з огляду на зраду козацької еліти. Така основна ідея п'єси Л. Старицької «Останній сніг». І річ тут не тільки у певній ілюстративності твору, а й у поверховому знайомстві нашого сучасника з історією літератури початку ХХ ст. Конформізм, яким керується син запорожця та його оточення, зводиться для нього до думки про маєтки й сите життя. Утіленням мрій старого козака є його внучка, яка мріє про славу України. Найбільшим ударом для Нецадима було те, що знайдений старий рукопис свідчить: зрадником України був його син. Такий удар для бувалого козака призвів до його смерті. Рукопис від дідуся забирає внучка, яка є уособленням мрій і сподівань старого на межі вічності.

Особливо популярною стала драма Л. Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко», що знайомить читача з трагічною історією деморалізації України московськими зайдами, які використали слабкі людські риси для знищення України силами своїх синів. Розуміння величі України і значення, що його має Дорошенко, наштотується на особисту трагедію гетьмана, адже його дружина, красуня Пріся, понад усе ставить веселощі та насолоди життя. Вона вважає, що кохання до неї має бути сильнішим від гетьманських обов'язків. Зважаючи на вдачу Прісі, гетьман проголошує:

...люба, пам'ятай,
Що я тебе кохаю так глибоко,
Так болісно, так палко! Без тебе
Втерав би я останній промінь сонця,
Що ніч мою освітлює,
Тебе я не віддам нікому і ні за що!

Психологічні характери змальовано у драмі досить умотивовано. Гетьман Дорошенко має намір об'єднати розділену Україну, тим самим позбути-

ся залежності від Москви й Польщі, тому виходом для нього із ситуації є турецький протекторат, оскільки турчин за морем, отже, не становить безпосередньої небезпеки для України.

Особливо хвилюючою у драмі є сцена прийняття гетьманом московського посла, який надто відверто солодкими словами приховує намір приборати до рук Україну. Він пропонує гетьманові покинути Правобережжя, перейти на лівий бік, обірвати зносини з турками. На це Дорошенко відповідає:

Ні! Гетьман Дорошенко
Не продає отчизни ні за що!
Він згине сам! Наложить головою,
Всю кров пролле, а визволить з ярма
Україну!

Розлогі картини козацьких рад, на яких вирішуються важливі питання життя України, колоритні постаті козацької верхівки – усе це робить драму Л. Старицької-Черняхівської життєво переконливою, виховує в читачів і глядачів почуття справжнього патріотизму.

У третій дії п'єси Іван Мазепа, генеральний писар Дорошенка, радить гетьманові не зривати з Москвою, погодитися на зменшення «прав і вольностей», щоб зберегти у своїх руках Лівобережжя, а тим часом почати переговори з Туреччиною.

Драма Л. Старицької-Черняхівської у переддень визвольних змагань мала на меті показати читачеві, якими насправді є «братерські» обійми росіян. Це завдання, як і прагнення авторки виховати в молоді державницькі ідеї, призвели до ідеалізації постатей козацьких ватажків. Переконливість цієї думки доповнював «жалібний марш Дорошенка» М. Лисенка, що увиразнював останню яву драми.

Отже, історія України знайшла своє втілення у таких драмах Л. Старицької-Черняхівської, як «Напередодні», «Жага», «Богдан Хмельницький», «Каїн і Авель», «Сафо», «Крила», «Розбійник Кармелюк», «Милость Божія», «Іван Мазепа».

Цікаво, що в окремих творах драматург ставиться з великим пієтетом до Києво-Могилянської академії, осередку української духовності. У драмі «Милость Божія» вона звернулася до тих часів, коли ще не було остаточно знищено залишки автономних прав України. Глядач бачить сцену академії, на якій 1728 р. відбулася вистава відомого твору «Милость Божія от неудобноносимых обид лядських через Богдана Зиновія Хмельницького, преславного військ запорожеских гетьмана свободившая». За спостереженням Р. Паклена,

«високий патріотизм і героїчні постаті, виведені в старій драмі “Милость Божія”, чудово гармонізують з такими прихованими настроями української старини, що не забула визвольних змагань Мазепи і добре знала про зусилля останнього вибраного вільними голосами гетьмана України – Орлика» [4, с. 14].

Нині чи не найбільший інтерес викликає історична драма на п'ять дій «Мазепа», у якій Л. Старицька-Черняхівська врахувала європейську традицію мазепіани, що, на відміну від російських великодержавницьких інтерпретацій, об'єктивно зображувала трагічну та героїчну, неординарну постать гетьмана, навіть за умови її романтизації в катастрофічному розламі національної історії і драматичної дійсності межі XVII–XVIII ст.

Сучасна критика зіставляє драму Л. Старицької-Черняхівської з творами світової «мазепіани»: Дж. Г. Байрона, Ю. Словацького, В. Гюго, наголошуючи на тому, що завдання драматурга полягало в тому, щоб зняти з гетьмана московські обвинувачення в зраді Петра I: «Драматург доводила, що він ніколи не зраджував Україну, лише прагнув визволити її від північного окупанта. Перебуваючи в екзистенційній, межовій ситуації, гетьман інтенсивно шукав виходу до свободи, до відновлення повноцінної національної держави як суб'єкта історичного поступу. Провідний мотив зради у п'єсі набуває семантичного уточнення і спростування. Він сфокусований у душевній боротьбі, у внутрішніх ваганнях і стражданнях персонажів, які зважаються на певний вибір» [3, с. 492].

Автор починає п'єсу з картини переписування універсалу гетьмана Мазепи, яким він намагається обмежити старшинські привілеї та оберекти простих козаків від утисків старшин. Вся проблема полягає в «ненависній політиці царській». Наступні картини, що їх подає автор, ілюструють патріотизм та високу освіту гетьмана, його державну мудрість. Мазепа приймає спудеїв, що виїждять за кордон для дальших студій. Загальний настрій на той час у суспільстві виказує Мотря:

І старшина, і військо, і поспільство
Ненавидять царя, та й сам Богдан,
Як кажуть, хтів з царем навік порвати
Й з'єднатися із шведським королем...

На заувагу гетьмана, що Мотря не вдалася в батька, вона відказує: «То ж не я, то Вкраїна вся!»

Інтуїтивне розуміння Мазепою майбутнього України відкривається в його розмові з Палієм, якого побоюється Кочубеїха. Маючи на меті зберегти свій добробут і сите життя за рахунок влас-

ного народу, вона застерігає Кочубея від відвертості в розмовах з Палієм: «Чогось сюди прибув він... Надумав щось із гетьманом».

Намір Кочубеїхи видати Мотрю заміж за заможного сотника Чуйкевича зустрічає опір з боку їх середовища. До того ж вона сама хоче стати гетьманшею, намовляючи чоловіка стежити за Мазепою та доносити на нього царській старшині. Під диктовку дружини Кочубей сідає писати донос цареві.

Авторка вносить у сюжет драми цікавий епізод таємної розмови між переодягненим царем Петром та гетьманом. У ній цар виявляє свій план щодо знищення української автономії. Самодержець визнає, що з усіх українців він вірить тільки Мазепі, бо ніколи не бачив нічого підозрілого в його діях. Зрештою Мазепа не зашкодить планам царя знищити державність України. Після такого «одкровення царя» Мазепа щиросердно заявляє Орликові:

Ми
Будемо – Україну... Хоч згинем,
А вернемо всі згаслії права
Загину я... за мною підуть другі.

Орлик урочисто присягає, що в разі смерті Мазепи він готовий віддати життя, родину, славу і честь свою за державну силу України. У п'єсі Л. Старицька тісно переплелася особисте і державне в житті Мазепи. Унаслідок невинних знущань Кочубеїхи Мотря вночі втікає до Мазепи, який однак намовляє її повернутися до батьків. За дружину він візьме Мотрю тільки після здобуття Україною державності.

Мотря, зберігаючи вірність гетьманові після полтавської катастрофи, іде в черниці. Вона пересилає йому до Бендер свою обрізану косу та повертає перстень, подарований на честь заручин.

Старий гетьман розуміє, що фізичні і моральні сили його покидають. Він визначає свого наступника, палить усе листування, однак попри все впевнений, що справу звільнення України продовжать наступні покоління. Приймаючи вино з отрутою, Мазепа проголошує:

Піднімемо ж чари
За славу й щастя України,
За знищення Петрового ярма,
За волю й невідтяжність,
За вічну пам'ять тим, що полягли
У боротьбі за матір Україну,
Заплакану отчизну нашу...
Живим – хвала, померлим вічна пам'ять.
Україні ж...

Тим часом приходить король, який, довідавшись про смерть Мазепи, падає навколішки, проголошуючи: «Великий лицар вмер! Схилімося ж усі по-божно».

С. Єфремов так писав про п'єсу «Мазепа» Л. Старицької-Черняхівської: «Прекрасна драма! На присутніх зробила велике і тяжке вражіння. Добре окреслені постаті, яскрава думка, широке тло. Ця драма куди краща, ніж самий сюжет Черкасенка: і виконанням, і ідейною стороною переважає незрівнянно. Тільки, звичайно, ні виставити її, ні навіть надрукувати – шкода про це й думати тепер» [2, с. 602]. Драма «Мазепа» стала лебединою піснею письменниці.

150 років минає з часу народження Л. Старицької-Черняхівської. Навіть в умовах неймовірного ідеологічного тиску ця велика жінка, нащадок славетного роду Старицьких продовжила традиції української еліти в обстоюванні інтересів свого народу.

Література

- Губаржевський І. Людмила Старицька-Черняхівська – борець за молоду Україну / І. Губаржевський // Нові дні – 1970. – Ч. 251.
- Єфремов С. Щоденники. 1923–1929 / С. Єфремов. – К.: ЗАТ «Газета "Рада"», 1997. – 848 с.
- Ковалів Ю. Людмила Старицька-Черняхівська / Ю. Ковалів // Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець XIX – початок XXI ст.: у 10 т. – К.: Академія, 2015. – Т. IV. – С. 481–487.
- Паклен Р. Знищена сила (Людмила Старицька-Черняхівська) / Р. Паклен // Овид. – 1959. – № 1 (99). – С. 5–6.
- Старицька-Черняхівська Л. Елементи творчості Михайла Коцюбинського / Л. Старицька-Черняхівська // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т. 62. – С. 204–214.
- Старицька-Черняхівська Л. Пам'яті юнаків-героїв, замордованих під Крутами / Л. Старицька-Черняхівська // Крути. Січень 1918 року: документи, матеріали, досл., кіносценарій. – К.: ВД «Просвіта», 2008. – С. 18–20.
- Старицька-Черняхівська Л. Про Івана Франка / Л. Старицька-Черняхівська // Спогади про Івана Франка. – Л.: Каменярь, 2011. – С. 618–622.
- Старицька-Черняхівська Л. Хвилини з життя Лесі Українки / Л. Старицька-Черняхівська // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т. 64. – С. 12–31.
- Старицька-Черняхівська Л. Шніцлер. Література / Л. Старицька-Черняхівська // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т. 63. – С. 452–453.
- Якимович Б. З родини Боривітрів: Людмила Старицька-Черняхівська / Б. Якимович // Якимович Б. Україна та українці: події далекі і близькі. – Л., 2014. – С. 193–200.

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ШКОЛІ

Юлія МИХАЙЛЮК,

кандидат філологічних наук, редактор газети «Край»

У статті розглянуто особливості вивчення масової літератури в школі й визначено характер її впливу на формування особистості. Запропоновано перелік відомих творів мідл-літератури як яскраво вираженої частини масліту для 5–11-х класів. Зазначено, що в сучасному суспільстві потрібно дедалі більше приділяти уваги популяризації масової літератури в процесі шкільної освіти.

Ключові слова: масова література, мідл-література.

CHARACTERISTIC ASPECTS OF POPULAR LITERATURE STUDIES AT SCHOOL

Yulia MYKHAILYUK,

PhD in Linguistics, editor of the Kray newspaper

The article reviews the features of popular literature studies at school and outlines the character of its influence on the development of personality. It offers a list of well-known pieces of middle literature as the prominent part of popular literature for 5–11 forms. It has been observed, that in the modern society ever better attention should be paid to promotion of the popular literature in the process of school education.

Key words: popular literature, middle literature.

Доба постмодерну, «перейнята пошуком три-двості канону й гнучкості письма, індивідуальності й разом з тим загальноновизнаності, уста-леності й перформативності» [1, с. 17], реабілітує «масову літературу, котра перетворюється на ґрунт для формування нових культурних ідентичностей» [1, с. 432].

Масова література – одне із соціокультурних явищ сучасного літературного процесу, «самоцінний феномен, який має власну сферу побутування, власну систему цінностей і функцій» [11, с. 55]. Масліт часто викликає полярно різні реакції: від повної неґації до надмірного культивування. Саме тому проблема вивчення масової літератури в школі є актуальною.

Масовій літературі дають різні дефініції: тривіальна, комерційна, популярна, бульварна, смітничкова, низьковартісна, кітч-література, формульна, література з чорного ходу, розважальна, паралітература, псевдолітература, белетристика тощо. Проте найбільш вживаним є термін «масова література», а паралельне вживання значної кількості термінів свідчить про «відсутність загальноприйнятого понятійного апарату для її опису» [14, с. 32].

Спершу дослідники масової літератури вимірювали її в естетичних масштабах високої літератури, трактували як «кітч» чи «бульварну літературу», яка завжди визначалася через низку бінарних опозицій: масова – елітарна, низька – висока, серйозна, добра – погана тощо. Проте наприкінці ХХ ст. масову літературу вже характеризують як певне соціально-культурне утворення з власною системою та ціннісними орієнтирами.

Чимало сучасних українських критиків вважають, що масова культура є реалізацією низькоартистичних цінностей, проте, на думку Т. Гундоро-

вої, масова література стала тим «іншим», відштовхуючись від якого конструювалася висока література: «...Різка опозиція високої/масової культури створена передусім у процесі виокремлення високого модернізму з тим, щоб підкреслити максимальну чистоту артистичного смаку» [3, с. 86–87].

Незважаючи на неоднорідність осмислення масліту, на сьогодні реципієнти потребують якісної масової літератури – «читабельного тексту, захопливої лінійної історії, живих характерів у знайомих обставинах, непідробних емоцій, зрозумілих ідей» [13, с. 34]. У зв'язку з цим у межах масової літератури науковці вирізняють середню літературу, тобто «медіумічну». Наприклад, Г. Ашин та А. Мідлер визначають її як «мідл-літературу», що має подвійний характер: з одного боку – риси елітарної літератури, а з другого – масової. Особливість цієї медіумічної літератури полягає в тому, що стосовно культури елітарної її можна розглядати як масову, а щодо масової вона виступає як більш високий тип літератури [див.: 5, с. 56].

На сьогодні потрібно відзначити популярність мідл-літератури, «позаяк на книжковому ринку з'явилася значна кількість літературної продукції, явно не належної до високого письменства, але й набагато вищої за художній рівень літературної "попси"» [14, с. 26]. Середня література повертає інтерес до традиційних форм, стилів і жанрів популярної культури, піднімаючи її і пристосовуючи до смаків інтелектуальної публіки [див.: 4, с. 279]. Окрім того, вагоме значення медіумічної літератури, за визначенням Н. Герасименко, полягає в порушенні нагальних проблем своєї країни й епохи, що відповідають духовним та інтелектуальним запитам сучасності [див.: 2, с. 17].

До ознак серединної літератури, як було зазначено вище, належать ті ж самі, що характеризують і масову: цікавість, читабельність, подвійна адресація, ситуація зі щасливою кінцівкою, формульність. Притаманні їй також риси, що властиві елітарній літературі: гібридизація жанрів, складність мовних засобів, філософська наповненість змісту й образів, цитування, психологізм, тяжіння до алюзій та ремінісценцій, ускладнена архітектоніка. Саме ці критерії й лягли в основу відбору нами творів мідл-літератури в процесі вивчення масової літератури в школі.

За О. Мхитарян, сучасна література виконує функції одного з адапторів сприймання особистістю ментальності й духовних потреб сьогодення [8, с. 234]. Саме тому в навчальному процесі має відводитися достатньо часу на вивчення творів сучасної літератури, насамперед яскравих зразків мідл-літератури, яким притаманна висока художня цінність та гуманістична позиція письменника. Як зауважує дослідниця Т. Качак, «аналіз адресованої дітям літератури передбачає визначення виховного та морально-дидактичного, пізнавального аспектів твору; його естетичної цінності, ролі у становленні юної особистості, впливу на формування її світогляду й характеру» [7, с. 50].

Варто зазначити, що навчальна програма з української літератури недостатньо спрямовує вчителя на вивчення творів масової літератури, саме тому позитивне значення у цій справі матимуть уроки позакласного читання, факультативні та гурткові заняття з літератури або навчання в класах філологічного напрямку. Зорієнтованість тексту на ще не сформованого читача має стимулювати вчителів шукати яскравих героїв, здатних захопити увагу й заповнити уяву школярів. Г. Токмань зазначала: «Вивчення української літератури у школі має завершитися сформованістю в молодій людини сталої потреби в читанні української художньої книжки. Потрібно виховувати внутрішню необхідність повертатися до класики для її нового сприйняття, а також пробудити інтерес до сучасного літературного процесу» [12, с. 32].

Для різних вікових груп пропонуємо обрати такі твори серединної літератури, серед яких є й зразки детективної та пригодницької прози, яка, за словами дослідників (Н. Резніченко, О. Будугай, Н. Кердівар), акцентує увагу дитини, зокрема підлітка, на подіях яскравих і незвичних, виховує в читачеві здатність співпереживати герою, бажання долати разом з ним небезпечні перешкоди. Окрім того, дослідники наголошують на особливій місії автора пригодницького твору. Він не лише розважає юного читача, а й провадить з ним діалог про етичні, естетичні, філософські проблеми [див.: 9, с. 63].

Отже, для школярів 5–6-х класів цікавими будуть, на нашу думку, твори З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», Л. Ворониної «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9», І. Роздобудько «Пригоди на невідомому острові», О. Луцєвської «Дивні химерики, або Таємниця старовинної скриньки», а також серія видавництва «Грані-Т» «Життя видатних дітей», яку представляють талановиті автори, серед яких: І. Роздобудько, Л. Кононович, Н. Пуряєва, Л. Денисенко, Сашко Дерманський та інші. Для дітей 7–8-х класів пропонуємо пізнавальні з дидактичним спрямуванням твори А. Кокотюхи «Таємниця козацького скарбу», «Таємниця підводного човна», «Гімназист і Чорна рука», Міли Іванцової «Заради мрії», І. Роздобудько «Арсен», Н. Гуменюк «Білий вовк на Чорному шляху» тощо. Для школярів старших класів результативним буде вивчення творів на історичну тематику В. Шкляра «Чорний ворон», А. Кокотюхи «Червоний» (нещодавно вийшла екранізація), В. Лиса «Століття Якова» (екранізовано в 2016 р.). Схилитимуть дітей до роздумів романи Н. Гуменюк «Вересові меди», І. Роздобудько «Зів'ялі квіти викидають», А. Хоми «Репетитор». Безперечно, повчальними є твори про революційні події 2013–2014-х рр. й АТО, зокрема роман В. Шкляра «Чорне сонце», А. Кокотюхи «Вогняна зима» та Г. Вдовиченко «Маріупольський процес» тощо.

У пропонуваніх творах домінують і морально-етичні проблеми (дружби, дорослішання, ставлення до батьків, праці та навчання), і суспільно-історична проблематика (любов до Батьківщини, осмислення сучасності крізь призму минулого, відновлення інтересу до правдивої історії тощо). Звичайно, цей перелік може розширюватися, адже сучасна література поповнюється новими іменами. Головне, щоб вибрана проза виконувала певною мірою роль морального орієнтира в житті школярів.

Пропонуємо такі методичні рекомендації до вивчення масової літератури в школі.

1. Особливу увагу потрібно приділити саме реценції твору учнями, що має забезпечити формування й розвиток читацьких умінь. Адже об'єктом рецептивної естетики є механізм сприймання художніх творів, які, збуджуючи думки й емоції адресата, доносять до нього авторський задум.

2. Основними методами вивчення масової літератури мають бути компаративний та порівняльно-зіставний аналізи для з'ясування значення творчості того чи того письменника в контексті сучасної української масової літератури, а також інтертекстуальний аналіз – «метод прочитання одного тексту супроти іншого, що дає змогу висвітлити спільні текстуальні та ідеологічні резонанси» [6, с. 171].

3. Школярам варто запропонувати дослідницькі завдання, результати яких можуть бути оформлені як доповіді чи мультимедійні презентації. Інноваційними також будуть проектні технології, спрямовані на стимулювання інтересу учнів до нових знань та використання їх у конкретній практичній діяльності.

Отже, масова література є і може бути цікавою, а її вивчення в школі сприятиме активному

формуванню читацької особистості школяра та даватиме повніше уявлення про багатоманітний процес розвитку української літератури. Якісні зразки мідл-літератури зможуть збагатити учнів, сприятимуть виробленню в них «навичок власної поведінки, вміння самостійно робити висновки, базуючись на досвіді історичних і літературних героїв» [10, с. 123].

Література

1. Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття: моногр. / О. Галета. – К.: Смолоскип, 2015.

2. Герасименко Н. Популярна література кінця XX – початку XXI ст.: моногр. / Н. Герасименко. – Тернопіль: Джура, 2010.

3. Гундорова Т. Кітч і Література: травестії / Т. Гундорова. – К.: Факт, 2008.

4. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї / Т. Гундорова. – К.: Грані-Т, 2013.

5. Домбровська М. Дефініції «масової літератури» / М. Домбровська // Слово і Час. – 2005. – № 11.

6. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Е. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003.

7. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва: підруч. / Т. Качак. – К.: ВЦ «Академія», 2016.

8. Масова література: проблема інтерпретації, змісту та форми: матеріали міжнародної науково-практичної конфе-

ренції (Миколаїв, 16–17 жовтня 2015 р.). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського.

9. Мільйон історій: поетика пригод у літературі та медіа: зб. наук. матеріалів конференції (Бердянськ, 22–23 вересня 2016 р.). – Бердянськ: БДПУ, 2016.

10. Мова і соціум: етнокультурний аспект: матеріали IV Міжнародної наукової конференції молодих учених (Бердянськ, 19–20 вересня 2014 р.): збірник тез. – Бердянськ: БДПУ, 2014.

11. Таранова А. «Велике нечитоме» і академічний канон: проникнення масової літератури до парадигми літературознавства / А. Таранова // Слово і Час. – 2008. – № 11.

12. Токмань Г. Навчання української літератури: розвивати не втрачаючи / Г. Токмань // Дивослово. – 2011. – № 12.

13. Філоненко С. Масова культура: між естетикою, технологією та політикою / С. Філоненко // Українська культура. – 2013. – № 11.

14. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: моногр. / С. Філоненко. – Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2011.

Вірш дня

Пробіжки

Комбриг дав добро на ранкові пробіжки
О 5:45 ранку резервна група виїжджала
На розбиту сільську дорогу
Розставляла кулеметні розрахунки і снайперів
Для того
Щоб всі хто вільний від нарядів
Могли вдихнути свіжого повітря Луганщини
І відчути себе справжніми фізкультурниками
Перший раз я вибігав з лісу
На дорогу
Повз фанерну дошку з написом
«Увага! Вогонь ведеться без попередження»
До повороту
Туди де видніється вузький Айдар
Блищить тонким чистим льодом
Ми добігали до крайніх хат села
Це вже була відстань кілометр
Я бачив
Старі будинки

Загородки для курочок качок
Старі антени на дахах
Ми розверталися і бігли назад
У свій ліс
Де високі-високі сосни
Навколо міні та розтяжки
І величезний солдат з вусиками
Зранку помішує в казані 50 літрів майбутнього борщу
А начштабу голий по поясу
Вмиваючись крижаною водою
Форкаючи від задоволення
Весело і голосно декламує
Як умру то поховайте мене на могилі
Серед степу широкого на Україні милій
І ти біжиш до свого рюкзака
У якому термозручка і пара ложок львівської кави
Яку дбайливо залишив для тебе на ранок
Старшина Павлюк

Євген ПРОВОРНИЙ, Вишгород

ПЛАГІАТ: ТОЛЕРОВАНИЙ І ТОКСИЧНИЙ

Дмитро ЄСИПЕНКО, молодший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України, дослідник-ад'юнкт університету ім. Монаша

Щоб досягати своїх цілей, поганим людям потрібно лише, аби хороші люди дивилися і нічого не робили.

Дж. С. Мілль

У тренді

Відповідно до щорічного рейтингу Оксфордського словника англійської, словом року 2018 р. було названо «toxic», тобто «токсичний». Цілком прозорою і очікуваною конотацією до цього епітета була відома історія про отруєння «новичком» у Солсбері. Утім, запити користувачів стосувалися не лише хімічних речовин, а й небезпечних сторін сучасного життя, таких як сексуальне насильство, політичний ландшафт Європи і світу після Брекзиту¹.

В українському суспільстві є свої актуальні «хворобливі» та отруюючі фактори. Скажімо, корупція, котру часто порівнюють із раковою пухлиною. Зокрема, саме таку аналогію навів під час пам'ятного виступу в українському парламенті 2015 р. віце-президент США Джозеф Байден².

Плагіат помітно поступається темі корупції, а проте своїм змістом так само отруює життя окремих людей і цілі ділянки державного організму. Він стирає межі між чужим і своїм, талантом і бездарністю, тривалою працею і похапливим копіюванням. Плагіат органічно кореспондує з так часто повторюваними зараз поняттями «фейку» та «гібридної реальності». Він творить хибне, оманливе враження: на перший погляд – автор цікавої і глибокої статті, а насправді – вмілий копільатор чужих ідей і висловів. Плагіат витворює дійсність, у якій порядній людині заздалегідь чи хочеться бути й жити. З одного боку, всі свідомі і з дитинства привчені, що неприпустимо брати без дозволу не своє, а з другого, якщо багато хто так робить і шкода від такого діяння неочевидна – значить часом можна й собі до такого вдаватися. Однозначно чорний колір – крадіжка з метою отримати ті чи ті дивіденди та персональні вигоди – штучно освітлюється до сірого-сіренького: з ким не буває, поспішив, не перевірів тощо.

Питання плагіату зазвичай потрапляє у топи обговорень в українському суспільстві у зв'язку з мистецькими і музичними творами. Значний медійний розголос дістав сюжет, коли одна з українських артисток намірялася вирушити на пісенний

конкурс Євробачення з піснею, що була підозріло подібною до композиції іншого виконавця. Зрештою на самому конкурсі було виконано іншу пісню, а процедура національного відбору з часом значно змінилася на користь прозорішого змагання зі зрозумілими принципами конкуренції та голосування.

Хочеться думати, що в Україні мало-помалу утверджується погляд на те, що результати творчої діяльності – вартісні й оригінальні, вони мають належно оцінюватися (в тому числі і гривнею), їх неприпустимо свавільно копіювати або відтворювати. На шпальтах ЗМІ регулярно з'являються повідомлення про позови (іноді навіть результативні) авторів чи правовласників художніх текстів та музичних композицій до недоброчесних колег чи користувачів. «Ми бідні, тож мусимо бути піратами, скачувати все потрібне з мережі», – ця теза по-троху втрачає свої позиції³. Для нового покоління (мова не про вік, а спосіб мислення) поступово стає нормальним і звичним оплатити не фантастично великий кошт щомісячної передплати і серед перших діставати нові музичні композиції улюблених виконавців, новинки серіального багатоманіття чи оглядати спортивні події на одному зі спеціалізованих каналів.

Натомість поняття інтелектуальної власності у прив'язці до продукції наукової, методичної, педагогічної лишається досить розмитим і неочевидним. Такою собі абстракцією, коли між теорією і практикою пролягає великий розрив. У теорії чужий текст (статті, підручники, промови, дисертації, монографії, реферати), розміщений будь-де (у збірнику, в рукописі однокласника, на сайті), лишається чужим текстом. Від того, що його перекладено (з російської, англійської, іспанської, польської чи інших мов), він не перестає бути несвоїм, тобто таким, що вимагає належної згадки про його автора.

Цей текст можна і варто використовувати, цитувати й обговорювати, погоджуватися з ним чи, навпаки, аргументовано опонувати йому у власному тексті. А от підписати своїм прізвищем або вмістити без покликань на джерело хай навіть і кілька речень з нього – неправильно і неморально. Така практика, окрім іншого, карається законом: автор оригінальної праці може звернутися до суду за відшкодуванням наданих збитків. Перспективи розгляду таких справ у нинішніх українських судах не є очевидними, однак можливість – існує.

³ Зрештою, разом з піратською продукцією із сайтів із підозрілою репутацією на комп'ютери нерідко переманюють і зловорожі віруси.

¹ Petter Olivia. «Toxic» Named Word of 2018 by Oxford Dictionaries // Independent. – 2018. – 16 Nov. – URL: independent.co.uk/life-style/toxic-word-of-the-year-oxford-dictionary-2018-gaslighting-gammon-a8636581.html

² Chadwick Vince. Joe Biden: Corruption Eating Ukraine «Like a Cancer» // Politico. – 2015. – 8 Dec. – URL: politico.eu/article/joe-biden-corruption-eating-ukraine-like-a-cancer. З вуст Байдена порівняння корупції з раком прозвучало зовсім не «затертим», а напрочуд емоційним і сильним. За кілька місяців перед виступом у Верховній Раді він утратив сина, хворого на рак мозку.

Наслідки

У чинному українському законодавстві, в нормативних актах, що регулюють освітню та наукову діяльність, визначення плагіату та реагування на нього виписані недвозначно. Ось лише деякі цитати з кількох ключових документів: «Будь-який текстовий фрагмент обсягом від речення і більше, відтворений у тексті наукової роботи без змін, з незначними змінами або в перекладі з іншого джерела, обов'язкового має супроводжуватися посиланням на це джерело»⁴.

«Академічний плагіат — оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства. <...> Академічний плагіат розглядається як порушення етичних норм академічної спільноти. <...> До основних видів академічної відповідальності науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників належать:

- відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання;
- позбавлення присудженого наукового ступеня чи присвоєного вченого звання;
- відмова в присудженні або позбавлення присудженого педагогічного звання, кваліфікаційної категорії;
- позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади.

Згідно із ч. 6 ст. 42 до основних видів академічної відповідальності здобувачів освіти належать:

- повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);
- повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- відрахування із закладу освіти;
- позбавлення академічної стипендії;
- позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати за навчання»⁵.

«Обов'язок ученого протидіяти конформізму в науковому співтоваристві, брати активну участь в атестації наукових кадрів, протидіяти присуджен-

ню наукових ступенів і звань за роботи, які не відповідають досягненням світової науки або виконані з порушенням норм етики, зокрема рішуче викривати плагіат та інші форми порушень авторського права. <...> Учений має забезпечувати бездоганну чесність та прозорість на всіх стадіях наукового дослідження і вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства та плагіату»⁶.

Поява значних фрагментів текстів іншого автора (авторів) без належного оформлення, особливо коли такі випадки непоодинокі, не передбачає різномлущень, евфеміністичних заміників на зразок «недогляд», «помилка» чи «неточність». Вони визначаються терміном «плагіат», котрий є одним із основних видів порушень академічної доброчесності поруч зі «списуванням», «фабрикацією», «фальсифікацією», «обманом», «хабарництвом» і «необ'єктивним оцінюванням»⁷. Важливо застерегти, що міра обізнаності порушника із засадами доброчесності, професійний (і життєвий) досвід мають велике значення при визначенні міри відповідальності за плагіат. Якщо школяр може дістати попередження, що наступного разу подібний реферат «не пройде» (треба принаймні переказати зміст, а не скопіювати дослівно матеріал з інтернету), то студент муситиме перескладати роботу відразу ж (якщо випадки плагіату повторяться – його чекає догана). А от аспіранти, докторанти, вчителі, методисти, наукові співробітники мають набагато вищу міру відповідальності. Результати їхнього порушення значно серйозніші, реципієнтами і користувачами їхньої продукції є широке (часом дуже широке) коло осіб. Зрештою, вони дістають оплату за якісне виконання зокрема цього різновиду роботи – створення нових оригінальних текстів. І грубе порушення на зразок підписування своїм іменем чужої інтелектуальної власності може й має стати підставою для суворої відповідальності.

Плагіат є крадіжкою не слів і речень, а днів–місяців–років праці, які пішли авторові на підготовку та власне написання оригінальних рядків⁸. Також це

⁴ Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових текстах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо) (Лист Міністра освіти і науки Лілії Гриневич № 1/11-8681 від 15 серпня 2018 р.) – URL: zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8681729-18. Див. також: Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. – URL: mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf; Шліхта Н. Основи академічного письма: методичні рекомендації та програма курсу / Н. Шліхта, І. Шліхта. – URL: drive.google.com/file/d/0ByePGdGpHh6WbnRzT2pGNUho-Y2c/view

⁵ Розширений глосарій термінів та понять ст. 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту» (від 5 вересня 2017 р.). – URL: mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/glyusariy.pdf

⁶ Етичний кодекс ученого України. – URL: dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37062/02-Codex.pdf?sequence=1

⁷ Розширений глосарій... Складнішим випадком для трактування є явище самоплагіату, коли автор передруковує значні фрагменти або і цілий власний текст, не повідомляючи читачів (видавців) про наявність попередньої публікації.

⁸ Як зауважив нещодавно літературознавець із Голландії, значні фрагменти магістерської праці якого без його відома і належних покликів були перекладені і переписані українським колегою, процес такого швидкого присвоєння чужого тексту «звів нанівець десятки годин читання, писання та дослідження і применшив їх до звичайних літер на папері» (Карел ван Огегем, з листовного звернення до української академічної громади. – URL: ilnan.gov.ua/index.php/uk/item/536-vchena-rada-institutu-literatury-pidtrymala-vysnovok-komisii-stvorenoi-dlia-analizu-faktiv-plahiatu-v-monohrafii-ddrozdovskoho).

нівеляція почесності того чи того наукового, освітянського звання, престижу професії. Це крадіжка майбутнього – власного, колеґ, студентів і учнів. Не варто будувати ілюзій, що серйозний працедавець/міжнародний партнер не володіє інформацією про цінність (або ж «цінність») документу про освіту, репутацію певного освітнього чи наукового закладу. І якщо ви/ваш вихованець – випускник/представник вишу чи інституції, в якій практики плагіату є звичними і поширеними, ви від початку у програшній позиції в порівнянні з іншими конкурсантами-претендентами на привабливу посаду, академічну стипендію або грант для наукового дослідження. Під час відбору ви муситимете довести, що не поділяєте і не використовуєте ганебні практики. Це якщо матимете таку нагоду – документи можуть просто не розглядати, відібравши на співбесіду заявників з інституцій, професійних середовищ або ж країн із незаплямованою репутацією.

Сказане вище означає зокрема те, що звертати увагу на спосіб виконання завдань, ставлення до привласнення чужої інтелектуальної праці слід задовго до університету. Принципи чесності й академічної доброчесності мають пояснюватися і прищеплюватися ще зі шкільної лави⁹. Удоступнення текстів інших авторів, розміщених у вільному доступі в інтернеті, полегшує пошук джерел для самостійної праці, однак і забезпечує можливість для банального копіювання, копіпасту. Зростає спокуса замість витратити час швидко знайти відповіді на всі питання у мережі, ще й потрібного обсягу та формату.

Поширення випадків списування і плагіату в класі, студентській групі – це привід учителів (викладачів, розробникам навчальних програм) замислитися над характером проведення та оцінювання навчального процесу. Чи співмірна складність та інтенсивність поставлених запитань та завдань із досвідом, знаннями та можливостями (зокрема часовим ресурсом) учнів чи студентів? Також – чи відповідним і ефективним є формат оцінювання? Величезна кількість інформації нині доступна майже кожному за лічені секунди. Знайти потрібну фактичну інформацію (рік народження письменника, формулу, ім'я головного героя твору тощо) можна за декілька притисків на екрані мобільного телефону. В системі оцінювання перевірка обізнаності, поінформованості та здібностей до запам'ятовування логічно має поступатися заохоченню рефлексій-розмірковувань над проблемою, пошуків власних, непозичених відповідей. За таких обставин оригінальна аргументована спроба вирішити завдання (яка може

завершитися фіаско з погляду кінцевого результату і короткотермінової перспективи) цілком може бути оцінена вище, аніж визубрена з підручника схема-алгоритм дії. На надцятій раз учень чи студент може запропонувати рішення, про яке і сам вчитель чи викладач не здогадався б. І після чергової невдалої спроби може буде зроблене відкриття. Хай невелике, але таке цінне: для зростання особистісного і професійного. Бо ж і великі досягнення, і винаходи належать не «відтворювачам» завченого знання та навиків (навичок?), схем і правил, а руйнівникам шаблонів, творцям нових ідей і сенсів, котрі стають загальнолюдським надбанням: «А живуть століття після смерті ті, що роблять те, чого “не можна”»¹⁰.

(Не)байдужість

Амплітуда реакцій на порушення принципів доброчесності в українському суспільстві є широкою. Її словесними виявами бувають тези на зразок: «Хіба ж то єдиний випадок, усі так. Он подивіться на ...», або: «Що ви до нього/неї причепилися. Риба – вона ж із голови! Почніть з очільників. От коли депутати/міністр/президент поміняються, от тоді й інші, ну просто такі відразу, переглянуть свої погляди і поведінку». Цікаво, чи подібні аргументи і заклики могли би задовольнити власне обікрадених, авторів оригінальних текстів? Це як ніби людину, в якій поцупили мобільний телефон, «підтримувати» розповідями про статистику подібних випадків або закликати почекати кращих часів (а тим часом заробляти на новий дівайс, який, можливо, вдасться вберегти від зазіхань).

Чи не найпоширенішою реакцією є байдужість, безсловесність і бездіяльність: «Якщо телефон... чи то пак текст не мій – то не дуже шкода. Я ж, особисто я, нічого ні в кого не брав. На моє не зазіхали. Напряму не стосується, розберуться без мене». Не варто сумніватися – навіть найліпше прописана законодавча база не гарантуватиме дотримання принципів доброчесності в академічній та освітній сфері, якщо на те не буде волі керівництва і колективів установ, у яких трапляються ганебні практики. Також – індивідуальної позиції, суб'єктності учасників процесу.

Можна очікувати на реформування української судової системи: тоді автори, зокрема й закордонні, матимуть змогу притягати порушників. А можна вже сьогодні не відвернутися від чергового випадку відвертої інтелектуальної крадіжки, особливо якщо фахова компетенція дозволяє (а посадова інструкція і вимагає) сказати, пояснити колективу, ширшій громаді, про що саме йдеться у конкретному випадку: чи недогляд-помилка, а чи свідому дію, спрямовану на досягнення вигідного для себе результату (дістати хорошу оцінку за чверть, отримати залік, здобути науковий ступінь).

Поява останнім часом низки аналітичних матеріалів і оглядів конкретних випадків плагіату та

⁹ Квіт С. Дорожня карта реформування вищої освіти України / С. Квіт // Дзеркало тижня. – 2018. – 18 берез. – URL: dt.ua/EDUCATION/dorozhnya-karta-reformuvannya-vischoyi-osviti-ukrayini-272307_.html. Автор рекомендацій обґрунтовує тезу про те, що лише українські вищі навчальні заклади з перфектною репутацією (зокрема з погляду академічної доброчесності) мають шанси в майбутньому долучитися до найкращих світових університетів.

¹⁰ Симоненко В. Можна / В. Симоненко // Симоненко В. Вибрані твори; упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 155.

явища загалом на сторінках провідних друкованих та он-лайн ЗМІ, поширення інформації та її обговорення у фахових середовищах (не лише соцмережах) – усе це дає привід для стриманого оптимізму. Однак «люди доброї волі»¹¹ мають активніше виявляти свою позицію. Про наслідки толерування попереджав один із творців теорії лібералізму Джон Мілль, слова котрого є епіграфом до цієї замітки.

Після написаного

На моє прохання троє авторитетних представників академічного та освітнього середовищ відповіли на три запитання, а саме:

1. «Плагіат – токсичний». Чи згодні ви з цією тезою? Поясніть, будь ласка.

2. «Плагіат на перешкоді успіху». Чого особисто ви не змогли б досягнути, якби на котромусь з етапів вашої кар'єри порушили принципи академічної доброчесності?

3. «Відповідальність за плагіат». Якими, на вашу думку, є (мають бути) наслідки для того, хто вдався до такої практики? Чи тільки юридична (автори оригінальних статей мають право звернутися до суду), чи також інші (моральна, академічна, адміністративна, кримінальна...)? Хто має контролювати, аби плагіатор відповідав за скоєне (спеціальний орган, колеги з місця роботи, уся освітянська/академічна громада)?

До вашої уваги міркування **Ярослава Поліщука**, доктора філології, професора кафедри україністики Познанського університету імені Адама Міцкевича:

1. Плагіат – це крадіжка, злочин. Нагадую студентам: запозичувати ідеї корисно й потрібно, якщо покликатися на авторів, але красти чужий текст і присвоювати його – аморально. Плагіат деморалізує і крадія, і всю академічну спільноту, тому це страшна біда, особливо в нашому суспільстві. Адже воно, як видається, ще не навчилося цінувати оригінальність та індивідуальність у науці. За радянських часів наука була безособовою, іншою не мала права бути, бо толерувався лише провладний, партійний, «марксистсько-ленінський» підхід. Незалежна Україна багато в чому успадкувала досвід безособової науки (хоч і з іншими ідеологічними акцентами), а це живильний ґрунт для плагіаторства.

2. Гадаю, переваги відпорності до плагіату – в морально-етичній площині. Мені цікаво шукати нове, а не переказувати чужі думки. Це підвищує самооцінку й надихає.

3. На жаль, в Україні плагіатори не тільки не покарані, а навпаки, цинічно заохочуються: обіймають визначні посади, отримують державні відзнаки тощо.

Очевидно, основна відповідальність має бути прописана в юридичних формулюваннях. Однак значно важливіше й перспективніше виховувати не-

¹¹ Про яких писав і співав Чеслав Немен: «Однак людей доброї волі є більше, і міцно вірю в те, що цей світ ніколи не згине завдяки їм. Hi! Hi! Hi!» (N i e m e n C. Dziwny jest ten świat: tekst piosenki / C. Niemen. – URL: eska.pl/hit/czeslaw-niemen-dziwny-jest-ten-swiat/4136).

терпимість до плагіату в усій академічній співдружності, починаючи від школи й вишів. Плагіатор має бути дискваліфікований (уперше – на 2–3 роки, вдруге – на 10 літ) і підданий моральному осудові. Корисно було б організувати спеціальний сайт, де реєструвалися б списані праці та їхні автори. Орган контролю – загальнодержавний (логічно було б при Міносвіти, але не за нинішніх керманців, які самі плагіатять, бо це матиме анекдотичний вигляд), а також локальні – в кожному університеті, в інститутах Національної академії наук України.

Людмила Золотюк, кандидат філології, методист Житомирського обласного центру дитячої та юнацької творчості:

1. Радше згодна. Сподіваючись, що всі науковці домовилися про академічну доброчесність і науковий етикет, відповідно, ставившись з довірою та повагою до доробку інших, отож, це все відображається в оформлених бібліографічних описах, цитуваннях тощо. Однак наукова праця, що створена з дотриманням норм авторського права, має ризик... «рушитися», зазнати «інтоксикації» через роботи, «уражені» плагіатом. Найприкріше, що доброчесний автор чи авторка можуть про це не здогадуватися і зачитувати «токсичне» джерело мимоволі, бо ж «вивчити» джерела на плагіат самому – це окреме «спецдослідження» й затрати часу, які могли би бути присвячені власній темі.

Важливо заявити й про проблему «чорного ринку» написання рефератів, курсових, дипломних і навіть дисертацій в Україні.

2. У зв'язку з темою плагіату та академічної доброчесності я згадую про... макарони. Так, справжні макарони у прямому значенні й випадок із власного досвіду. На пакованні цього виробу однієї торгової марки описано, чому ці макарони якісні й чому корисні. А потім найцікавіше: під приміткою із зірочкою вказано кілька видань-джерел інформації. Зрозуміло, що цю коробку я вже не викинула. Можливо, над цим текстом до макаронів працювала чи працював кандидат або ж кандидатка наук із таким розумінням академічної доброчесності й авторського права, що воно поширилося навіть на продукти харчової промисловості. Можливо, таким є стандарт оформлення продуктів харчування. У будь-якому разі, поклики на пакованні макаронів мають яскравий і показовий вигляд. На вагах доброчесності вони мають більшу вартість і цінність, ніж «наукова» праця з плагіатом.

Мені здається, плагіат не тільки перешкоджає успіху (навіть у суспільстві, де наука поки що – другорядний член речення), він є деструктивним чинником, руйнівником ідентичності, цілісності та самодостатності...

3. Можна йти до мети маленькими і більшими кроками. Я працюю в позашкільній і неформальній сфері освіти, тож намагаюся й учням-авторам, і їхнім педагогічним керівникам наголошувати, що покликатися не соромно. На превеликий жаль, маємо визнати, що плагіат розпочинається із закладів

освіти. Сучасна освіта – це одне із відтворюваних джерел плагіату. «Плагіатні техніки», опановані у школі, використовують згодом в університетах і в житті. Тому варто актуалізувати цю тему настільки часто, наскільки можливо в освітянському колективі. І, певна річ, спонукати до дій.

Наприклад, не зайве переосмислити й оновити процедуру захисту студентських та учнівських наукових робіт. Чимало традицій, як-от рецензування, знецінилися, перетворилися на формальність. У школі та й в університетах варто відмовитися від таких домашніх завдань, як реферат. Багато учнів і студентів сприймають його, як «скачати реферат». Із цього приводу пригадується чудовий твір «Помаранчева дівчинка» Юстейна Гордера. Головний герой має написати «серйозний шкільний реферат». І справді, він виконує це завдання зацікавлено, дуже осмислено і творчо: «Я ж розшукав у бібліотеці усе, що стосувалося телескопа Габбла, і свій реферат присвятив йому. Кілька тижнів тому віддав свою працю на суд учителя. Учитель написав у зошиті, що він неймовірно вражений “зрілим, виваженим та компетентним підходом до такого важкого матеріалу”. Я, мабуть, ще ніколи так не пишався собою, як тоді, коли прочитав учителів коментар. Угорі, над текстом рецензії вчитель написав: “Квіти астроному-аматорів!”, – і намалював гарненького букета»¹².

Ростислав Семків, кандидат філології, доцент Києво-Могилянської академії, директор видавництва «Смолоскип», член Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка:

1. Так, плагіат є явищем значної токсичності. Це моральна інфекція, котра поширюється одразу в кількох напрямках: найперше, інфікованою стає людина, яка вдалася до плагіату, особливо якщо їй це минеться безкарно і привласнення чужого тексту не буде виявлено, вона й надалі, й усе частіше вдаватиметься до такого способу спростити собі роботу. Плагіатор більше не думає, як написати, а лише де взяти.

По-друге, інфекція поширюється на тих осіб поруч, котрі знають про плагіат, проте з часом починають вважати таке явище прийнятним знову ж задля спрощення шляхів досягнення власних цілей. «Аргументи» на кшталт «а чого йому можна» і «всі так роблять» є промовистим свідченням, що зараження дійшло другої стадії. Підозрюю, що в деяких ВНЗ нашої держави є цілі факультети, де наукових робіт більше не пишуть – їх нескінченно переписують з готових зразків чи чужих текстів.

Найстрашнішою є третя фаза, коли плагіат перестають приховувати і навіть намагаються виправдати. Наша наукова спільнота, що ризикує втратити навіть подобу науковості й через брак фаховості, і через швидкі в розвитку метастази академічної недоброчесності, зараз балансує на цій небезпечній межі.

2. Будь-яке порушення принципів академічної доброчесності веде до серйозних репутаційних втрат одразу, як лиш буде помічено (а воно буде помічено, бо в подібних порушників рано чи пізно стає правилом, звичкою, й вони врешті перестають його приховувати). На перший погляд, може здатися, що ці втрати не такі вже й значні, проте насправді в науковому світі буквально все тримається на добрій репутації: це стосується і думки про особу як про науковця, як про викладача, наукового керівника, так і про людину взагалі. Звісно, в тих університетах, де принцип «кругової поруки» перемагає і правила академічної порядності порушують усі, репутація важить мало, але з часом псується реноме цілого університету. Тому навіть якщо про окремого викладача, кафедру, університет з поганою репутацією не говорять у голос у публікаціях або не висуюють до них судових позовів, їх все одно оминатимуть настільки, наскільки це можливо. Вакуум неминучий, і насправді порятунку від такого бойкоту фактично немає. Про це варто пам'ятати: проблема навіть не в грантах, які можуть не дати, і не в публікаціях чи посадах – відсутність поваги колег закреслює місце в науці, у нашому ближчому та у світовому академічному просторі. Не всі розуміють, що саме це і є цінністю, більшою за кар'єрне зростання та добре місце в університеті.

3. Відповідальність за плагіат має бути найперше юридичною. Щоб зупинити лавину крадіжок інтелектуальної власності, вкрай потрібно десятком чи й кількома десятками судових позовів і справедливих рішень на користь оригінального авторства. Так, це мають бути штрафи, доповнені публічними, друкованими вибаченнями.

Університет чи інша установа, в якій працює плагіатор, має накладати на нього адміністративні санкції. В окремих університетах вже зараз за плагіат викладачеві загрожує звільнення, а студентам – виключення. Знову ж десятком прецедентів цілком можуть зупинити зляканий процес інтелектуального розкрадання.

Як я сказав вище, репутаційні втрати плагіатора (як і викладача-хабарника) значні, їх не можна компенсувати. Я абсолютно переконаний, що сучасні тенденції боротьби з виявами академічної недоброчесності призведуть до значного скорочення їхньої кількості вже в ближчому часі, як це трапилось, наприклад, у видавничій сфері, де видавці більше не ризикують, як це траплялося у 1990-х, друкувати тексти без згоди автора, договору з ним та виплати гонорарів. Суди та адміністративна відповідальність в університетах мають змінити ситуацію, проте моральний осуд залишатиметься – ніхто не починає фінансових проектів з крадіями; інтелектуальну співпрацю з плагіатором також важко собі уявити.

P. S. Редакція не підтримує плагіаторів і не публікує їхніх матеріалів. Просимо шановних авторів покликатися на використані джерела.

¹² Г о р д е р Ю. Помаранчева дівчинка / Ю. Гордер; перекл. із норв. Н. Іваничук. – Л.: Літопис, 2005. – С. 17.

ПЕДАГОГІЧНИЙ РОМАН ПРО ІВАНА ФРАНКА

Володимир МИКИТЮК,

доцент Львівського національного університету ім. Івана Франка

Чільною рисою визначного педагога є прагнення лідерства, жадання першості в навчанні, літературних і наукових спробах, незалежність та оригінальність мислення, критицизм щодо актуального стану суспільства, відвага і здатність іти непротореними шляхами. В особистості І. Франка ці риси були домінантними з раннього дитинства. Свій найвідоміший художньо-педагогічний текст «Борис Граб», що постав унаслідок фрагментації незавершеного і неопублікованого роману виховання «Не спитавши броду», письменник назвав нарисом, але про певну «нарисоподібність» можемо говорити умовно. Для цього жанру визначальною є художньо-публіцистична міметична нарація на документальній основі із поглибленою емпіричною достовірністю, а основою тексту мають бути дійсні факти, конкретні події та люди. Белетрист же на зламі століть однозначно заперечував буквалізацію й однобічне сприйняття його творчості, тому радше варто говорити про суб'єктивну сукупність художніх висловлювань-реалізацій у літературних Франкових текстах, про авторський дискурс у конкретних часових, історичних, суспільних і культурних умовах щодо певної проблематики. У рецепції «Бориса Граба» співіснують різні тенденції. Одні дослідники відчитують життєпис письменника, інші віддають перевагу історії тексту, вивчають проблеми, теми, топоси, а також цілісну культурну візію, яку часто вважають важливішою від літературного аспекту. Саме авторський цілісний культурний портрет класика представляє роман Зіновія Легкого про І. Франка. У заголовку книжки – слова письменника: «Се мого серця драма». Про жанр можна сперечатися, однак найточнішою, на моє переконання, буде літературознавча дефініція «роман про митців». Це та генологічна ніша, яку англійці означають як «novel concerning an artist», німці називають як «Künstlerroman», а поляки – «powieść o artyście». В анотації до «літературно-художнього видання» написано: «У пропонуваному творі – драма зболеної душі Великого Чоловіка. На основі документальних матеріалів (листів, протоколів, свідчень і спогадів), літературознавчих досліджень, а найпаче художніх текстів автор намагається проникнути в “заборонену зону”, у святая святих письменника – у внутрішній світ Титана». Як тут не згадати менторське напучування самого І. Франка про те, що під час літературної освіти для формування творчої та неординарної особистості треба читати найкращі тексти, добрі життєписи, спогади та листи визначних людей, дискутувати про сучасні письменникові змагання людського духу. Герой Франкового дидактичного оповідання, вчитель Міхонський, формуючи у

своєму учневі самостійність суджень та естетичних оцінок, після рефератів і відповідей про твори чільних майстрів світової літератури, після фрагментів «стереометричного» (багатопланового) розуміння «...давав йому читати докладні життєписи даних авторів, збірники їх листів, мемуари їх самих та їх сучасників і тим причував його, з одного боку, розуміти всякий твір людського на основі того часу й тих живих людських взаємин, яких він був витвором і виразом, а з другого боку, призвичаював розуміти історію даного часу, так сказати, ана-

літично, із свідоцтв та настроїв тогочасних людей, а не з готових шаблонних конструкцій шкільних підручників» [4, с. 186].

Звісно, провідною для твору З. Легкого, поряд із осмисленням вічної теми ролі творчої людини в суспільстві, місця та призначення «художника слова» в історії, є також і моральна проблематика, а точніше – філософсько-моральна, що її передбачає жанрова специфіка «роману про митця». Чому в назві статті застосовуємо дефініцію «педагогічний роман»? Тому, що жоден белетрист до З. Легкого не приділив стільки уваги процесу виховання й навчання І. Франка в школі, гімназії та університеті, процесові формування цієї незвичайної особистості. Книжка адресована насамперед учителям і викладачам української літератури, які намагаються на цьому шкільному «святі песимізму» (тут і далі використовуватимемо місткі авторські лексичні та семантичні новотвори-означення, що їх так багато на сторінках книги!) вчитатися у Франкові твори, пізнати його як «цілого» чоловіка, як «інакшого» Мирона, для якого «ліс – його церква», як «небору-школярика», котрий збирає на громадському пасовиську пух птиць на м'якеньку подушку улюбленому вчителю-пиякові, як юнака, що «просто жив, – незалежно, розкуто, свавільно, як хлопунь зі села, від якого місто не ховало своїх спокусливих щедрот», як продовження шляхтича Яся Кульчицького, «полеглого в повстанській валці поляків проти імперії», як продовження «роду, в якому не було гнучохребетних», як «чесного Епамінонда, спроможного вмент обернути щирого правдолюбця й правдомовця у чесного вбивцю», як нещадного критика «рутенців, прислужників влади, які бояться правди», «...бо в ньому кров Мазепи і Миколи Джері». Аналізований текст З. Легкий написав ще у 2007–2010 рр., оприлюднений востаннє 2015-го, однак ця книга ніколи не буде опізненою чи не на часі. Ще раз наголошу: не знаю жодної художньої чи наукової книжки про І. Франка, у якій би, зокрема, так всебічно і точно, глибоко і проникливо було осмислено всі шкільні пороги й університетські сходи класика – мабуть, через те, що письмен-

ник сам уже понад «шістдесятку» років тому почав учити рідної літератури «шкільну босоту», головню в Мурованому під Львовом.

Проблеми школи, образи дидактів, формування особистості, зростання і доростання до вічних істин завжди хвилювали митця, у якого жанр педагогічного есею був у пошанівку, в цьому контексті варто згадати також його роман «До Гераклових стовпів». Тому відзначу в педагогічному ракурсі дидактичну функціональність роману З. Легкого про Франка-митця і ментора, що за своїм характером і змістом є конче необхідним українському школяреві, студентові, вчителеві, будь-якій освіченій людині, яка прагне знати національну літературу, історію, педагогіку з першоджерел. Зазначу також, що абсолютно неможливою та небезпечною у вивченні літератури є фетишизація підручників, на що не раз вказував той-таки І. Франко, адже жоден із них не зможе замінити «живого навчання» (метафоричний вислів-термін Романа Інґардена), а є лише додатком, засобом, власне підручним матеріалом. У літературній освіті основою і першоджерелом завжди є текст (центральный дидактичний Франковий концепт у процесі вивчення літератури) та індивідуальна інтерпретація реципієнта: саме художні, публіцистичні, наукові тексти та епістолярій І. Франка стали канвою роману З. Легкого, а його неповторне сприйняття та поцінування життєдолі українського національного діяча загальноєвропейського масштабу – індивідуально-неповторним авторським мистецьким нарративом.

У романі «Се мого серця драма» відсутня все ще усталена й сьогодні константа радянського літературознавства про Львівський університет часів І. Франка як «офіціальну інституцію», що сумлінно виконувала функцію оніменення чи ополячення автохтонного українського населення Галичини; тодішній науковий та методичний рівень навчання не витримував жодної критики, тому І. Франко начебто й ігнорував навчання, нещадно судив своїх професорів, нічого не почерпнувши в стінах «альма-матер». У цьому ракурсі відзначу незвичайно приязне й об'єктивне трактування в романі постаті Франкового університетського викладача української мови і літератури професора Омеляна Огоновського, який здобув у нашій історіографії внаслідок пересмикування й вибіркового тенденційного цитування його студента, що однозначно «переріс» учителя, несправедливу опінію недалекого та анахронічного педагога й науковця-консерватора. Мало місце тут насамперед міжпартиїне суперництво народолюбів і радикалів, нетерпимість М. Драгоманова та М. Павлика до галицького духівництва, справді головню «клерикалізованого», але у книжці З. Легкого бачимо симпатичний образ завідувача кафедри української словесності в час, коли після арешту найкращий його студент-філолог позбувся «педагогічної кар'єри й професорування в гімназії чи в університеті» (с. 92)*. Ом. Огоновський – «...стрункий худорлявий інтелігент у сірому вбранні й краваті, зо-

гледівши мене в університетському коридорі, мовчки бере попідруч і веде до себе, на кафедру... В його карих очах причаєна осмута, а на високому чолі й у складках тонких, міцно стиснутих уст – вираз задуми й стурбованості... Екстреми – привілей молодих завзятців. ...Хочемо цього чи ні, розмірковує далі старий, та ви, русинські соціалісти, – заручники великих амбіційних апетитів зажерливої польської еліти...» (с. 92–93). І. Франко далеко пізніше збагне, що польські соціалісти завжди залишались передусім поляками, і годі у справі нації- та державотворення сподіватись на «дружбу»! З. Легкий переконливо демонструє в книжці, як польські націоналісти використовували український соціалістичний рух для дискредитації опонентів, і це майже неминуче, адже між націями, на жаль, рідко визначальними є міжособистісні морально-етичні принципи. Тому й укладає в уста Франка-героя автор такі слова: «Винен я, Михайле... Бачу, концепцією Лімановського Україні відведена доля рабині в Польщі від моря до моря. Це, до речі, й Огоновський ще коли втовкмачував мені...» (с. 122).

Рельєфно і проникливо, експресивно й виразно змальовано загальну інертність української громади: Легкий створює характеристичний образ-символ «цілої імперії Лімбахів» (с. 95), що уособлює своїх «перевертнів» та «хрунів», «загорілих патріотів», «перекинчиків» і «рутенців». Передусім це неодноразово згадувані у книзі Легкого «педагоги» Е. Черкавський чи І. Шараневич, які були яскравими представниками галицького «хрунівства». І тут доброю ілюстрацією буде той парадоксальний факт, що часто під час урядування у Львівському університеті етнічних русинів-українців ренегати-перекинчики запекло сповідували шовіністичну «польськість». Так, зокрема, ректором і проректором у 1876/1877 навчальному році відповідно були «греко-католики», зокрема вже згадуваний Е. Черкавський (два роки поспіль, а пізніше ще раз – рідкісний випадок в історії виборної однорічної посади!) і К. Сарницький. Ректором у 1878/1879 був Л. Білінський, раніше – Я. Головацький, однак лишень Ом. Огоновський послідовно обстоював українські національні інтереси в університеті й став через це жертвою переслідувань і шантажу з боку намісника Галичини А. Голуховського та того ж Е. Черкавського [див.: 2, с. 33, 91]. Саме Ом. Огоновський, виконуючи обов'язки декана філософського відділу у 1871–1872 рр., уперше вилосив інавгураційну промову у Львівському університеті не німецькою мовою, а українською, і лише наступного року офіційно пролунала польська.

Психологічно вивірено й точно аналізує З. Легкий мережу образів та асоціацій у творах І. Франка, розкриваючи грані письменницької особистості, проектуючи його інтелектуальні сумніви і муки «духа» вже на нинішні українські реалії. Роздуми автора роману про природу та зло конформізму в українському суспільстві, про причини (суто нашої?!) «ворожди, якоїсь фізіологічно-фібральної зненавиді й злоби до людини з іншою думкою та з більшою владою, ніж у тебе» (с. 329) мали би до-

* Тут і далі поклики на текст роману З. Легкого.

помогти усвідомити свою духовну неміч не одному сучасному українському «наполеончику» чи інтриганові-чинуші. Змальовуючи, до слова, стосунки того ж М. Драгоманова й Ом. Огоновського, сучасний письменник із боєм пише: «Яка химерна й жорстока українська доля. Розриває нашу хоругву на клапті псом підшита, злобою згодована, заздрісна і мстива фурия-планида. Щось не так сказав, знебачки зачепив старий професор амбіції Драгоманова – і покривджений тут же віддає навідліг своєму кривдникові за злая... Отаке воно, наше піклування про себе?» (с. 322).

Наскрізним для художнього осмислення З. Легкого стала проблема «двійництва», дослідження «імпульсивно-хворобливої реакції» І. Франка на власні помилки, на причини певного фіаско у співпраці з поляками в політиці, журналістиці, белетристиці. «Мислити однією мовою, а писати іншою – се не легкий і вільний біг атлета, а поступ із спотиканням, разуразними запинками, виваженням кожного кроку, пак слова чи й речення, від остраху зашпортатися й помилитися. Се, панове, явне роздвоєння: один шкрябає, а хтось другий чишіє над тобою й вичитує, править, коригує» (с. 261), – концентрується увага на процесі творчості не-рідною мовою. Чи ж була гармонія між двома Франковими «Я» в «Похороні», у «Лелі і Полелі», «Перехресних стежках», у чому виявилась ота вже класична єдність і боротьба протилежностей, симбіоз рацію та емоцію, еросу й танатосу?

Дуже проникливими, вічними, такими, що резонують і, на жаль, довго (завжди?!) будуть присутніми для українських інтелектуалів, є роздуми З. Легкого про Франкові болючі пошуки причин роз'єднаності, поділу, міжусобиць, чвар та – як наслідок – нашого історичного програшу, національної поразки в боротьбі із сусідами за свою державність. «Мойсеї не родяться щодня, то правда, вони формуються під зовнішнім впливом, а той зовнішній тиск є в нас у десять разів більший, ніж у вас. Якщо ви колись відчуєте його так, як ми сьогодні, тоді й у вас почнуть оглядатися за своїм Мойсеєм і, напевне, знайдуть, хоча сьогодні його ще бажали б знищити», – мовить тодішній «міфотворець» Теодор Герцль українському вченому у Відні (с. 297). А на риторичне запитання-уточнення («Але ж нація об'єднується мовою...») ствердно говорить: «Божий дім не можна збудувати іноземною мовою» (с. 298).

Майже через десяток років у прохідках Римом із Михайлом Грушевським І. Франко завмиратиме у церкві Сан-П'єтро-ін-Вінколі перед статуєю Мойсея та згірчено думатиме: «Тяжка то місія – вести здеморалізований народ, якому неволя дає похилу, повзку, мов повитиця, душу, привчає слугувати на задніх лапках володареві, лизати руку, яка б'є... Та чи реалізувався б такий лідер в українському ареалі? Не спіткала б його доля міфічного попередника? Скільки ж тут Датанів! Скільки Авіронів у вишиванках! Скільки заздрісників, що вражають опонентів наповал камінням, словом чи Юдиним жестом» (с. 465). Цей саркастичний образ зрадни-

ка-відступника у «тенденційній вишиванці, яка, відомо, підкреслює патріотичне серце носія» (с. 471), котрий не приховує, що потребує України лишень для «хліба і кусня сала», але стає «вишиваним» суддею Мирона-автора-політика-вченого-вчителя, є сюжетним стержнем 71-го розділу-параграфу та й усєї книги. Цей типаж, на думку сучасного письменника-мислителя, став центровим і в життєдолі Франка-Мойсея, який на сторінках книги риторично запитую: «О, як можна опідлитись і принизитися задля кусня хліба...!» (с. 470) Йдеться про балотування І. Франка на доцентуру до Львівського університету, про його візити до К. Бадені, М. Бобжинського, до міністерства у Відні. Ці та інші україножери стоять на шляху народу з рабства. Як і хруні-москвофіли Гушалевич, Дідицький, Плоцанський... Однак знову й знову З. Легкий формулює через свого літературного героя і вчителя основне запитання: «Усі патріоти, лідери, батьки нації – і вони з лютими воріженьками в камінному моноліті нездвигною перепорою на нашому шляху поступу?! Боже, коли ти еси, спаси наш люд од таких вождів!» (с. 485).

Чи ж не через таких «батьків нації», «Датанів та Авіронів у тенденційних вишиванках», які своєю зажерливістю і продажністю дискредитують саму ідею незалежної держави, народ стає «тисячами маріонеток» (с. 353), що продаються тисячами способів?! Звідси – страшні у своїй наготі й правдивості слова З. Легкого, що їх він вкладає в уста І. Франка: «Патріотизм, націоналізм – се фразеологія розпухлих від розкошів товстосумів, яким і пташиного молока не бракує. Коли ж твоя родина гола-боса й чахне з голоду на рідній землі, не любя тоді тобі така вітчизна й продаєш душу навіть чортові задля кусника разового хліба» (с. 355). «Мотив національної самокритики» (Ю. Барабаш. – В. М.) як вияв справжнього патріотизму та громадянської мужності є наскрізним у романі й засвідчує світоглядну зрілість письменника.

Сприйняття і не-сприйняття З. Легким Франкових сучасників, друзів-суперників, одвертих ворогів та прихованих друзів надзвичайно оригінальні й мотивовані. Автор роману сприймає їх через призму життєвого світогляду: людинолюбства, україноцентризму і християнської етики. Зразу ж прошу вибачити за немічну спробу окреслити «свята-тая святых» шанованого письменника – це зможе відчитати кожний уважний реципієнт книжки. Я ж лишень спираюся на ті сторінки її, на яких З. Легкий показує І. Франка у його взаєминах з І. Верхратським, Ом. Огоновським, М. Павликом, М. Драгомановим, М. Грушевським, О. Терлецьким, В. Ягічем, В. Коцовським, Оленою Пчілкою і Лесею Українкою; аналізує його судження про Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Пипіна, М. Тургенєва та ще сотень відомих і незнаних людей. Легкого-письменника вирізняє блискуча ерудиція й обізнаність із часом І. Франка, тому маємо всі підстави називати цей роман історичним. Читач відчує на сторінках твору не просто «флер епохи», «дух часу», а дізнається безмір цікавої і позиточної інформації

про «царську Галичину» XIX ст., а вже на цьому «ґрунті» автор роману висновує плетиво думок і емоцій про І. Франка та його оточення. Відзначає в книжці З. Легкого образ «useful idiot» («корисного ідіота») Ватрослава Ягіча (с. 298–300) й уточнює, що І. Франко називав таких «угодовців» і «симпатиків» Росії «сангвініками в Західній Європі», а в статті «Подуви весни в Росії» писав, що на «пропагандистський гачок» «карикатурної весни» (декларативної лібералізації. – В. М.) російського чиновника «в Європі не зловився ніхто, крім тих, які мають свій інтерес у тім, щоб піддержувати престиж і повагу російського самодержавного чиновника» [див.: З, с. 312–325].

Книжка З. Легкого однозначно не про Франка-Каменяра, але й не про Мойсея-провідника нації чи Ментора-вчителя народу. У свій час І. Франко наголошував на універсальності творів Т. Шевченка, а не тільки на сегменті «музицького» поета і «сокирника», що його так активно (й доволі успішно!) виокремлювало пізніше радянське літературознавство, витворивши оксюморонний по суті міф «революціонера-демократа». І. Франко заперечував однобічну рецепцію свого попередника, нерозуміння поліфонічності його творчості, популярське та «іконне» використання спадщини митця з утилітарною метою, наче передбачаючи, що до нього теж буде застосоване таке ж «прокрустове ложе».

Повістяр З. Легкий створив дуже читабельну (для когось – драстичну!) сюжетну лінію Франкового інтимного життя. Тим, хто цікавиться темою «Франко та його жінки», З. Легкий пропонує галерею наближень і перепрочитань драматичних і трагічних, інколи – трагікомічних чи навіть фарсових – любовних історій класика. Про таємничу Юзефу Дзвонковську (Густю Грабову, Августу Трацьку з «Не спитавши броду») З. Легкий пише: «Загадка – не дівчина. Дантова Беатріче, ангельської вроди, перед якою хоч падай на коліна та й молись. І тримає тебе на повідку не лишень красою, га, Борисе? А чим же: розважною стриманістю, ввічливим тактом, усмішкою (задуманою й сумнавою водночас) чи маломовністю, якою вона приховує власну сутність» (с. 175–176). Як це схоже на вже класичний жіночий архетип Марії Вілінської – «нерозгаданого сфінкса», «мовчущого божества» для П. Куліша, І. Тургенева й цілого сонму поклонників.

І «дівця з Бірки (не скромна Уляна Кравченко, а така Юлія Шнайдер із тверезим німецьким розрахунком), що заганяє в глухий кут і притискує до стіни навіть тебе, кмітливого розумника»; і Кліментина із Жовтанців – «тендітна поетка з русявими кучерями», жовтанецька «Зулейка», яку «я припукував до щоденного писання, впрягав, як вола в ярмо...». «О, ті жіночки, пак дівчата... Коли їх більше, ніж одна, то вже, рахуй, справжній клопіт і морока голівоньці... Наразі в ньому дві поетки – чорнява і білява. Одну жаль попустити, і все чекаєш на рішенець її матері, а вже друга реп'яхом у серці: не одірвеш без рани й крові» (с. 208). А все вирішує у життєпліні І. Франка (й у романі З. Легкого) *deus ex machina* – лист про рантку, написаний у Жов-

танці, а відправлений у Бірку... «Траплялось-таки щось містичне, глузду не підвладне: листом кличеш на звидання одну, а в той же час (із втручанням нечистого?) вицілюєш устенька другої» (с. 220). Як, власне, містичним і трагічним днем вважає сучасний романіст 4 вересня 1885 р. (фатальних дат не виколупнеш із пам'яті нізащо!), коли в листі до Ольги Хоружинської написано «будьте моєю дружиною» «майже за шаблоном», адже «до цього тексту я, нівроку, звик, бо адресував його і в Лолин, і в Бірку, і в Жовтанці...». Автор роману стоїчно формулює життєвий рецепт-діагноз: «Але ж одруження – се завше лотерея, котра 99% хибляє» (с. 238). Тому й привіз І. Франко з Києва «молоденьку вродливу дружину з доктрини» (с. 246), а непогасне прагнення віднайти отой «один відсоток» зумовило незбагненну ситуацію: «Написав, одніс на пошту і мов заляк у віконечку, пожираючи очима молоденьку поштову маніпулянтку з великими чорними очима...». «Вона, Хоружинська, бах – і вивела тебе на Целіну Журовську... Дякуй панні з Києва за звітництво...» (с. 234–235). І, звісно, містично-проста й фатальна Геня з Відня... Ще один «каламутний», дуже «каламутний» – такий архетипний і водночас земний образ-привид жінки в житті І. Франка. І, либонь, найбільш переконливий у мистецькому ракурсі здобуток З. Легкого – це трагедійний образ Анни Павлик! Ще нещаснішою в особистому житті, ніж І. Франко...

Художні тексти З. Легкого мали і мають визначних критиків та поціновувачів. Згадати хоча б Івана Дзюбу, Олеса Гончара, Романа Іваничука, Миколу Петренка, Євгена Гуцала, Юрія Коваліва, Романа Гром'яка, Василя Гориня, Левка Різника... Однак систематичне і системне вивчення творчості майстра ще попереду. Наголошу лише на одному з можливих зрізів для академічного літературознавства та мовознавства – вивчення й освоєння лексичного огрому його творчості. З. Легкий – справжній моволюб і майстерний мовотворець. Архаїзми в нього зовсім не звучать застаріло, історизми розширюють до безмежжя омонімічну палітру української мови, здебільшого застосовані з певним емоційним забарвленням. Діалектизми і провінціалізми охоплюють чи не половину України, їхнє стилістичне навантаження в текстах присутнє. Особливо цікаво спостерігати за органічною українізацією германізмів та полонізмів, що є неминучим для відтворення мовного образу Франкової Галичини. Особливо частотними в письменика є оказіоналізми – контекстуальні новотвори за певними моделями. Мовознавчий аналіз його текстів ще попереду, хоча окремі спроби вже були [1, с. 158–159].

В останні роки життя уже важкохворий І. Франко практикував публічні виступи з читанням своїх художніх текстів. Ось як редакція «Діла» описувала атмосферу однієї із багатьох його зустрічей-лекцій із молоддю: «Відчити д-ра Івана Франка почалися в неділю. Салю “Руської Бесіди” наповнила битком публіка, особливо, з кругів молодезі, яка й оваційно привитала ш[ановного] прелегента. Відчит свій попередив д-р Іван

Франко ось таким вступом про “друковане й живе слово» [5, с. 875]. «Секрети педагогічної творчості» корифей розкривав перед аудиторією, яка зібралась слухати його поезію і художню прозу. Більшість у залі «Руської Бесіди», українського культурно-освітнього, політичного товариства та просто «клубу за інтересами», становили суцільні та майбутні педагоги, священники, правники і власне актори, для яких декламаторська, дидактична й емоційна фаховість та здатність впливати на слухачів й учнів є життєво необхідною. Письменник покликався на свій власний лекторський досвід під час публічного читання художніх творів як перед польськомовною аудиторією у «Naukow-ий Czytelni», так і на недільних українських літературних зібраннях, що їх влаштував у перших роках видавання «Літературно-наукового вістника» переважно Осип Маковей. «Найважливішою прикметою таких прилюдних відчитів, чи то літературних, чи також популярно-наукових творів, повинна бути, крім добору самого змісту, простота і виразність виголошення і темпо, відповідне до змісту, яке б давало можливість слухачам добре відчувати ряди слухових вражень і викликані ними уяви фантазії, через що одинокко досягається найвища мета такого відчиту – дати публіці можливість пережити душею те, що представлено в творі. В таких разі відчит буде справді збагаченням духового життя тої групи людей, що слухала його, а таке збагачення духового життя належить, безперечно, до найцінніших скарбів, які може дати нам життя людське взагалі» [5, с. 875], – переконливо підсумував І. Франко, ще раз продемонструвавши, що педагогічний дискурс був далеко не маргінальним у його діяльності. «Простота і виразність виголошення і темпо, відповідне до змісту» характерні й для письменницького нарративу З. Легкого в рецензованому романі, у якому рельєфно змальовано педагогічну й журналістську діяльність І. Франка, ретельно проаналізовано такі твори, як «Захар Беркут», «Борислав сміється», «Іван Вишенський», «Мойсей», «Сойчине крило», «Вільгельм Телль», «Як Юра Шикманюк брів Черемош» і безмір ліричних віршів. Письменник особливо зосереджується на Франкових текстах, в яких відображено реалії української громадськості Галичини, головною проблемою якої був процес дифузії національної інтелігенції, чимала частина якої досить часто вибирала пропольську (прогерманську, промосковську) орієнтацію, ослаблюючи,

обезкровлюючи можливості модернізації свого народу. Без сумніву, головну роль у такому поступі мала відігравати національна школа, освіта рідною мовою, що в умовах конституційної монархії було можливим. Романіст показує, що часто І. Франко вибірково й доволі суб'єктивно трактував у власних наукових і публіцистичних працях художню та суспільно-національну діяльність своїх політичних супротивників, намагаючись балансувати між вимогами непримиренного М. Драгоманова та об'єктивною доцільністю брати участь у провідному народо-вському потоці національно-культурного життя Галичини другої половини ХІХ ст. Врешті З. Легкий доходить висновку, що «політика – потворна сфера, яка не лише обдає тебе брудом з ніг до голови, але й ламає долю» (с. 349), тому справедливо вважає, що політичне фіаско радикальної партії і самого І. Франка зумовило фатальну передмову до «Галицьких образків», а об'єктом Франкової «нелюбові до Русі» передовсім була галицька інтелігенція. З. Легкий запитує: «Кого ж бо мав він любити? Адвокатів, які зі шкури днуть селянина в ім'я патріотизму; попів, що не кращі від перших; урядовців, котрі соромляться свого походження; кількох діячів-ділків, які самовладно загорнули українську політику в свої руки, роками сварилися і гризлися між собою і довели до того, що їх повага перед народом зійшла до нуля? Чи їх має любити д-р Франко?» (с. 379). Автора роману, як і його літературного героя та наставника, хвилює й обурює психічна організація поляків, нації, «яка є дуже вразливою на найменшу власну кривду, а водночас може кривдити іншу з таким виглядом, немовби це найприродніша у світі річ. Звідки ця подвійна етична міра (одна для себе, інша для других) у поляків? Звідки це джерело національної дволикості?..» (с. 383).

Ці та багато інших тем і проблем зачіпає у своєму дидактичному й читабельному тексті мудрий Вчитель З. Легкий, показавши нам І. Франка астрального і дуже земного, І. Франка, який став творцем української уніфікованої вищої культури, який успішно сформулював соборну українофільську концепцію побудови модерного суспільства, як науковець і митець створив загальноукраїнську «мовну батьківщину», того І. Франка, який подолав обставини свого народження, змінив власну долю, а також великою мірою визначив майбутнє свого народу.

Л і т е р а т у р а

1. Б у д а В. Лексика вчителів як засіб характеристики педколективу у романі Зіновія Легкого «До Гераклових стовпів» / В. Буда // Розвиток педагогічної освіти і науки в Західних областях України: тези доповідей наук.-практ. конф. – Тернопіль, 1990. – Ч. 1.

2. Г о р а к Р. Іван Франко. Університет / Р. Горак, Я. Гнатів. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – Кн. 4.

3. М и к и т ю к В. Педагогічні концепції Івана Франка (теорія та методика навчання літератури): моногр. / В. Микитюк. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017.

4. Ф р а н к о І. Борис Граб / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1978. – Т. 18.

5. Ф р а н к о І. Вступне слово до публічних відчитів перед молоддю в залі «Руської Бесіди» 22 листопада 1911 р. / І. Франко // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916.